

Oud Veenendaal

Maart 1997

★ 12e jaargang, nummer 1
verschijnt 4 maal per jaar

Redactie

Dr R. Bisschop, eindredactie
Drs A.C. van Grootheest
J. Mouthaan, lay-out
L.G.W. Smolders

Bestuur

G. Verhoef r.a., voorzitter
Mr R. Ottens, secretaris
Mevr. H.H. Will-van Barneveld, penningmeester
D.J. Bouwhuis
J. T. Slok
L.G.W. Smolders
Mevr. T. Valkenburg-van Bruksvoort

Secretariaat: Postbus 1099, 3900 BB Veenendaal
telefoon 0318-55 28 28

Ledenadministratie: P. Will, Houtwal 5, 3904 DM Veenendaal
telefoon 0318-51 15 23

Werkgroepen en Commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal
telefoon 0318-52 88 30

Postbank:

nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt f 25,-- per jaar. Voor leden tot 18 jaar f 10,-- per jaar.

Losse nummers van dit blad f 7,50

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Drukkerij Davelaar RV

*Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

***I**NHOUD jaargang 12, nummer 1 (maart 1997)*

3	<i>Van de voorzitter</i>	
5	<i>Münster- en Nederrijnlandse achtergronden
van Veenendaalse familienamen</i>	M. Heida
12	<i>Van kerk tot kerkhof</i>	J.J.C. van Hardeveld
16	<i>Frederik van Kessel, rentmeester in
Veenendaal</i>	A.J.D.I.M. van Kessel
25	<i>Foutief overgeschreven</i>	M. Brink
28	<i>Jaarverslag Historische Vereniging</i>	
30	<i>Jaarverslag penningmeester</i>	
32	<i>Mededelingen</i>	

Jan de Beyer, tekening van de achterzijde van Kasteel Renswoude, 1749 (coll. Koninklijk Huisarchief, 's-Gravenhage).

VAN DE VOORZITTER

De afgelopen periode heeft het bestuur zich gebogen over het aanbod van de gemeente om ons documentatiecentrum in de - dan overigens geheel gerestaureerde - schuur bij De Nieuwe Molen onder te brengen. Wij zijn het college zeer erkentelijk voor dit aanbod. Toch hebben we gemeend er goed aan te doen het aanbod af te slaan. Het bestuur geeft om diverse redenen de voorkeur aan samenwerking met de Openbare Bibliotheek in Veenendaal. Als we denken aan de bemensing, de toegankelijkheid, de beveiliging etc., dan heeft naar onze mening die samenwerking grote voordelen. Het enige nadeel is, dat we nu nog wel enkele jaren op realisatie van een documentententrum zullen moeten wachten.

Zoals wel vaker aan het begin van een nieuw jaar moeten we ook nu weer node afscheid nemen van enkele bestuursleden/medewerkers van onze vereniging. Onze penningmeester mevrouw Will is dit jaar aftredend en heeft besloten haar plaats beschikbaar te stellen voor een ander. Haar echtgenoot, die de administratie verzorgde, zal gelijktijdig terug treden. Graag willen we beiden hartelijk bedanken voor de wijze, waarop ze hun werk de afgelopen ruim vijf jaren hebben gedaan. We hopen jullie nog vaak op de bijeenkomsten te mogen ontmoeten.

José Regtop, die eveneens de vereniging zo'n vijf jaren lang geholpen heeft door de opmaak van ons blad te verzorgen, stopt met haar werkzaamheden voor de vereniging. Ook haar willen we graag hartelijk bedanken voor haar inzet in die periode. We zouden het erg op prijs stellen ook jou nog vaak op de verenigingsavonden terug te zien.

Inmiddels zijn we er in geslaagd een opvolger voor mevrouw Will te vinden. Als de leden er op de vergadering van 20 maart a.s. mee akkoord gaan, wordt de heer W. Brands onze nieuwe

penningmeester. Wat betreft de administratieve kant van de zaak, heeft ook hij zich weten te verzekeren van wat 'hulptroepen', onder wie zijn echtgenote. Voor de vacature die ontstaan is door het vertrek van José hebben we de heer Joop Mout-haan bereid gevonden.

Voorts zijn we er in geslaagd om ook dit jaar weer enkele interessante onderwerpen op de verenigingsavonden aan de orde te stellen. Om te beginnen verwachten we op 20 maart a.s. als inleider drs. J. Baron Taets van Amerongen, die zal spreken over *De geschiedenis van het Kasteel Renswoude en zijn bewoners*.

Allen van harte welkom, en neem gerust eens iemand mee!
U allen groetend,

de voorzitter

MÜNSTER- EN NEDERRIJNLANDSE ACHTER-GRONDEN VAN VEENENDAALSE FAMILIENAMEN

Geeft binnen het Duitse taalgebied het voorzetsel 'von' aan dat de drager van de daarop volgende familienaam van adel is, binnen het Nederlandse wordt daardoor in het merendeel van de gevallen verwezen naar de oorspronkelijke plaats van herkomst. Met andere woorden: het is een topografische herinnering aan de migratiebewegingen zoals die in het verleden plaats gehad hebben.

Dat bepaalde namen verwijzen naar de oorspronkelijke plaats van herkomst van de familie, wordt duidelijk bij het doorbladeren van een telefoongids 1). Als er één plaats is in Nederland waar het aantal van-familienamen rijkelijk vertegenwoordigd is in het adressenbestand, dan is dat wel in Veenendaal. En dat is zeker geen toevallige omstandigheid. Als in de Napoleontische tijd iedere inwoner van het toenmalige Nederland verplicht wordt een familienaam te kiezen, dan blijkt dat dit aantal in Veenendaal uitzonderlijk laag ligt 2). Dat is niet zo verwonderlijk want het merendeel van de inwoners was al voorzien van een dergelijke onderscheidende aanduiding en wel als gevolg van de immigratie van hun voorouders in Veenendaal. Als ik op zoek ga naar een verklaring, dan kom ik voor een groot deel van de familienamen uit bij het midden van de 17e eeuw. In een laatste stuip trekking trekt dan de pestziekte een doodsspoor door West-Europa 3) en gaat ook aan Veenendaal niet voorbij. Volgens een kroniekschrijver moet er in de jaren rond 1637 gras in de 'straten' 4) van Veenendaal gegroeid hebben. Ik wil hiermee zeggen dat er toen onvoldoende voeten waren om de paadjes letterlijk platgetreden te houden. Dit illustreert wel op een zeer treffende wijze hoezeer

Veenendaal geleden heeft onder de gevolgen van de pest; het dorp was zo goed als uitgestorven 5).

Als gevolg van deze natuurlijke leegloop schijnen de overlevende zelfs overwogen te hebben het dorp maar te laten voor wat het was. Dat dit niet gebeurd is, heeft alles te maken met de gang van zaken in het oostelijke buurland. Daar heerste sinds 1618 het spook van de oorlog, die later de 'Dertigjarige oorlog' zou gaan heten. Op de slippen van deze oorlog trok in de dertiger jaren ook de pest mee. En als gevolg van de onheilspellende troepenbewegingen én door de in vele delen van het oorlogsgebied heersende pest nemen velen het besluit uit te wijken naar vreedzamer streken. En één daarvan was het grondgebied van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Bij voorkeur vestigden deze nieuwkomers zich in gebieden waar ruimte was. En die was in Veenendaal voorhanden. Het is tijdens die immigratie geweest dat de families een achternaam te dragen kregen. Dat onderscheidende toevoegsel was het resultaat van een vraag- en antwoord-'spel'. De nog in Veenendaal woonachtigen stelden aan de nieuwelingen de simpele vraag: 'Waar kom je vandaan?' en met het noemen van de plaats van herkomst als antwoord was de familienaam een feit. Het schijnt zelfs voorgekomen te zijn dat een bepaalde familie al voorzien was van een achternaam, maar dat die het in de dagelijkse omgang met elkaar het moest afleggen tegen die welke was toegekend op basis van de plaats van herkomst 6). Tot op de dag van vandaag zijn in de Veenendaalse samenleving de sporen van deze immigratie zonder veel moeite te volgen. Het is voldoende de namenlijst door te lopen, zoals die afgedrukt staat in het voor Veenendaal voorbehouden deel van de telefoongids. Het eerste wat hierbij opvalt, is dat zo ongeveer alle dorpen en niet te vergeten de buurtschappen uit de onmiddellijke omgeving één of meer - soms zelfs vele - 'vertegenwoordigers' in Veenendaal hebben wonen. Maar uit het opschrift dat ik boven deze bijdrage geschreven heb, valt af te leiden dat niet naar hen mijn belangstelling uitgaat, maar naar de families die in het verleden van over de grens in Veenendaal een toevlucht vonden.

Het ligt in mijn bedoeling de bovengenoemde adressenlijst op de voet te volgen. Echter vóór ik daaraan begin nog één opmerking. Die heeft

betrekking op het feit dat niet alle plaatsnamen ongeschonden bewaard zijn gebleven; de volksmond heeft ze in bepaalde gevallen nogal ingrijpend veranderd. Waar dat het geval is, zal ik proberen aan te geven dat dit verschijnsel zich voordoet. Verder moet bedacht worden - en dat geldt met name voor het Nederrijnland - dat in een aantal gevallen de huidige plaatsnaam een gevolg is van het 'verhoogduitsen' zoals dat in de vorige eeuw in dat gebied plaatshad. Hierdoor is in een aantal gevallen de oorspronkelijke Nederlandstalige plaatsaanduiding 'ondergesneeuwd' geraakt. En dan nu de daarstraks toegezegde 'speurtocht', waarbij ik nog opmerk dat ik de familienamen heb uitgesplitst naar de beide geografisch bepaalde gebieden.

Münsterland

Allereerst neem ik de adressenlijst door met betrekking tot een mogelijke herkomst uit het Münsterland:

- *van Burken*: deze naam verwijst naar *Borken*. Ik teken hierbij aan dat vermoedelijk als gevolg van slechte articulatie en/of onder invloed van bepaalde dialectische invloeden de korte o-klank is verstaan als een korte u.
- *van Galen*: verwijst naar *Gahlen*, een dorp oostelijk van Wezel.
- *van Schuppen*: deze naam verwijst volgens Adriaan P. de Kleuver naar *Schöppingen* 6). Hier is duidelijk sprake van een 'volksmondverandering'.
- *van Stempvoort*: datzelfde verschijnsel heeft zich in nog sterkere mate voorgedaan bij deze familienaam. Immers - weer volgens de bovengenoemde Veenendaalse heemkundige - verwijst deze naam naar Steinfurt. En dan laat ik in het midden of Steinfurt bij Münster dan wel de gelijknamige plaats bij Eschweiler in het Nederrijnland de oorspronkelijke plaats van herkomst is.

Nederrijnland

Tegenover de ietwat schrale Münsterlandse 'oogst' staat een opmerkelijk omvangrijkere Nederrijnlandse:

- *van Aken*: deze verwijzing is zonder meer duidelijk.
- *van Ap(p)eldoorn*: deze naam verwijst niet naar Apeldoorn, maar naar het dorpje *Appeldorn*, dat ten oosten van Kalkar ligt.

Geografisch overzicht van het Münsterland en het Nederrijnland.

- *van Brien*: deze plaats van herkomst ligt in de omgeving van Kleef.
- *van Deelen*: deze naam kan verwijzen naar het dorpje *Deelen*, oostelijk van Grevenbroich.
- *van Emmerik*: deze verwijzing spreekt voor zichzelf.
- *van Erkelens*: deze naam verwijst naar de vroegere Gelderse enclave *Erklenz*.
- *van Essen*: de betrekking met *Essen* is zonder meer duidelijk.
- *van Gelderen*: deze naam verwijst naar de 'geboorteplaats' van onze provincie Gelderland te weten *Geldern*.
- *van Gulik*: deze naam verwijst naar de oorspronkelijke band met de stad die nu bekend staat onder de naam *Jülich*. 7)
- *van Haaren*: plaatsen van deze naam liggen westelijk van Heinsberg en noordelijk van Aken.
- *van Hasselt*: deze naam kan verwijzen naar een dorpje ten oosten van Kleef. Kan, want er liggen ook Hasselt's in de Belgische provincie Limburg, de Nederlandse provincie Overijssel en in Oost-Friesland.
- *van Heerdt*: deze naam verwijst naar een dorp ten noorden van Meurs.
- *van Hees*: deze naam kan verwijzen naar het dorp van deze naam ten westen van Kevelaer. Een gelijknamig dorp ligt in het oosten van de provincie Noord-Brabant.
- *van Kalkeren*: deze naam zou kunnen verwijzen naar *Kalkar*.
- *van Keeken*: deze naam verwijst naar een dorpje in de Duffelt ten noorden van Kleef.
- *van Kempen*: deze naam verwijst niet naar de streek die zich uitstrekt in het grensvlak van België en Nederland, maar naar de geboorteplaats van Thomas Hemerken, beter bekend onder de naam Thomas à Kempis, schrijver van de 'Navolging van Christus'. Ook ten noorden van Heinsberg ligt een plaats van deze naam.
- *van Keulen*: deze verwijzing is zonder meer duidelijk; hetzelfde is het geval met *van Kleef*, *van Kranenburg* en *van Kreveld*.
- *Peurs*: bij deze familie is blijkbaar het voorzetsel 'van' zoekgeraakt; wel is de oorspronkelijke spelling bewaard gebleven 7).
- *van Rees*: deze naam verwijst naar het voormalige aan de Rijn

gelegen vestingstadje ten zuiden van Emmerik.

- *van Santen/van Zanten*: beide familienamen verwijzen naar het stadje dat vandaag bekend staat onder de naam *Xanten*.

- *van Suchtelen*: in deze familienaam is de oorspronkelijke plaatsnaam bewaard gebleven; nu heet dit dorp *Süchteln* 7).

- *van Toor*: deze familie kan in het verleden banden gehad hebben met *Thorr*, een dorp gelegen ten noordoosten van Jülich.

- *van Walbeek*: deze naam verwijst naar het tuinbouwcentrum *Walbeck*.

- *van Wetten*: deze naam verwijst naar een dorp in de omgeving van Kevelaer.

Het bovenstaande is uiteraard geschreven onder het beperkende voorbehoud van 'naar mijn mening'. Daar staat evenwel tegenover dat ik me niet kan voorstellen dat iemand zich een familienaam toe-eigent of laat welgevalen die gebaseerd is op een topografische aanduiding als er niet sprake is van een bepaalde vorm van betrekking.

M. Heida

Noten

1) In het Vlaamse landsgedeelte van België is dat gemakkelijker vast te stellen dan in Nederland; immers in Vlaanderen worden de familienamen gealfabetiseerd onder het 'van'-voorzetsel en in Nederland onder de familienaam.

2) R. Bisschop, *Een tweeling zelfstandig* (Veenendaal 1995) p. 52.

3) Men kan geen geschiedkundig werk van welk Westeuropees gebied dat handelt over dit tijdperk erop naslaan of men stelt vast dat er uitvoerig aandacht aan geschonken wordt.

4) Het woord 'straten' heb ik opzettelijk tussen aanhalingstekens geplaatst daar er in die tijd van enige vorm van bestrating geen sprake zal geweest zijn, uitgezonderd misschien de Markt.

5) J.G. Thoomes, *Veenendaal toen en nu* (Veenendaal 1980) p. 44.

6) Adriaan P. de Kleuver, "De ware geschiedenis over Dirk Steven van Schuppen", in: *De Vallei* 8-10-1974. Deze familie zou Wolberg geheten hebben.

7) Een andere plaats waarvan in de familienaam de oorspronkelijke naam bewaard gebleven is, is Dusseldorp dat nu Düsseldorf heet. Is hier nog duidelijke sprake van verwantschap, dat is niet het geval met Emlichheim in de Graafschap Bentheim; de Nederlandse families die hun naam aan deze plaats 'te danken' hebben, staan bekend onder Emmelkamp, de oorspronkelijke naam van dit dorp.

De heer Heida heeft bovenstaand artikel in de eerste instantie geschreven voor het jaarboek van de Nederlands-Vlaamse Vereniging/Stichting ZANNEKIN, waarvan hij voorzitter is. Deze organisatie richt de aandacht op de grensgebieden van de Nederlanden. Sommige daarvan

hebben - zoals het geval geweest is met grote delen van het Nederrijnland - ooit tot enig Nederlands staatsverband behoord, andere zijn er op economisch en/of cultureel gebied nauw mee verbonden geweest. ZANNEKIN stelt zich tot doel om de historische en culturele banden weer aan te halen en waar nodig te hernieuwen. Voor meer inlichtingen kunnen belangstellenden zich met hem in verbinding stellen (0318-510087).

Familiewapen van (Van) Middelhoven. Deze familie komt niet voor in het overzicht van de heer Heida. De (Van) Middelhovens kwamen namelijk uit Amsterdam. In 1649 kwam Johannes als eerste naar Veenendaal. Hij was geboren in Haarlem (16 februari 1622) en werkte als koek- en broodbakker in Amsterdam, waar hij op 2 mei 1643 in ondertrouw ging met Aaltje Anthonis van der Hoeven, 'jongedochter' uit Veenendaal. Op 24 mei 1643 trouwden zij te Renswoude. De predikant die het huwelijk bevestigde, was Michael van Middelhoven, de oudste broer van de bruidegom en sinds 1638 predikant te Renswoude.

VAN KERK TOT KERKHOF

Voor onze voorouders moet het een troostrijke gedachte zijn geweest te weten, dat zij na hun afscheid van dit aardse tranendal zouden worden begraven in de kerk, welke zij jarenlang trouw hadden bezocht. De vertrouwde omgeving, waarin zij zo dikwijls het woord van predikant of priester hadden aangehoord, werd zodoende een dierbare plaats.

In de kerk werden de meer welgestelde begraven, vaak onder monumentale grafzerken. Rond de kerk op het kerkhof, de minder bedeelden. Het was de bekende Nicolaas Beets, de schepper van *Camera Obscura*, die in zijn schets 'Begraven' fel van leer trok tegen deze grafmonumenten en tegen de 'Lofverzen op stof en assche': *"Maar wilt gij weten, wat ik bespottelijk, wat ik ergerlijk vind? Het zijn uwe wapenborden, uwe grafnaalden, uwe eerzuilen in de kerk. Het zijn tropheeën van dwazen trots, wereldsche ijdelheid, nietigen rijkdom, verwaande wetenschap, bloedigen oorlog, daar te pronk gesteld..."*

Kwalijke dampen

In het derde kwart van de achttiende eeuw was al - zij het om andere redenen dan Beets later naar voren zou brengen - verzet gerezen tegen het begraven in de kerk. Sommigen meenden namelijk, dat de 'kwalijke dampen' van de stoffelijke overschotten door de zerken drongen en zodoende de gezondheid van de zondagse kerkgangers ondermijnden. Een van de bekendste geschriften over dit onderwerp vloeide in 1777 uit de ganzeveer van A. Kluyt, een felle tegenstander van het begraven in de kerk. Mogelijk als gevolg van dit geschrift werd twee jaar later aan de Scheveningseweg te Scheveningen de begraafplaats 'Ter Navolging' gesticht.

De naam was een aansporing voor de levenden hun doden voortaan

op een kerkhof te begraven. Op deze Scheveningse begraafplaats liggen o.a. Betje Wolff en Aagje Deken. In Diemen - de Franse invloed begint in ons land reeds merkbaar te worden - is het de 'Batavische en menschlievende' jonkvrouw Catharina Maria Best, die het kerkhof verkoos boven een praalgraf in de kerk. In Waterland had de predikant Alebert Beekhuys de 'primeur'. In 1786 te Schellingwoude beroepen, gaf hij al gauw de wens te kennen 'den leevenden niet te willen benadeelen' door zich in de kerk te laten begraven. Een wens, die overigens snel in vervulling ging. Een jaar later werd de dominee begraven. Inmiddels werden door burgers 'met gemeenschapszin beziel'd' verschillende kerkhoven gesticht, zoals te Diemerbrug in 1789, Muiderberg in 1794 en Katwijk aan Zee, dat in 1791 een kerkhof kreeg.

Verboden

In 1795 werd de Bataafse Republiek uitgeroepen, en begon een tijdperk waarin 'Gelijkheid, Vrijheid en Broederschap' met hoofdletters werden geschreven. De gevolgen daarvan waren duidelijk op de grafzerken merkbaar: vele familiewapens werden weggehakt. Daarna kwam Napoleon met zijn troepen ons land bezetten en in 1804 werd het begraven in kerken verboden. Negen jaar later, toen koning Willem I was teruggekeerd, stond men volgens oud gebruik dit begraven weer toe, maar met ingang van 1 januari 1829 werd het opnieuw verboden.

Wel maakte men voor bijzondere gevallen nog uitzonderingen. De begrafeniswet van 1869 maakte echter voorgoed een einde aan het begraven in de kerk, met slechts een uitzondering voor de vorstelijke grafkelder in de Nieuwe Kerk te Delft.

Begraven in Veenendaal

Ook in Veenendaal kende men het gebruik om overledenen te begraven in de kerk. De graven in de kerk waren eigendom en werden door middel van koop of vererving verkregen. Op last van het Veenraadschap is er in 1690 een inventarisatie gemaakt van de grafeigenaren. Dit omdat, volgens een 'notificatie' van 14 september 1690 van de Veenraden er problemen ontstonden over het eigen-

daal is in het begin van de 19e eeuw een begraafplaats aan het Kostverloren in gebruik genomen, die gebruikt is tot de jaren '30 van deze eeuw. Daarna werden de doden begraven op het kerkhof aan de Munnikenweg.

Luid- en begraafgelden

Vanaf 1574 zijn jaarrekeningen opgemaakt waarin o.a. wordt vermeld wanneer wie er is begraven en hoeveel nabestaanden hiervoor moesten betalen. Deze jaarrekeningen worden momenteel getranscribeerd door de werkgroep genealogie van de Historische Vereniging Oud Veenendaal. Uit deze jaarrekeningen blijkt dat een groot gedeelte van de inkomsten van de kerk worden verkregen uit de luid- en begraafgelden. In de jaarrekening van 1574-1575 wordt b.v. 17 gulden 2 stuivers en 8 penningen ontvangen, waarvan 9 gulden voor het openen van de graven.

Veenregister

In het veenregister noteerde het veenraadschap o.a. de te behandelende stukken en de genomen besluiten daarop. Een voorbeeld daarvan is een stuk dat is opgemaakt op 30 september 1622 inzake de gelden die betaald moeten worden voor het overluiden van de doden en de verkoop/verhuur van de graven in de kerk met tevens de genomen besluiten. Uit dit stuk blijkt dat men 4 stuivers extra diende te betalen voor het openen van een graf voor de 'kercke gerechtigheyd'. Tevens wordt vermeld: *"Geresolveert dat men geen graven in de kercke leggende meer sal vercopen maer dat die te huyr sullen gaen ten meesten profijte van de kercke"*.

J.J.C. van Hardeveld

Bronvermelding

- * F. van Geldrop, *Grafmonumenten in Nederland*, 's-Gravenhage 1972.
- * Veenraadschapsarchief in Gemeente-archief Veenendaal.
- * Leggers van graven deel 1 en 2, Historische Vereniging Oud Veenendaal.

*F*REDERIK VAN KESSEL, RENTMEESTER IN VEENENDAAL

***Het ontrafelen van een genealogisch probleem
geeft veel voldoening, maar de kleur komt pas
als er gegevens naar boven komen over ie-
mands leven in een bepaalde leefomgeving.***

Stamvader Frederik van Kessel verwierf een positie in Veenendaal, die dermate opviel, dat het voor zijn nageslacht aardig is hem aan de vergetelheid te onttrekken. Hij zal de stamvader blijken te zijn van minstens 248 nakomelingen, die getraceerd konden worden. Hiervan waren er 127 van het mannelijke geslacht en dragen/droegen er 19 zijn naam.

Was hij een belangrijk man? Niet echt, maar voor die tijd en in het Veenendaal rond 1755 stak hij wel af tegenover zijn omgeving.

Zijn vader was Antonius van den Brouck/Jacobs/van Kessel die 'hovenier en casteleyn' was op het landgoed Emmickhuijsen te Renswoude, dat bewoond werd door de Heer Frederik Hendrik van Reede, die leefde van 1630-1715. Voor die tijd was de functie van Anton belangrijk. Het visitekaartje van de bewoners was de tuin, die er voor de hoge gasten fraai moest bijliggen. En als 'casteleyn' (huisbewaarder) had hij toch een grote verantwoordelijkheid.

Uit het Nederlandse Hervormde lidmatenregister van Renswoude blijkt, dat de moeder van Frederik rond 1707 naar Roermond vertrokken is. Vader was kennelijk al eerder vertrokken. Het blijkt dat Anton - die in 1699 in Renswoude voor de tweede maal gehuwd was in de Nederlandse Hervormde kerk - in Roermond nog eens in het huwelijk treedt met zijn vrouw, maar dan in de Rooms-katholieke kerk. Naast de acht in Renswoude in de Nederlandse Hervormde kerk gedoopte kinderen komen er in Roermond nog vier Rooms-katholiek gedoopte kinderen bij, waarvan de laatste in 1715 Frederik is. Het is niet ondenkbaar, dat Frederik zijn naam te danken heeft aan de pas

*F*REDERIK VAN KESSEL, RENTMEESTER IN VEENENDAAL

***Het ontrafelen van een genealogisch probleem
geeft veel voldoening, maar de kleur komt pas
als er gegevens naar boven komen over ie-
mands leven in een bepaalde leefomgeving.***

Stamvader Frederik van Kessel verwierf een positie in Veenendaal, die dermate opviel, dat het voor zijn nageslacht aardig is hem aan de vergetelheid te onttrekken. Hij zal de stamvader blijken te zijn van minstens 248 nakomelingen, die getraceerd konden worden. Hiervan waren er 127 van het mannelijke geslacht en dragen/droegen er 19 zijn naam.

Was hij een belangrijk man? Niet echt, maar voor die tijd en in het Veenendaal rond 1755 stak hij wel af tegenover zijn omgeving.

Zijn vader was Antonius van den Brouck/Jacobs/van Kessel die 'hovenier en casteleyn' was op het landgoed Emmickhuijsen te Renswoude, dat bewoond werd door de Heer Frederik Hendrik van Reede, die leefde van 1630-1715. Voor die tijd was de functie van Anton belangrijk. Het visitekaartje van de bewoners was de tuin, die er voor de hoge gasten fraai moest bijliggen. En als 'casteleyn' (huisbewaarder) had hij toch een grote verantwoordelijkheid.

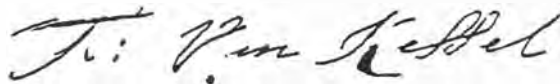
Uit het Nederlandse Hervormde lidmatenregister van Renswoude blijkt, dat de moeder van Frederik rond 1707 naar Roermond vertrokken is. Vader was kennelijk al eerder vertrokken. Het blijkt dat Anton - die in 1699 in Renswoude voor de tweede maal gehuwd was in de Nederlandse Hervormde kerk - in Roermond nog eens in het huwelijk treedt met zijn vrouw, maar dan in de Rooms-katholieke kerk. Naast de acht in Renswoude in de Nederlandse Hervormde kerk gedoopte kinderen komen er in Roermond nog vier Rooms-katholiek gedoopte kinderen bij, waarvan de laatste in 1715 Frederik is. Het is niet ondenkbaar, dat Frederik zijn naam te danken heeft aan de pas

gestorven Heer Frederik Hendrik van Reede.

In 1739 blijkt Frederiks zuster Mechteld in Veenendaal te wonen en in 1747 - hij is dan 31 jaar oud - komen we hem zelf ook in Veenendaal tegen als hij het kind van Mechteld ten doop houdt. Bij een beschrijving van alle Veenendaalse gezinnen in 1749 blijkt Frederik nog ongehuwd en heeft als beroep volkammersknecht. Hij woont dan samen met zijn zuster Jannetje.

In Veenendaal woonde in die jaren een familie van Belgische lagere adel, genaamd van der Hem(m). Frederik moet deze mensen ongetwijfeld ook gekend hebben, vooral omdat zij - net als Frederik - ook katholiek waren. In 1752 verschijnt de hoogwelgeboren Heer Baron van der Hemm voor de notaris en verklaart "*Frederik van Kessel magtig te maken om uyte den Heere comparant Naamen en van sijnent Wegen de Eerven, huysen en aanhorige landerijen alhier in Veenendaal te administreren, kopen en verkopen etc.*"

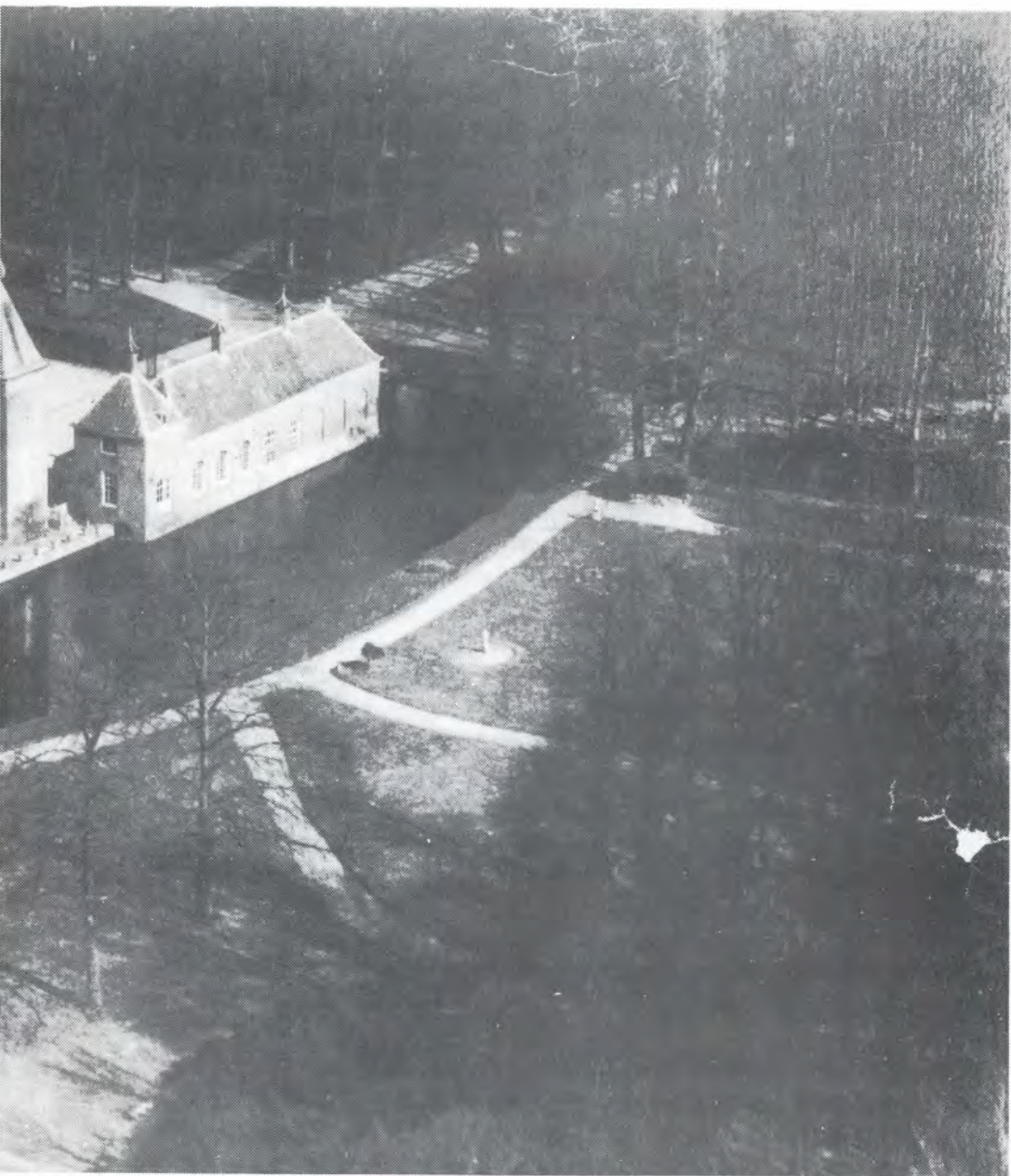
Frederik wordt rentmeester! In een oud archiefstuk van de pastorie staat: "*door toedoen van de pastoor*", hetgeen natuurlijk zeer wel mogelijk is, want de katholieke schaapjes waren niet zo talrijk in die dagen, de keuze was erg beperkt. Op de totale bevolking van ongeveer 3000 zielen, waren er nog geen 100 Rooms-Katholiek. In augustus 1752 treedt Frederik in het huwelijk met Willemijntje Morre van Spraekelaer. 3 maanden later is hij bij de notaris om namens zijn principaal "*31 perceel Eijke, 3 preceelen Essen en een perceel Willigheboom in Veenendaal ten huysen van den Schout W. Budding*" te verkopen. De 37-jarige Frederik tekent als eerste en wacht dan netjes tot er 84 handtekeningen van de kopers met hun echtgenoten gezet zijn, waarna de notaris als laatste zijn handtekening plaatst. Een gewichtige zaak!

A handwritten signature in dark ink, reading 'Fr: van Kessel'. The script is cursive and elegant, with a small dot under the 'v'.

De handtekening van Frederik van Kessel.

Luchtfoto van Kasteel Renswoude, foto ca. 1930 (coll. Kasteel Renswoude).

In 1754 volgt er weer een verkoop namens de Baron: "*Volgens verkooping uit de hand van den 14 Maart 1754 heeft Frederik van Kessel q.q. verkogt een hondert en dertig roeden turf aan Peter Petersz. Gendt Bolderman en Gerrit Luykeszen staand onder de vrijheid van Rhenen voor de somma van drie hondert vijf en seventig gldns, waarvan de 2 p.cent is betaald op den 16 Mrt 1754.*"

In november worden er nog eens eikenbomen verkocht voor een bedrag van f 298,-.

Wat Frederik verdiende is helaas onbekend, maar hij zal financieel zeker hebben afgestoken bij zijn medeparochianen.

In de registers van de dodenlijsten komt Frederik een paar maal voor als hij grafrechten betaald niet alleen voor zijn in 1754 overleden echtgenote Willemijntje van Spraekelaer, zijn zuster en nicht, maar ook voor enkele onbekende mensen, waaronder een kind.

In zijn hoedanigheid als gemachtigde van de Baron komen we Frederik verder tussen 1752 en 1796 elf maal tegen tijdens een open rekendag in de kerk van Veenendaal. De katholieke statie had - mede gezien het zeer geringe aantal leden - een klein financieel draagvlak. De armlastigheid van de parochie blijkt onder meer uit de brief van pastoor Reael in 1755 aan Aartspriester van Veen: "*Wat mijn verblijf hier in het Rheense Veen belangd, dit kan ik getuigen dat het zeer sober en slegt is, gelijk het zijn Ampl. kan denken.*" 1)

Pastoor van der Aa schrijft in 1757 aan dezelfde Aartspriester "*om eenigen onderstandt (...) want het gaet hier tegenwoordig onder mijn arme wolspinders om den duren tijt soo slegt, dat ick in plaats van wat te ontfangen van haer, wel eer wat soude dien te geven aan de selve, indien het in mijn macht waar.*"

In 1766 schrijft pastoor Nooij: "*Hoop niet nog een jaar te moeten doorbrengen in mijn aldergeringste Pastorij en door toedoen van Uw Ampl. eerder met een vettere Pastorij van God verrijkt zal worden.*"

In 1756 hertrouwt Frederik met Johanna de Bouter.

Namens de Baron verhuurt Frederik in dit jaar aan Brand Hannesen "*seekere erff en Boerenhoffsteede met de huysinge, twee bergen, schuuren en schaapskoijen daarop staende mitsgaders de Bouwe*

Weij en andere Landen daaraen behoorende de Hooggen Baron toebehorende den huyre gebruikt wordende bij de weduwe van Cornelis Barnevelt." Het eerste jaar bedraagt de huur f 375,- en de volgende jaren f 400,-. Daarnaast zal als 'toepagt' 20 pond boter betaald moeten worden, alles te voldoen op Kerstmis van ieder jaar. Bovendien zijn er vele plichten, zoals het onderhouden van het land, het toestaan van baggeren namens de baron, het verbod om turf te steken en bovendien de plicht met zijn wagens en paarden de Baron naar de kerk te brengen en te halen, maar ook naar Utrecht te rijden, indien de Baron dat wenst.

In 1762 wordt er huis aan huis gecollecteerd voor een nieuwe dominee. Frederik "*doet een liberale gift van 12 stuivers voor het beroepen van de dominee.*"

In 1764 treffen we Frederik weer aan. Nu als speciaal gemachtigde van Jonkvrouw Josephina Maria Baronesse van der Hemm van Nedersteijn, de meerderjarige dochter van de Baron. Het gaat om het uit de weg ruimen van een geschil met de weduwe van Cornelis van Cooten, molenaar te Stichts Veenendaal. Men wil graag het geschil oplossen, dat tussen de voorouders van de Jonkvrouw en de weduwe van de molenaar voor het Hof van Utrecht gevoerd wordt. Het gaat om het eigendom van een geerhoekje, de uitweg van het Kesselveen genaamd, uitkomend op de Molenweg of het Kerkepad. Tevens was er een kwestie over nog een stukje land, waarop twee grote zware eikenbomen stonden en die ook in de procedure werden omschreven. De weduwe van de molenaar zal afzien van het geerhoekje, waarvoor door de Jonkvrouw een gouden Nederlandse ducaat tot f 5.- en 5 stuivers betaald wordt. Wat het andere stukje land betreft zullen partijen samen de oude scheidingssloot, die 'verduisterd' was, weer opgraven. Verder heeft men beloofd in goede harmonie en vriendschap te zullen leven. En zo wordt aan de oplossing van het geschil nog een stukje ethiek toegevoegd.

In 1775 gaat Frederik - hij is dan 59 jaar - naar de notaris met zijn vrouw voor het maken van een akte. Hij geeft nu als beroep op: "*koopman in wolle en wolle garens*". Hij is dus nu geen wolkamersknecht meer, maar gestegen op de maatschappelijke ladder.

Frederik blijkt dan 'sieckelijk van lighaam' te zijn. Beide echtgenoten benoemen elkaar over en weer als voogd over de minderjarige kinderen.

Koop- en verkoopakten, waarin Frederik q.q. handelt, komen we daarna niet meer tegen bij de notaris. Wel zet hij meerdere keren zijn handtekening bij de notaris als getuige, gevolmachtigde en ook als voogd. Dit wijst er dus wel op, dat men Frederik voor dit soort zaken graag uitkoos. Een zeker aanzien heeft hij dus duidelijk opgebouwd. In 1786 blijkt uit het hoorngeld, dat onze Frederik in het bezit blijkt van "*1 koey*".

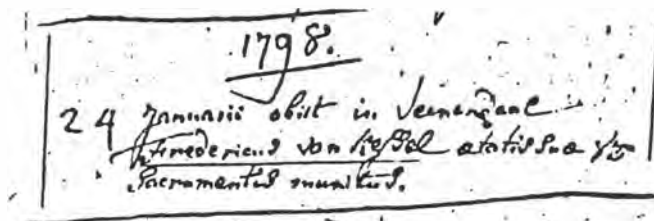
In maart 1795 wordt Frederik met anderen benoemd in een commissie om in het dorp te handelen bij binnenkomst van de Fransen. Er zijn 40 personen aanwezig w.o. ook zijn zoons Antony, Cornelis en Gerrit. Hij blijkt dus van zijn 'sieckelijkheid' van 20 jaar geleden goed hersteld te zijn.

De verhouding tussen Veenendaal en Rhenen in 1795 is niet al te best. Men wil zelfstandig zijn. Vele ingezetenen van Veenendaal ondertekenen een klaagstuk bestemd voor Utrecht over de gang van zaken met Rhenen. De oude Frederik tekent ook. Utrecht reageert door een commissie te benoemen, die in de kerk van Veenendaal een vergadering houdt. Deze commissie benoemt een Veenendaalse municipaliteit. A. van Wakeren krijgt 38 stemmen, J. Verburg 35 stemmen, H. Volwensch 41 stemmen, dokter Anbeek 35 stemmen en de 80-jarige Frederik verwerft nog 34 stemmen!

Op last van de Fransen moet op 17 juli 1795 goud en zilver voor hun oorlogshandelingen worden ingeleverd. Er worden voor de tijd van één week commissarissen benoemd, waaronder ook Frederik. Vier dagen later heeft nog niemand iets ingeleverd. Twee dagen daarna gaat er een hernieuwde proclamatie uit, maar er verschijnt weer niemand.

Op 28 juli wordt er weer een zitting gehouden. Er komen 26 mensen, die totaal f 1305,- ontvangen voor ingeleverd goud en zilver. Eén persoon ontvangt f 153,-. Frederik durfde wellicht niet langer achter te blijven en komt met een enkele zilveren kurketrekker aandragen, waarvoor hij f 3,- en 2 stuivers ontvangt. Een andere inwoner komt

met een zilveren kurketrekker en ontvangt hetzelfde bedrag.

Overlijdensbericht van Frederik van Kessel.

Tenslotte vinden we in het parochiearchief de laatste aantekening over Frederik. De pastoor schrijft, dat hij - voorzien van de sacramenten der stervenden - op 24 januari 1798 is overleden op de leeftijd van 83 jaar.

Frederik blijkt niet gauw te worden vergeten. 90 jaar later - in 1888 - vinden we in de parochieregisters nog de volgende aantekening: "*3 H. Diensten voor Fredericus van Kessel en zijn uxor Joa de Bouter...*".

En al is onze Frederik dan niet zo'n belangrijk figuur geweest, toch heeft hij door zijn opvallende aanwezigheid gezorgd voor kleur, die voor zijn nakomelingen zo interessant is.

**A.J.D.I.M. van Kessel,
Bussum**

Noot

1) Amplitudo of Amplissime Domine is een aanspreektitel: 'Hoge Heer'.

Bronnen:

Rijksarchief, Utrecht

R.K.Parochiearchief, Renswoude

Archief van de Gemeente Veenendaal, 1795-1813 (Gemeente-archief Veenendaal)

Notulen Gemeenteraad Veenendaal

Archief van de Gemeente Rhenen 1701-1791 (Gemeente-archief Rhenen)

Notarieel Archief Veenendaal

Dodenlijsten 1675-1775 te Veenendaal

Library in Salt Lake City, Utah USA

Veenraadschapsarchief, Veenendaal

FOUTIEF OVERGESCHREVEN...

Wie een beetje thuis is in de geschiedschrijving merkt dat veel gegevens klakkeloos uit bestaande boeken worden overgenomen. In de meeste gevallen kan dat zonder problemen (natuurlijk wel met bronvermelding!), maar bij twijfel is het toch altijd verstandig om zoveel mogelijk terug te gaan naar de herkomst dan wel de originele archiefstukken te raadplegen. Erger wordt het wanneer bekende gegevens ook nog eens foutief worden overgenomen, niet één keer maar consequent. Zoiets kwam ik onlangs tegen. Een voorbeeld van hoe het dus niet moet.

Nederland rond 1900 is een lijvig boek dat in 1993 op de markt werd gebracht door de grote en respectabele uitgeversmaatschappij The Reader's Digest te Amsterdam; een boek dat alle facetten van onze samenleving aan het begin van deze eeuw in vogelvlucht behandelt. Nederland stond toen aan de vooravond van tal van industriële en maatschappelijke ontwikkelingen met alle problemen van dien. Dat alles is verwoord in een dik boekwerk waaraan verschillende auteurs hebben meegewerkt. De uitgever heeft duidelijk gemikt op het grote publiek. De bladindeling wijst daar op: veel foto's, tekst die nergens diep op de zaken in gaat en, een crime voor historici, nergens wordt een bron vermeld. Achterin wordt wel even verwezen naar 'aanbevolen literatuur' maar daar blijft het dan ook bij. Niet minder dan vijftien personen hebben hun steentje aan de 320 pagina's bijgedragen. Stuk voor stuk dragen ze een doctorandus- of doctorstitel. De eindredactie wordt gevormd door prof. dr A.F. Manning, hoogleraar in de geschiedenis van de nieuwe tijd van de Katholieke Universiteit te Nijmegen die, zo blijkt, kort voor de uitgave van het boek is overleden.

Aan hem valt dus niets meer te vragen. Ook de uitgever sluit graag alles uit. Dat bewijzen de kleine lettertjes op de laatste pagina: "Dit boek werd met de grootste zorg samengesteld. Niettemin is het niet geheel uitgesloten dat de geboden informatie door zuiver tijdsverloop en/of door andere oorzaken onjuist is". Volgt daarbij de aantekening dat zowel de uitgever als de medewerkers geen enkele blaam treft voor mogelijke gevolgen daarvan.

Maar wat moet ik dan met de tekst die gemeld staat op pagina 137 en waarin de ontwikkeling van de sigarenindustrie wordt beschreven?

Uiteraard mag Veenendaal in dat verhaal niet ontbreken. Dat gebeurt ook niet, want summier wordt het prille begin van de Ritmeester Sigarenfabrieken geschetst.

Andere sigarenfabrieken, die toen ook belangrijk waren, worden gemakshalve overgeslagen.

Maar dan komt het: de grondlegger van de fabriek Jochem van Schuppen heet plotseling 'Van Schutten'.

Niet één- of tweemaal, maar consequent wordt hij zo genoemd! Lezen we het stuk aandachtig door, dan kan het niet anders dan dat de schrijver het boek van W.A. van Amerongen, *Ritmeester Intimus* (uitg.

Van Schuppen wordt 'Van Schutten'.

ver het boek van W.A. van Amerongen, *Ritmeester Intimus* (uitg.

Kool BV, Veenendaal 1988) heeft gebruikt. Sommige zinnen zijn namelijk nagenoeg identiek. Het hoofdstuk lezende be kroop me langzaam het gevoel: wat moet ik van de andere tekst denken? Was dat het aankoopbedrag van bijna honderd gulden wel waard? Want zeg nu zelf: als zelfs simpel overschrijven ook nog eens fout gaat... Ik ben nu wel benieuwd naar wat de volgende van deze 'verschrijving' zal maken.

Martin Brink

N.B. Wie meer van dergelijke canards recent of in het verleden is tegengekomen - bijvoorbeeld het wijdverbreide en vaak geschreven misverstand dat Veenendaal nog steeds in de provincie Gelderland zou liggen - , kan dat melden aan de redactie. Wellicht kunnen we er een compilatie van maken).

RECTIFICATIE

Tot onze spijt zijn er enkele foutjes in het artikel van jhr mr L.H.J.M. van Asch van Wijck in het novembernummer van *Oud Veenendaal* geslopen. Hieronder volgen de verbeteringen.

- **pagina 153**, paragraaf 'Vervening', 2e alinea, regel 6/7: Enninkhuizenberg moet zijn: Emminkhuizenberg
- **pagina 154**, paragraaf 'Eigenaren', 3e alinea, regel 4: Joon van Asch van Wijck moet zijn: Joan van Asch van Wijck
- **pagina 155**, paragraaf 'Bebossing', 1e alinea toevoegen: De Solkuil ligt op de Zuidhelling boven Elst.
- **pagina 157**, paragraaf 'Het nieuwe Prattenburg' aan het slot van de eerste volledige alinea na de zin "mijn grootvader werd burgemeester ... gemeente te blijven wonen" als volgt corrigeren: "Het *huis* Prattenburg ligt immers in de gemeente Rhenen; het *landgoed* Prattenburg ligt in beide gemeenten, Rhenen en Veenendaal."

JAARVERSLAG HISTORISCHE VERENIGING OUD VEENENDAAL 1996

Bijeenkomsten

Op 21 maart vond de eerste bijeenkomst van 1996 plaats. Zoals gebruikelijk was dit tevens de jaarvergadering. Het jaarverslag van de secretaris gaf geen van de aanwezigen aanleiding tot op- of aanmerkingen. De kascontrole-commissie, bestaande uit de heren Van Ginkel en H. van Soest, had de financiën gecontroleerd en in orde bevonden; ook het jaaroverzicht van de penningmeester werd zonder discussie aanvaard. Daarna volgden de bestuursverkiezingen. Aftredend en niet-herkiesbaar waren de heren R. Bisschop (secretaris) en M. Brink; in hun plaats werden gekozen de heren R. Ottens en J.T. Slok. Na dit huishoudelijke deel werd in deze vergadering het 600e lid (fam. Kootstra) gehuldigd door de gift van een exemplaar van het lustrumboek *Veranderd Veenendaal* en een bloemetje. De vergadering werd besloten met een dia-lezing van de heer Asch van Wijk over *Prattenburg*.

Op 6 juni vond de volgende bijeenkomst plaats. De onderwerpen waren de *wol-industrie en de Hollandia-fabriek* aan het Verlaat. Sprekers over deze onderwerpen waren de heren G. Arkema, L. Kalter en P.A. de Vrije.

De derde bijeenkomst op 18 september kwam geheel voor rekening van de heer H. van 't Veld onder de titel '*Wat zit er in een veldnaam?*'.

De vierde en laatste bijeenkomst was op 28 november waarbij de heer Chr. Will uit Everdinge sprak over de *Hollandse Waterlinie en de Grebbelinie*.

Het aantal aanwezigen op de verenigingsavonden gaf aan dat de belangstelling voor deze onderwerpen groot was en bij de dia-lezing van de heer Asch van Wijk zelfs overweldigend groot. Alle bijeenkomsten konden weer gehouden worden in 'De Meent', die daarvoor belangeloos ruimte beschikbaar

stelde. Het bestuur spreekt in dit verslag ook dit jaar haar dank daarvoor uit.

Overige activiteiten

Het bestuur blijft zich inspannen voor een documentatiecentrum voor de vereniging; de noodzaak hiervan is groot en de gemeente erkent haar begrip voor deze noodzaak, gezien haar gedane aanbod aan de historische vereniging om de schuur bij de Nieuwe Molen daarvoor te bestemmen; dit laatste aanbod heeft de historische vereniging niet aangenomen, aangezien zij er de voorkeur aan geeft voor huisvesting in de nieuwe vestiging van de bibliotheek; het bestuur van de bibliotheek staat hier in principe positief tegenover.

De heer D.J. Bouwhuis vertegenwoordigde de historische vereniging ook dit jaar in de Monumentencommissie. Ook de werkgroepen (industriële geschiedenis, veldnamen/dialect, monumenten, documentatie/beeldmateriaal, kerkgeschiedenis en genealogie) bleven - de ene meer dan de ander - actief; het bestuur stelt zich regelmatig op de hoogte van de resultaten van de werkgroepen; het afgelopen jaar waren de werkgroepen kerkgeschiedenis en genealogie aan de beurt.

Medewerkers

Ook in 1996 kon de historische vereniging rekenen op steun en hulp van verschillende vrijwilligers, die veelal belangeloos werk voor de vereniging verrichtten. Graag maken we als bestuur van de gelegenheid gebruik om op deze plaats hiervoor onze dank uit te spreken. In het bijzonder de leden van de werkgroepen en de redactie, die belangeloos tijd en energie steken in verenigingsactiviteiten.

Per 31 december 1996 telde de vereniging 658 leden.

J AARVERSLAG PENNINGMEESTER

HISTORISCHE VERENIGING OUD VEENENDAAL

REKENING 1996

<u>Inkomsten/uitgaven terzake van :</u>	<u>Inkomsten :</u>	<u>Uitgaven:</u>
A. Contributies en donaties	f 19.965,-	f -,-
B. Bijdragen van sponsors en subsidies	" 500,-	" -,-
C. Bankrenten en -kosten	" 210,46	" 75,90
D. Uitgaven (boeken en dergelijke) o.a. kadastrale atlas Veenendaal 1832	" 17.667,55	" 17.709,50
E. Blad Oud Veenendaal	" 473,20	" 14.892,94
F. Lezingen/Bijeenkomsten	" -,-	" 758,50
G. Werkgroepen, Commissies en Documentatie(materiaal)	" -,-	" 1.963,71
H. Administratie	" -,-	" 926,04
I. Bestuurskosten	" -,-	" 2.426,75
J. Contributies aan en Lidmaatschappen van andere organisaties en instellingen	" -,-	" 231,-
K. Diversen	" -,-	" 275,30
T o t a a l	f 38.816,21	f 39.259,64
Nadelig saldo	" 443,43	-
Algeheel totaal	f 39.259,64	f 39.259,64

BALANS PER 31 DECEMBER 1996

<u>Activa :</u>		<u>Passiva :</u>	
Saldi: kas	f 217,60	Eigen vermogen 1 januari 1996	f 15.953,34
Bank (Verenigingsrek.)	9.024,66	Toegevoegd:	
Bank (Rendementsrek.)	15.000,-	Reserve kadastrale atlas	" 9.000,-
Giro Postbank	10.466,60	Aanvulling depot PTT-post	" 50,-
Depot bij PTT-post	150,-	Onttrokken:	
Nog te ontvangen contrib.	-,-	t.b.v. Algemene reserve	- " 15.000,-
Nog te ontvangen betalingen	-,-	Nadelig resultaat 1996	- " 443,43
Overige bezittingen	PN*)	Eigen vermogen 31 decemb.1996	f 9.559,91
		Algemene reserve	" 15.000,-
		Nog te betalen posten	" 86,20
		Vooruit ontvangen contrib.'97	" 10.212,75
Totaal	f 34.858,86	Totaal	f 34.858,86

*) STAAT VAN OVERIGE BEZITTINGEN:

- 3 personal computers (waarvan 1 afgeschreven = verouderd)
- 2 computerprinters (waarvan 1 afgeschreven = verouderd)
- 1 IBM-composer (afgeschreven)
- 7 ex. boek "De Veenkolonie Veenendaal"
- 85 ex. boek "Het veen, de veenraden en het Veenraadschap"
- 44 ex. boekje "De Oud of Salvatorkerk"
- 16 ex. boekje "Eigenaren van graven in de Kerk te Veenendaal - 1e deel
- 7 ex. boekje "Eigenaren van graven in de Kerk te Veenendaal - 2e deel
- 256 ex. boekje "Een tweeling zelfstandig"
- 27 ex. boekje "Tot tijd en wijle"

ENKELE AANTEKENINGEN BIJ DE JAARSTUKKEN 1996.

- A. **Contributies en donaties:** In 1996 bedroeg het gemiddelde contributiebedrag per lid f 27,85 (1995: f 26,80). Het bestuur bedankt hartelijk voor de vele bijdragen, die de minimumcontributie overschreden. Aan vrijwillige bijdragen voor het lustrumboek "Veranderd Veenendaal" werd in 1996 een bedrag van f 2.697,50 ontvangen, waarvoor eveneens van harte bedankt.
- B. **Sponsorbijdragen:** Twee adverteerders op de bladwijzers droegen elk f 250,- bij.
- D. De inkomsten zowel als de uitgaven voor de Kadastrale atlas Veenendaal 1832 bedroegen ± f 17.000,-. De atlas is geheel uitverkocht.
- I. Bij hun uittreden uit het bestuur na 10 jaren trouwe dienst heeft het bestuur aan de heren R. Bisschop en M. Brink een waardevol geschenk aangeboden.

HISTORISCHE VERENIGING OUD VEENENDAAL

OPREKENING 1997

<u>Geraamde inkomsten/uitgaven terzake van:</u>	<u>Inkomsten:</u>	<u>Uitgaven:</u>
A. Contributies en donaties	f 17.750	f -
B. Bijdragen van sponsors en subsidies	" 1.000	" -
C. Bankrenten en -kosten	" 650	" -
D. Uitgaven (boeken en dergelijke) Er is een uitgave van de werkgroep genealogie in voorbereiding	" 1.500	" 500
E. Blad Oud Veenendaal	" 450	" 15.050
F. Lezingen	" -	" 800
G. Werkgroepen, commissies en documentatiemateriaal	" -	" 2.000
H. Administratie	" -	" 1.000
I. Bestuurskosten	" -	" 1.500
J. Contributies en lidmaatschappen	" -	" 250
K. Diversen	" -	" 250
T o t a l e n	f 21.350	f 21.350
Verwacht resultaat	-	-
Algeheel totaal	f 21.350	f 21.350

VOORSTEL CONTRIBUTIEVERHOOGING:

Gewoonlijk worden de acceptgirokaarten voor de contributiebetaling voor het volgende jaar gelijktijdig met het novembernummer van het blad Oud Veenendaal verzonden. In de maanden september en november daaraanvolgend worden zo nodig respectievelijk een eerste en een tweede herinnering verstuurd.

Omdat een niet onaanzienlijk aantal leden pas met hun contributiebetaling op een eerste en sommigen zelfs een tweede herinnering reageert en aan die herinneringen kosten verbonden zijn, stelt het bestuur voor de contributie als volgt te verhogen:

Vanaf 1 januari 1997 bedraagt de contributie: bij betaling vóór de verzending van een eerste herinnering tenminste f 25,- per kalenderjaar; bij betaling na de verzending van een eerste herinnering tenminste f 30,- per kalenderjaar en bij betaling na de verzending van de tweede herinnering tenminste f 35,- per kalenderjaar.

Voor jeugdleden (tot 18 jaar) zijn deze bedragen respectievelijk f 10,-, f 15,- en f 20,-.

MEDEDELINGEN

● **Bijeenkomst**

De volgende bijeenkomst van de Historische Vereniging Oud Veenendaal wordt gehouden op donderdag 20 maart 1997.

Spreker is de heer jhr Taets van Amerongen die een inleiding hoopt te verzorgen over het kasteel Renswoude dat al jarenlang in het bezit is van zijn familie.

Het kasteel ligt weliswaar buiten de gemeente Veenendaal, maar elke Veenendaler kent het. Het belooft een bijzondere avond te worden.

dus: - **donderdag 20 maart a.s.**

- **19.45 uur**

- **in De Meent, Grote Beer 10**

- **jhr Taets van Amerongen**

- **onderwerp: Kasteel Renswoude en z'n bewoners**

- **de toegang is vrij**

● **Jaarvergadering**

Tijdens de bijeenkomst van 20 maart wordt ok de jaarvergadering gehouden. De jaarstukken vindt u in dit blad.

Mevrouw H.H. Will- van Barneveld (penningmeester van de vereniging) is aftredend als bestuurslid en niet herkiesbaar. Het bestuur stelt de heer W. Brands voor als kandidaat.

Conform de statuten kunnen tegenkandidaten worden ingediend.

De heer P. Will beëindigd zijn functie van administrateur van de vereniging, en wordt opgevolgd door mevrouw H. Brands.

● **Juni-bijeenkomst**

De datum voor de tweede bijeenkomst van dit jaar is bepaald op 5 juni 1997.

Omdat de Scheepjeswolharmonie haar 100-jarig jubileum viert,

wordt de avond gewijd aan de Scheepjeswolfabriek - de Koninklijke D.S. van Schuppen - en de verschillende verenigingen die daaruit zijn voortgekomen. Er is veel beeldmateriaal van dit stukje Veense geschiedenis beschikbaar, zodat het een bijzondere avond kan worden.

● **Archeologische kroniek**

Bij het nummer van *Oud Veenendaal* van november 1996 heeft u een exemplaar ontvangen van de *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1988-1989*. In de komende tijd zullen soortgelijke kronieken worden uitgegeven over de jaren 1990-'91, 1992-'93, 1994-'95. Ook die kronieken kunnen voordelig in uw bezit komen.

Het bestuur van Oud Veenendaal heeft besloten geen collectief abonnement af te sluiten, maar heeft wel elk lid in de gelegenheid te stellen om via de administrateur de nieuwe kronieken met een flinke korting te bestellen.

Als u gebruik wilt maken van de mogelijkheid om de kronieken aan te schaffen voor de prijs van f 5,- per stuk (in plaats van f 12,50), dan moet u zich vóór 1 april opgeven bij de administrateur de heer P. Will, tel. 0318-511523.

Degenen die zich al gemeld hebben, hoeven dat uiteraard niet opnieuw te doen.

● **Betaling lidmaatschap**

Bij het novembern timer van dit blad heeft u de acceptgirokaart aangetroffen, waarmee het lidmaatschap van de vereniging betaald kon worden. Er zijn nog enkele leden die niet betaald hebben. Als u nog niet betaald heeft, wilt u het dan zo spoedig mogelijk in orde maken? Betalingsherinneringen kosten de vereniging onnodig veel tijd en geld!

● **Molen**

Vorig jaar is de gerenoveerde molen 'De Vriendschap' feestelijk in gebruik genomen.

Voor de omgeving van de molen is bij de gemeente een bouw-

vergunning gevraagd, voor woningen die qua stijl, vorm en massa onvoldoende aansloten bij de molen en zelfs de windvoorziening in gevaar zouden kunnen brengen. Tegen de aanvraag zijn meerdere bezwaren ingediend. Eén van de bezwaren was onze vereniging.

Het bouwplan is aangepast en inmiddels is de vergunning verleend.

● Documentatiecentrum

De vereniging koestert al jaren de wens van een eigen documentatiecentrum. Eind november heeft de gemeente Veenendaal aangeboden om de te onderzoeken of het mogelijk is een schuur bij de 'De Nieuwe Molen' te bestemmen als documentatiecentrum. Het bestuur van de vereniging was verheugd over dit aanbod, maar heeft bij nadere beschouwing bij de gemeente kenbaar gemaakt dat de voorkeur uitgaat naar een huisvesting in combinatie met de bibliotheek. Bij de invulling van de nieuwe centrumplannen moet blijken of dit haalbaar is.

● Lay-out verenigingsorgaan

Zoals u in het stuk van de voorzitter hebt kunnen lezen, is José Regtop gestopt met het opmaken van ons verenigingsorgaan. Vijf jaar heeft José - naast andere opmaak-klussen voor onze vereniging - dit werk verzorgd. Bestuur en redactie nemen node afscheid van haar. José, bedankt!

Inmiddels is in de persoon van Joop Mouthaan haar opvolger gevonden. Hij werkt op een drukkerij, en zit dus dicht bij het vuur. Joop, het bestuur en de redactie zijn blij dat jij dit werk wilt overnemen. We hopen op een even prettige wijze van samenwerking als met je voorgangster!

● Locaties met een verhaal in Oud-Utrecht

De redactie van het tijdschrift *Oud-Utrecht* is van plan een rubriek te starten over 'locaties met een verhaal'.

Deze verhalen mogen uit alle tijdperken stammen en over allerlei onderwerpen gaan. Het is de bedoeling in het blad een foto

van de plek (boom, huis, straat, kerk) af te drukken, met daarnaast het verhaal over een voorval wat op die plek heeft plaatsgevonden. Het verhaal mag een omvang hebben van één hooguit twee A4-tjes. De verhalen worden in de loop van 1997 gepubliceerd.

Als u interesse heeft om een bijzonder voorval te beschrijven, dan kunt u dat sturen naar: Tijdschrift Oud-Utrecht, Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht.

● Cursussen

De Stichting Stichtse Geschiedenis organiseert in samenwerking met het Rijksarchief Utrecht opnieuw een cursus 'Bronnen in het Rijksarchief'. Deze cursus is bestemd voor mensen die willen beginnen met historisch onderzoek, en daarbij gebruik willen maken van archiefbronnen. Enige ervaring met historisch onderzoek is gewenst. De cursus vindt plaats op vier zaterdagochtenden (8, 15 en 23 maart en 5 april 1997, van 10.00-12.00 uur) in het Rijksarchief, Alexander Numankade 199 te Utrecht. De kosten bedragen f 65,-. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Stichting Stichtse Geschiedenis, Mariaplaats 23, 3511 LK Utrecht, tel. 030-2343880.

Verder is het mogelijk een cursus 'Lokale en regionale geschiedenis voor beginners' te volgen. Op zes woensdagavonden (te beginnen op 5 maart 1997, om 19.30 uur) worden de cursisten aan de hand van teksten en bronnen wegwijs gemaakt. De cursus wordt eveneens gegeven in het Rijksarchief te Utrecht. De kosten bedragen f 90,-. Ook over deze cursus kunt u meer informatie krijgen bij de Stichting Stichtse Geschiedenis.

Oud Veenendaal

Mei 1997

★ 12e jaargang, nummer 2
verschijnt 4 maal per jaar

Redactie

Dr R. Bisschop, eindredactie

Drs A.C. van Grootheest

J. Mouthaan, lay-out

L.G.W. Smolders

Bestuur

G. Verhoef r.a., voorzitter

Mr R. Ottens, secretaris

Mevr. H.H. Will-van Barneveld, penningmeester

D.J. Bouwhuis

J.T. Slok

L.G.W. Smolders

Mevr. T. Valkenburg-van Brunsvoort

Secretariaat: Postbus 1099, 3900 BB Veenendaal

telefoon 0318-552828

Ledenadministratie: P. Will, Houtwal 5, 3904 DM Veenendaal

telefoon 0318-511523

Werkgroepen en Commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal

telefoon 0318-528830

Postbank:

nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt f 25,-- per jaar. Voor leden tot 18 jaar f 10,-- per jaar.

Losse nummers van dit blad f 7,50

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Drukkerij Davelaar BV

*Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

***I**NHOUD jaargang 12, nummer 2 (mei 1997)*

39	<i>Van de redactie</i>	
41	<i>Honderd jaar Schupse muziek in Veenendaal (1897 - 1997)</i>	G. Takken
55	<i>Van oude fabrieken, dingen die voorbij gaan</i>	
58	<i>De uitbreiding van 'de Schup' in 1949</i>	G. Arkema
64	<i>De Scheepjeswol: eens een baken in de Veenendaalse gemeenschap</i>	J. Slok
75	<i>Mededelingen</i>	

De huidige Scheepjeswolharmonie.

VAN DE REDACTIE

Dit nummer van *Oud Veenendaal* is gewijd aan de geschiedenis van de N.V. Veenendaalsche Sajat- en Vijfschachtfabriek voorheen Wed. D.S. van Schuppen en Zoon, zoals de naam voluit luidt. Oftewel: 'de D.S.', 'de Schup', 'de Scheepjeswol', om maar enkele volksnamen te noemen.

De aanleiding daartoe is het 100-jarig bestaan van de Scheepjeswolharmonie. Vandaar dat veel illustraties betrekking hebben op deze vereniging. Ongetwijfeld zullen de foto's en verhalen bij veel betrokkenen de nodige herinneringen oproepen. Weliswaar is er al een grootse reünie geweest, maar belangstellenden krijgen nog een herkansing op onze verenigingsavond, die we hopen te houden op **12 juni a.s. in de aula van de Koningin Juliana-mavo, Grote Beer 12**. Net als in dit blad staat op die bijeenkomst de geschiedenis, het werk en de muziek van de Scheepjeswol centraal. Dia's zullen de verhalen verlevendigen. En in de pauze kunt u natuurlijk ook zelf uw verhaal kwijt, herinneringen ophalen, aanvullingen geven. De precieze gegevens vindt u in de rubriek *Mededelingen*. Het belooft een afwisselende avond te worden.

We hopen met dit nummer u een prettig voorproefje gegeven te hebben.

de redactie

Aart is helemaal
wel in de coxant gezien dat er
hier aan de Grima een muziekhus
is opgericht van een dertig man
daar ben ik ook onder begrepen
ik heb ook een groote tutor het
is een tenorhoorn het leeren dat
gaat al snooi voort maar het
gaat zoo genaakelijc niet als ge
wel denkt en het leeren gaat ook zoo
makelijc niet, wij zijn altijd druk
met oefenen als wij van het werk
afkomen maar ik heb er nog al veel
mee op dat speelt ook nog want als
ge er niets mee op heeft verbeurt
het nooit, wij hebben een kapel
meesten uit amersfoort een
P. Bittiers hij gaat op nog meer
plaatsen les geven hij staat al
18 jaar in dienst, en Zaterdag
middag meten wij samen
blazen een paar stukjes kunnen

Fragment uit een brief van Louis Veenendaal aan zijn broer Aart d.d 11 april 1897.

*H*ONDERD JAAR SCHUPSE MUZIEK IN VEENENDAAL (1897 - 1997)

***Dit jaar viert de Scheepjeswolharmonie haar honderdjarig bestaan. In dit artikel wordt stilge-
staan bij enkele opmerkelijke zaken uit de ge-
schiedenis van deze muziekvereniging.***

Ontstaan

In 1897 waren de voorbereidingen voor het inhuldigingsfeest van koningin Wilhelmina in volle gang. Men had hier in Veenendaal één bijkomend probleem: er was geen muziekkorps om de feestelijkheden te ondersteunen. Over dit gemis werd onder de burgerij gesproken tot de oprichting van een korps plotseling mogelijk werd, omdat er in Renswoude een muziekvereniging ophield te bestaan. De instrumenten werden te koop aangeboden. Een werknemer van D.S. van Schuppen, Wout Hendriks, trok de stoute schoenen aan en vroeg aan de directie of zij mee wilden werken aan de aankoop van de instrumenten. Zij stemden hiermee in en de toeters konden worden gekocht. Maar nu moesten er nog muzikanten worden gezocht, die erop konden spelen! In de fabriek werden mannen geronseld, die een instrument wilden leren bespelen. Een dirigent werd aangesteld en omdat er meer aanmeldingen dan instrumenten waren, werd er ook een gemengd koor opgericht. Op het eerste vaandel van de vereniging staat dan ook: 'Zang- en muziekvereniging'. Uit een brief van de heer Louis Veenendaal aan zijn broer in Hilversum kunnen we lezen hoe dit werd beleefd. Hij schrijft:

Veenendaal, 11 april 1897.

Waarde Broer!

Aart u heb meschien wel in de courant gezien dat er hier aan de Firma een muziekkors is opgericht van een dertig man. Daar ben ik ook onder begrepen. Ik

heb ook een grote tuler . Het is een tenorhoorn. Het leeren dat gaat al mooi vooruit, maar het gaat zoo gemakkelijk niet als ge wel denkt. Wij zijn altijd druk met oefenen als wij van het werk afkomen, maar ik heb er nog al veel mee op, dat scheelt ook nog want als ge er niets mee op heeft dan leert het nooit. We hebben een kapelmeester uit Amersfoort eene G. Bikkers. Hij gaat op nog ener plaatsen les geven. Hij staat al 15 jaar in dienst en zaterdagmiddag moeten wij samen blazen. Een paar stukjes kunnen wij al.

Zijt nu hartelijk van mij gegroet die zich noemt uw broer

H.L. Veenendaal

Schrijft mij van de week terug

Het eerste echte optreden vond plaats bij de inhuldiging van koningin Wilhelmina in 1898 op een snikhete dag in september. Rik Valkenburg schrijft in een artikel in de Vallei over een gesprek dat hij in 1966 had met de heer Jan Bruis. Tijdens dit interview was de heer Bruis 91 jaar. Op de oudste foto van de vereniging (1898) staat hij op de achterste rij, derde van rechts.

Hij vertelt: *"In de begintijd moesten we geweldig studeren, maar het was bar gezellig. We repeteerden van 8 tot 10 uur in het gebouw 'Amicitia', de sociëteit van de burgers. Deze soos stond tussen de fabriek en het huis van dokter Willemsen aan de Nieuweweg. Tegenwoordig is het fabrieksterrein geworden. Nee, 'n 'dropje' kregen we niet op de repetitieavonden. Het was koffie of gewoon water of helemaal niets. Het was altijd een nette boel.*

Later repeteerden we in het Koetshuis in de tuin van 'rijk-oompie' de Ruiter aan de Tuinstraat. De Ruiter had toen heel wat gerij waarvoor hij het Koetshuis nodig had. Ons korps was dus opgericht om mee te werken aan de festiviteiten voor het grote Oranjefeest. Er was een grote historische en allegorische optocht georganiseerd, waarbij wij voorop zouden gaan. We vertrokken vanuit de fabriek. Mensen, wat was het heet die dag, ofschoon het al september was. Het was zweten geblazen. Overal stonden mensen om ons bekers water aan te reiken, die we onder het lopen door snel leegdronken en dan maar

weer zweten. Bar was het. Sommigen stonden met een grote ton aan de weg en schepten daar het water uit."

De Scheepjeswolharmonie in 1898.

Op de achterste rij van links naar rechts: Hendriks, Oosterbeek, A. v.d. Weerd, J. Sukkel, W. Van Engelenburg, T. Leppers, H. van Wakeren, J. Bruis, K. van de Bovenkamp, Hensbergen.

Tweede rij: G. Takken, Pol, H. Hendriksen, Rotterdam, R. Muller, C. Kroes, Huiding, K. Diepeveen, Stuivenberg.

Derde rij: H. van de Weerd, H. de Ruiter, R. van Hardeveld, H. Schoemaker, Bikkers (dirigent), H. Kroesbergen, Pol.

Vierde en vijfde rij: Oosterbeek, L. Veenendaal, W. van Barneveld, H. Veldhuizen, H. van de Bovenkamp, S. Smit, Hardeveld, R. van Beek, J. van Loosdrecht, D. Hendriks, Alberti, van Gulik.

Leden

De eerste jaren werden er optochten begeleid en ook al concerten gegeven in een hal van de fabriek die dan speciaal voor dat doel werd ontruimd. De vereniging groeide gestaag en verwierf zich een plaats binnen de Veenendaalse gemeenschap. Hier onder een overzicht van het ledental uit die beginjaren:

1923	33 leden	1935	27 leden	1947	35 leden	1959	76 leden
1924	31 leden	1936	29 leden	1948	35 leden	1960	79 leden
1925	31 leden	1937	31 leden	1949	35 leden	1961	82 leden
1926	28 leden	1938	29 leden	1950	38 leden	1962	90 leden
1927	31 leden	1939	27 leden	1951	41 leden	1963 (***)	67 leden
1928	31 leden	1940	21 leden	1952	48 leden	1964	84 leden
1929	31 leden	1941	30 leden	1953 (**)	64 leden	1965	75 leden
1930	32 leden	1942	25 leden	1954	74 leden	1966	65 leden
1931	30 leden	1943	(*)	1955	75 leden	1967	60 leden
1932	31 leden	1944	(*)	1956	68 leden	1968	54 leden
1933	28 leden	1945	(*)	1957	80 leden	1969	70 leden
1934	27 leden	1946	33 leden	1958	76 leden	1970	117 leden

(*) = geen lijst verzonden

(**) = dhr. M. De Graaf wordt dirigent.

(***) = ook andere fabrieken vestigen zich in Veenendaal

Bij het vijftigjarig bestaan van de vereniging stond er in het program-maboekje een speciaal lied afgedrukt. Wie de schrijver is, staat er niet bij. In die tijd verzorgde de muziekvereniging voor de pauze het muzikale gedeelte. Na de pauze was er tijd voor toneel (blijspelen en kluchten) verzorgt door de eigen toneelvereniging. Het trotse lied op de wijs van 'Aan het strand stil en verlaten' is getiteld 'Materiaal'.

*Als ge de muziek hoort spelen. Die U meeneemt op haar maat,
Zegt ge wellicht: 't Is een wonder en 't is eigen fabrikaat.
Hoor dat rythme, 't is een mirakel, alles is in één woord af.
Komt, dat is nu eens genieten, beter blaast zelfs niet de staf.*

*Refrein: Luistert naar de muzikanten en geniet van de muziek.
Had men dat nu kunnen denken van de Schup - Vijfschachtfabriek?*

*Als de leek de kunst beoefent, heeft hij zich ten doel gesteld
zich en and'ren te verrijken al is het dan niet met geld.
Luister maar eens deze avond. Wat er also wordt gebracht.
Aan het einde zult gij zeggen: dat was af, het was een pracht.*

*Refrein: Ziet de leken op de planken, ziet hun spel en hun muziek.
Had men dat nu kunnen denken van de Schup - Vijfschachtfabriek?*

*'t Doel van al is prijzenswaardig. Heeft het hart van menigeen.
't Mat'riaal of wel de spelers houden vol en gaan niet heen.
Ziet men 't spel van het gezelschap, klink het dra door Veenendaal:
Het was zeer bewond'renswaardig, wat een schitt'rend mat'riaal!*

*Refrein: Ziet en hoort het spel der leken. Kom maar op met Uw
critiek.
Het gezelschap zult gij roemen van de Schup - Vijfschachtfabriek.*

Uniformen

Gedurende lange tijd hadden de muzikanten geen uniformen. Ze traden op in hun zondagse kleren met hun pet. De directie had geen geld over voor uniformen. De muzikanten daagden de directie min of meer uit door een optreden in jacket met hoge hoed te verzorgen. Het bestuur van de vereniging werd bij de directie geroepen en er werd over de aanschaf van uniformen gesproken. De aanschaf van

deze pakken verliep niet zonder slag of stoot. Zelfwerkzaamheid was geboden. Een grote bazar werd in Eltheto georganiseerd. Timmerlieden, smeden en andere vakmensen van de fabriek gingen aan het werk om spullen voor deze bazaar te vervaardigen. De eerste pakken waren groen met kaki. De garens werden door de muzikanten zelf in hun vrije tijd vervaardigd en naar Tilburg gestuurd, waar er stof van werd geweven. De pakken werden zo mooi gevonden, dat men vele jaren later een tweede versie liet vervaardigen.

De Graaff dirigent

De glorie-dagen van de Scheepjeswolharmonie begonnen in de jaren '50 toen de heer De Graaff als dirigent werd aangesteld. Hij was als kapelmeester in Nederlands-Indië werkzaam geweest en was daar in contact gekomen met Amerikaanse militaire orkesten. Hij deed daar veel ideeën op, die hij later in Veenendaal zou toepassen. Eén van de ideeën was het brengen van show. Dit was in ons land nog een onbekend gegeven. Slechts enkele korpsen in Nederland waagden zich hieraan.

Er werd in de periode De Graaff dagelijks gerepeteerd. De werknemers fietsten snel naar huis en waren zo snel mogelijk terug om hun partijtje mee te kunnen spelen. De heer Graaff hield de directie voor, dat de harmonie een prima reclameobject kon zijn, dat voor veel naamsbekendheid kon zorgen. De Graaff eiste discipline en ging de fabriek in als een lid een repetitie verzuimd had. Zeggen, dat je die dag jarig was geweest, was geen reden. De repetitie ging voor alles. Het feit, dat er onder werktijd werd gerepeteerd sprak menig arbeider aan en velen melden zich aan bij de harmonie, die destijds bestond uit een drumband, trompetterkorps en harmonie-orkest.

Een ander idee van de heer De Graaff was het meenemen van een schaap. Hij had dit gezien bij de Amerikanen en ook bij zijn eigen Prinses Margrietbrigade had men een dier (geit) meegevoerd. Er werd een mooi dek voor vervaardigd en een Drents heide-ram aangeschaft. Deze ram stond gestald bij de heer Karel Rebergen achteraan de Dijkstraat. De eerste schapenmenner was Tonnie Jansen. Hij staat op de foto tussen de voetballers van Benfica en Real Madrid.

De mascotte van de Scheepjeswolharmonie.

Later werd er wekelijks met het schaap getraind door de heer Jo Davelaar en de jongen, die het schaap onder zijn hoede had. Ze

gingen dan een stukje de Dijk op om te wandelen. Hierdoor kreeg het schaap hardere kussentjes onder de poten en raakte vertrouwd met mensen. Eind jaren '80 verdween het schaap van het toneel. Veel toeschouwers langs de kant spraken van dieren mishandeling en reageerden agressief. Dit werd door het bedrijf als anti-reclame ervaren en het schaap werd een rustige oude dag in de kinderboerderij gegund. Onlangs gaf wethouder Pilon aan het schaap nog steeds te missen en het graag weer bij de vereniging terug te zien.

De heer de Graaff beschikte over veel relaties en was onder andere recensent bij 'De Telegraaf'. Hij kende de heer Roffel van het Olympisch Stadion en diverse optredens tijdens internationale voetbalwedstrijden volgden.

Het bekendste optreden was ongetwijfeld tijdens de Europacupfinale Benfica - Real Madrid. De kranten stonden vol met foto's waarop het schaap en o.a. de voetballer Eusebio duidelijk zichtbaar waren.

De vereniging was 32 jaar lang te gast bij het bloemencorso 'Bollenstreek', dat van Haarlem via Lisse en Hillegom naar Sassenheim loopt. 's Morgens om 8.00 uur vertrekken, aan twee etappes van in totaal 13 kilometer deelnemen en 's avonds moe maar voldaan terugkeren, was jaarlijks een bekend gegeven.

Warnas

De vereniging heeft jarenlang vastgehouden aan dirigenten met een militaire achtergrond. Deze mensen hadden vaak voeling met exercitie, konden zelf muziek schrijven, zaten dicht bij het vuur als er nieuwe arrangementen uitkwamen.

Na het vertrek van de heer de Graaff nam de heer Warnas het roer over. Warnas was trombonist bij de Luchtmachtkapel, waar hij later kapelmeester van werd.

In deze periode werden er in februari twee avonden in gebouw 'Sola Fide' aan de Eikenlaan verzorgd. Op vrijdagavond voor het personeel van de fabriek en op zaterdag voor de rest van Veenendaal. Voor de pauze trad de vereniging voor het voetlicht, na de pauze traden tal van prominenten artiesten op. Zo kwamen Willy en Willeke Alberti, de Wama's, the Three Jacksons, Cees de Lange en vele anderen naar Veenendaal.

Uitvoering in 'Sola Fide'.

Het publiek kwam in meerderheid voor het programma na de pauze en het kwam eenmaal voor dat de heer Warnas om stilte moest vragen voordat er verder gespeeld kon worden. Tijdens de vrijdagavond was altijd de voltallige directie aanwezig.

De heren Hoek, Grin en Vulperhorst

Na de heer Warnas kwam de heer A.C. van Hoek, die ook uit de militaire muziek afkomstig was. Hij was kapelmeester in Suriname geweest en had zelf als klarinettist bij de KMK gespeeld. Na elf jaar trouwe dienst waarbij hij les gaf, de repetitieavonden van het orkest leidde, de shows maakte en de leden van het trompetterkorps instru-

eerde, werd zijn plaats ingenomen door Freddy Grin, trompettist bij het Concertgebouworkest. Na twee jaar stopte de heer Grin en kwam André Vulperhorst in 1987 aan het muzikale roer. Hij staat wekelijks voor het orkest, leidt het jeugdorkest en verzorgt ook de opleiding van het koper. Als klarinet- en saxofoonleraar is de heer A.C. van Hoek alweer tien jaar terug op het oude nest.

Veranderingen

Was de vereniging lange tijd een personeelsactiviteit van de Scheepjeswolfabriek, in de jaren '60 moesten de bakens worden verzet. Tot die tijd was de Scheepjeswol één van de beter betalende fabrieken van Veenendaal. Als je voor de eerste keer bij je meisje thuiskwam en de onvermijdelijke vraag: 'En wat doe je voor de kost?' had kunnen beantwoorden met 'Ik werk bij de Schup', dan kreeg je een stoel en een sigaar. In de jaren zestig kwamen er andere bedrijven naar Veenendaal (o.a. SKF, Carolan, Pharr, Kimberley Clark, etc.). Er werd overgeschakeld op ploegendiensten en werknemers konden bij andere bedrijven aan de slag.

Bij de Scheepjeswol kwamen de eerste buitenlandse werknemers in dienst, die geen belangstelling voor de vereniging hadden. Er moest iets gebeuren om de vereniging niet dood te laten bloeden.

Vanaf die tijd kan iedereen, jong en oud, man en - vanaf de jaren '70 - ook vrouw lid worden. De eerste vrouw was Janny Goeree, afkomstig uit Eindhoven, die in het PWA-park kwam wonen. Ze had in haar vorige woonplaats al vele jaren hoorn gespeeld en heeft het ongetwijfeld moeilijk gehad met de op- en aanmerkingen van het manvolk. Gelukkig is het plezier in de muziek er niet minder op geworden en speelt ze nog wekelijks haar partijtje mee.

Majorettecorps

Het ontstaan van het majorettepeloton is ook een verhaal op zich. Leerlingen van de Jan Roeckschool waren gewend om jaarlijks in groepsverband aan de Lampegietersoptocht mee te doen. Op een keer kozen ze als onderwerp 'majorettes' en vroegen of ze voor het muziekkorps mochten lopen. Dit werd door de omstanders bijzonder gewaardeerd. Dit was het begin van de majorettes, het onderdeel

Het majorettecorps (1969).

van de vereniging dat nu nog steeds als visitekaartje van de vereniging fungeert. Een belangrijke naam uit die periode is Teus van de

Weerd, die naast voorzitter, eerste trompettist en instructeur van het trompetterkorps was.

Na de Scheepjeswol

Eind jaren '80 braken er spannende tijden aan. De vereniging was regelmatig in Veenendaal te zien en te horen. Er werd één concert per jaar gegeven, regelmatig was hierbij een gastkoor aanwezig. De spanningen kwamen door de neergang van de vaderlandse wolomzet. Huisvrouwen hadden minder zin om weken met een breiwerk bezig te zijn, grote textielketens boden modieuze truien voor spotprijzen aan.

In 1986 viel het doek voor de Scheepjeswolfabriek en daarmee de hulp van de directie aan de vereniging. Zij moest voor het eerst in haar 90-jarig bestaan bij de gemeente Veenendaal aankloppen om subsidie. Zij vond onderdak in een bedrijfspand van Solvay Duphar aan de Schoolstraat en moest leren op eigen benen te staan. Er werd begonnen met het werven van donateurs, het inzamelen van oud papier, het staan op braderieën, en het verzorgen van bingo-avonden.

Allemaal zaken, die geld in het laadje moesten brengen. In plaats van een periode van afbraak kan men deze tijd nu kenmerken als een periode van opbouw. Het juniorenorkest kwam van de grond, de Scheepskapel werd opgericht; allerlei nieuwe muzikale wegen werden ingeslagen.

Het ledental groeide gestaag en door de inzet van de bevolking, het bedrijfsleven en de gemeente Veenendaal konden in 1991 nieuwe uniformen worden aangeschaft. De afgelopen jaren kon ook het instrumentarium op belangrijke punten worden vernieuwd.

De vereniging ging twee concerten per jaar geven en zette zich in voor een goedlopende taptoeshow. Dit leverde nieuwe optredens op, ook ver buiten Veenendaal.

Vorig jaar werd de Scheepjeswolharmonie uitgenodigd voor een optreden in Frankrijk, waar zij met 80 leden de straat opging. De afgelopen jaren werden steeds 40 of meer optredens per jaar verzorgd. Dit betekent, dat er bijna wekelijks (vooral op zaterdag) werd opgetreden.

1897

2 Januari

1947

Programma

van de

JUBILEUM-UITVOERING

op 4 Januari 1947 om 7.30 uur in „Eltheto“ door
MUZIEKGEZELSCHAP „D.S.“

1	Oopwurm	
2	Jubileumken. Marsch	L. Ucko
3	Morgen, mitten, avond (v. Men, Couvreur)	F. van Supt
4	Refectiewalzen	John Strauss
5	On van Peresche Markt	A. W. Katerberg
6	Cavalleria Rustica, Grote Harmonie	P. Mascagni
7	Engeland voerdens. Marsch	A. W. Katerberg

Gelegenheid tot felicitaties

PAUZE (10 min.)

8	V. Scheepje
9	Arme Sikes, Blyvoel in de kledij
10	Als ik groei ben ik een Meedijk, Parodie
11	1. Pong, wijk, Blijspel in 1. deel
12	Stilling

Dit Programma is tevens BEWIJS VAN TOEGANG

Toegangsprijs F 1.-

Programma van de uitvoering bij het 50-jarig bestaan van de Scheepjeswolharmonie.

Wekelijks komen zo'n 140 leden naar de Schoolstraat om zich tewijden aan hun hobby: het maken van muziek in groepsverband. Als afsluiting van het jubileumjaar is op 13 december een bijzonderconcert gepland in Sporthal-West met medewerking van de Dutch Swing Collegeband.

In september hoopt de vereniging de Luchtmachtkapel naar Veenendaal te halen.

Gert Takken

(secretaris en 25 jaar lid van de vereniging)

Met dank aan:

- mevr. Corry de Ruiter voor het fotomateriaal en de gegevens uit het verenigingsarchief.
- dhr. Van Elburg voor de brief van Louis Veenendaal en het krantenartikel uit 1961.
- dhr. Dick Bovenschen voor de programma's uit de jaren '40.
- dhr. Herman Leidekker en dhr. Co Bovenschen voor het doorlezen van dit artikel. Beide heren zijn dit jaar 50 jaar lid. En dhr. Wes van Hoeflaken, die voor mij secretaris was en mij nuttige tips gaf.

De vereniging is nog steeds op zoek naar fotomateriaal, krantenknipsels en anekdotes, die wellicht bij kinderen en kleinkinderen van oud-leden aanwezig zijn.

Wij houden ons graag aanbevolen.

Hebt u iets? Neem dan contact op met telefoon 0318-526849.

VAN OUDE FABRIEKEN, DINGEN DIE VOORBIJGAAN

Bij de sloop van de voormalige Scheepjeswolfabriek, heeft de Historische Vereniging Oud Veenenedaal er tevergeefs voor gepleit om een enkel karakteristiek fabrieksgebouw te handhaven en in te passen in het nieuwe winkelcentrum.

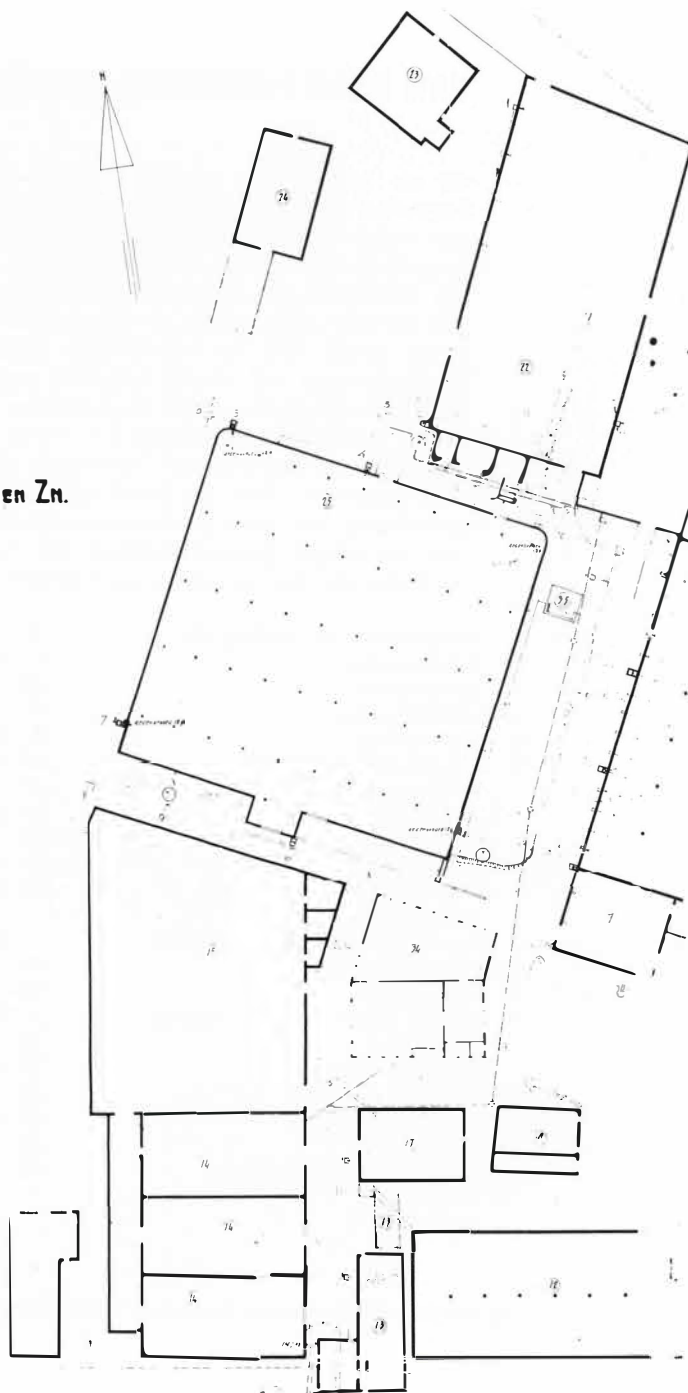
Nu alles gesloopt is, kunnen we nog slechts fantaseren hoe het zou zijn om een kop koffie te kunnen drinken op een terrasje voor een oude gevel van de voormalige fabriek. Omdat bijna niets meer herinnert aan dit stukje Veense geschiedenis is op de volgende pagina's de plattegrond opgenomen van de N.V. Veenendaalsche Sajat- en Vijfschachtfabriek v.h. Wed. D.S. van Schuppen en Zoon. Op deze plattegrond uit 1949 zijn alle gebouwen en hun functies weergegeven. Aan de hand van deze kaart is het mogelijk om in gedachten het hele productieproces te volgen tussen aanvoer ruwe wol en afvoer gereed product. De nummers op de kaart geven de functies van de verschillende ruimtes aan.

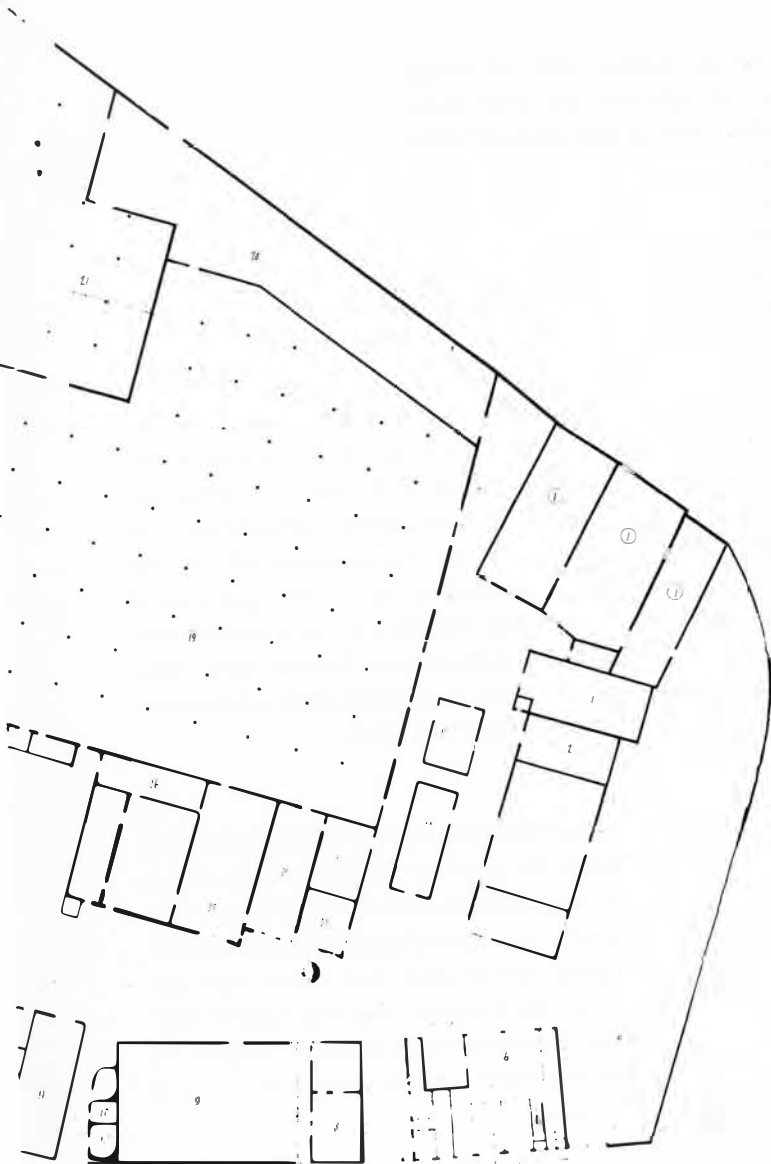
1 sorteerderijen en wolmagazijn	18 timmerwerkplaats
2 garenmagazijn	19 voorspinnerij en spinnerij
3 wolmagazijn	20 wolwasserij en drogerij
4 papiermagazijn	21 rekkerij en cardeerderij
5 ietsenrekken	22 begane grond: kammerij
6 begane grond: kantoor	23 kelder: wolmagazijn
1e verdieping:	24 wolmagazijn en diverse materialen
expeditiemagazijn	25 nieuw spinnerijgebouw
2e verdieping:	26 stokerij
magazijn tijds. goederen	27 machinekamer
7 magazijn	28 begane grond: wolmagazijn
8 papiermagazijn	1e verdieping: eetzaal personeel
9 opmakerij; verdieping: magazijn	2e verdieping: ijermagazijn
10 transformatorhuisje	29 metselloods
11 wolmagazijn	30 schoorsteen
12 begane grond en 1e verdieping:	31 garendrogerij
haspelarij	32 woldrogerij
2e, 3e en 4e verdieping:	33 kelder
garenmagazijn	34 smederij en ijermagazijn
13 verfmagazijn	35 weegschaal
14 ververijen	36 brandspuitenhuisje
15 garenwasserij en drogerij	37 tegelpad
16 woonhuis	
17 laboratorium	

Bron

Pandenarchief Dienst Gemeentewerken Veenendaal

v.H. WED D.S.v. SCHUPPEN en Zn.

DE UITBREIDING VAN 'DE SCHUP' IN 1949

Er zijn fabrieken die van de oorlog '40-'45 zwaar te lijden hebben gehad. Er zijn ook die juist toen een bloeiperiode kenden, met enige bedenkelijke kanten. Er zijn ook bedrijven die geen van beide ontwikkelingen te zien gaven: geen krimp, maar ook geen bloei, een soort tussentoestand. De 'Scheepjeswol', toentertijd beter bekend als 'Van Schuppen', was een voorbeeld van het laatste soort.

Tijdens de oorlog werden weinig bouwplannen gerealiseerd, maar er zijn volop plannen gemaakt. Na de oorlog werd fors in de 'N.V. Veenendaalsche Sajat- en Vijfschachtfabriek voorheen Wed. D.S. van Schuppen en Zoon' geïnvesteerd, er werd bijgebouwd, vernieuwd en uitgebreid. De sporen ervan zijn duidelijk terug te vinden in het *Pandenarchief van de Dienst Gemeentewerken*. Het meest illustratief is een brief, gedateerd 4 april 1949, waarin de geschiedenis, maar vooral de ruimtenood van het bedrijf wordt beschreven. Behalve die ruimtenood laat de brief zien dat de Scheepjeswol uitgegroeid is tot een internationaal opererend bedrijf, met alle mogelijkheden en problemen van dien.

Begin

Laten we even gaan kijken hoe het allemaal begon. Van Schuppen was de eerste Veenendaalse textielfabrikant die aan het mechaniseren sloeg, door vroeg in de vorige eeuw al een rosmolen in bedrijf te hebben. Een rosmolen is de meest eenvoudige soort van energieopwekking: je laat een paard een verticale as in beweging zetten door het beest aan een lange stok dwars op die as rondjes te laten lopen. Als het paard blijft lopen, houdt je de molen in beweging. Verdere mechanisatie volgde op een vrij toevallige wijze. Nog in de eerste helft van de vorige eeuw ging een kleine textielfabrikant, De Wit, failliet.

N.V. VEENENDAALSCH E SAJET-
EN VIJFSCHACHTFABRIEK VOORHEEN

WED. D.S. VAN SCHUPPEN EN ZOON

Telegram-adres : Schup
Telef. Interc. 341 en 342

Codes : Bentley, Universal
trade - Girorek. 164762

Gedeponeerd
Fabrieksmerk

Het logo van de Scheepjeswolfabriek (1949)

Deze De Wit was de allereerste die de stoomenergie in Veenendaal introduceerde, maar hij redde het niet. Zijn fabriekje was gevestigd aan de Markt hoek Fluitersstraat ('Hutselsteeg' in die tijd), waar nu een slaapmeubelhandel is.

Een bekende smid annex handelaar (bijnaam 'De Hutsel' dit betekent 'de rommelaar', iemand die op legale en halflegale manier zijn brood verdient), naamgever van de Hutselsteeg, kocht De Wit's boedel op waaronder een complete stoommachine. Van Schuppen zag wel iets in de machinerie en kocht het van deze smid.

Van Schuppen had net zijn stek aan de Markt, hoek Hoofdstraat verlaten (waar nu de SNS- bank zit, maar natuurlijk in een ouder, woonhuisachtig pand) en had zich een plaats aan de Zandstraat verworven. Op deze plaats had hij meer ruimte en meer was- en spoelwater tot zijn beschikking. De plek lag immers aan de vertakking Bisschop Davidsgrift-Kerkewijk.

De Zandstraat heette overigens toen veelbetekenend het 'Groenewoud'. Vanuit enkele eenvoudige bouwsels begon Van Schuppen met een bedrijf dat zou uitgroeien tot een van de grootste in Veenendaal.

Assortiment

In de eerste jaren van deze eeuw was de fabriek van Van Schuppen nog steeds een familiebedrijf, maar een groot familiebedrijf. Het ging goed; men produceerde wollen garens die geveerd werden in de klassieke kleuren donkerblauw, paars, zwart en 'Nassau', een soort paarsrood. De markt lag op de stoep: Veenendaal en omstreken was een grote afnemer, maar nog veel grotere hoeveelheden wol werden door heel Nederland verkocht. In die jaren was het produkt van de fabriek bekend en overzichtelijk; wol was wol, het had slechts een beperkte variëteit in kwaliteit en kleur. De wat welvarender jaren 1910-1940 brachten de fabriek er echter toe het assortiment uit te breiden. Er kwam meer kwaliteitsverschil in de geproduceerde garens, daarnaast steeg het kleurengamma fors.

"Tot 1939 werden in ons bedrijf in hoofdzaak geproduceerd handbreigarens en kamgarens (op kleinere schaal) en wel van de ruwe wol tot en met het eindproduct. In 1939 werd overgegaan tot de bouw van een kamgarens spinnerijgebouw, waarin sindsdien op grote schaal kamgarens worden geproduceerd voor diverse afnemers als tricotfabrikanten, breierijen en weverijen."

Men kan zich indenken wat dit betekent. Eén kwaliteit in vier kleuren betekent één fors magazijn met vier afdelingen. Grotere vraag naar verschillende kwaliteiten in een grote variëteit van kleuren levert een kwadratisch toenemende hoeveelheid benodigde magazijnruimte op: *"magazijnen gereed product en expeditie moesten uitbreiden. Dit werd niet zozeer veroorzaakt door de in de laatste jaren tot stand gekomen fabrieksuitbreidingen, doch o.a. ook doordat het aantal soorten en kleuren van onze producten in de loop van de voorafgaande jaren aanzienlijk werd vermeerderd en wij door verandering in onze verkooppolitiek steeds grotere voorraden in onze magazijnen verzendgereed moesten houden."* In de bouwvragen voor 1940 komen we weinig uitbreiding van productieruimte tegen, wel verschillende nieuwgebouwde of uitgebreide magazijnen, ververijen, wasserijen en drogerijen tegen.

Verkoop en administratie

Nog een ander punt valt op, maar dat blijkt meer direct uit de brief. De

verkoop- en administratieafdelingen zijn te krap gehuisvest. Het personeel van die afdelingen is in ca vijftien jaar verviervoudigd, terwijl het benutte vloeroppervlak slechts is gestegen van 17500 m² tot 26500 m² (50% toename). Dit betekent dat er het een en ander is veranderd in het beleid van de fabriek. De term 'verkooppolitiek' uit het voorafgaande wijst daar ook al op. Was men tot dan toe 'slechts' producent van garens, de dertiger jaren nopen tot het verzetten van de bakens. Nu wordt niet alleen geproduceerd en geleverd, men gaat er ook mee de markt op. Er komt een verkoopafdeling die zich gaat bezighouden met het actief verkopen van het product en luistert naar de wens van de klant; de kwaliteitseisen en kleurwensen. Om al dat kantoorpersoneel te kunnen huisvesten is enige opslagruimte opgeofferd en dat heeft weer weerslag op de geboden hoeveelheid 'verzend-gereed product', de levertijd, de sortering, etc.

Ook de overheid laat zich horen. Vanouds (19e eeuw) was de hinderwet een bekend overheidsinstrument, blijkbaar is de rol van de overheid ook in die eerste jaren na de oorlog groeiende.

"Doch niet alleen de vergroting van het bedrijf is hiervan [ruimtegebrek in de administratie, GA] de oorzaak. Door de veel hogere eisen, die wij aan onze administratie en boekhouding zijn gaan moeten stellen en door het meerdere cijfermateriaal en gegevens die wij aan de verschillende overheidsinstanties moeten verstrekken, is de personeelsbezetting belangrijk vergroot."

Export

Verder heeft de productie een hoge vlucht genomen; de hoeveelheden zijn toegenomen, de leveringen aan afnemers vinden vaker plaats, maar ook de verspreiding beperkt zich niet meer tot Nederland en enkele omliggende landen. De export blijkt in 1948 ca f 2.500.000,- te hebben bedragen. Net zoals nu werpen vrijhandelsontwikkelingen hun schaduw vooruit: *"Vooral met het oog op de concurrentie, die wij per 1 Januari 1950 van België (in verband met de Benelux) te verwachten hebben, moeten wij zorgen, dat wij weer over een voldoende ruime opslagplaats kunnen beschikken, zodat wij uit een volledige sortering direct onze afnemers kunnen bedienen."*

Wie dacht dat een verenigd Europa een ongekende deining teweeg zou

brengen wordt teleurgesteld, '1950' had een even waarschuwende klank wat betreft 'de Benelux' als 1992 wat betreft 'Europa' nu heeft of had.

Uitbreiding

Gepleit wordt dus in deze brief voor het oprichten van een nieuw kantoorpand. Er lagen nogal wat eisen op tafel. In totaal dienen er negen afdelingen en ruimten een plaats te krijgen, van ontvangst- en spreekkamers via de 'Ponskaarten-afdeling' (mechanischeboekhouding) en de medische dienst tot aan een 'vergaderzaal en recreatiekamer kantoorpersoneel'.

Luchtfoto van de Scheepjeswolfabriek na de uitbreidingen van 1949.

"Door de belangrijke uitbreiding, die wij aan ons kantoorpersoneel hebben moeten geven, hebben wij ook personeel van buiten Veenendaal aan moeten nemen. Tot op heden moeten deze mensen,

indien zij hun koffiemaaltijd willen gebruiken, dit in het kantoorlokaal doen, waar zij werkzaam zijn. Van ontspanning komt op deze wijze niets."

De kantoren van de Scheepjeswol waren gehuisvest in enkele gebouwen aan de Zandstraat, vlakbij de Hoofdstraat. De nieuwste uitbreiding zou hieraan aansluiten, maar vanwege het verloop van de Nieuweweg (aansluitend op de Hoofdstraat) was er niet al te veel ruimte beschikbaar. Men dacht daarom aan een gebogen bouwlichaam aansluitend aan de bestaande gebouwen. Dit gebouw zou tevens de achterliggende 'rommelige' productiegebouwen aan het oog onttrekken. Ook hieruit blijkt dat we een andere tijd ingaan. Niet alleen werd alle energie besteed aan het verbeteren van de produktie, men was zich van de uitstraling van het bedrijf ook bewust. Het werd een modern en zakelijk gebouw. Grote ramen verschaften het personeel voldoende daglicht en uitzicht, aan de binnen- en buitenzijde was men naar beste Veense traditie spaarzaam met middelen en versiering omgegaan.

De Hoofdstraat begon zich te ontwikkelen tot een verkeersader van formaat, uiteraard in samenhang met de Prins Bernhardlaan, de Zandstraat en het Verlaat. Korte tijd na realisering van het kantoorgebouw kreeg ditzelfde gebouw een bekroning in een lichtreclame op het dak naar de belangrijke Hoofdstraat toe.

Daarnaast werd op de grote spinnerij een lichtreclame geplaatst die alle andere mogelijke reclameuitingen in het niet deed verzinken. De grote letters *Scheepjeswol* waren in de verre omtrek te lezen. De Scheepjeswol was klaar voor de komende jaren. Wie had gedacht dat een bedrijf met een historie van (toen) meer dan honderdtien jaren nog geen veertig jaar meer voor de boeg had?

G. Arkema

Bron

Pandenarchief Dienst Gemeentewerken Veenendaal

DE SCHEEPJESWOL: EENS EEN BAKEN IN DE VEENENDAALSE GEMEENSCHAP

De Scheepjeswol, voorheen de fabriek van D.S. van Schuppen, was bijna twee eeuwen een begrip in Veenendaal. Verscheidene generaties dorpsgenoten verdienden er een goede boterham. Deze fabriek, waarvan de wol wereldwijd bekend was, is nauw verbonden met de naam van de familie Van Schuppen. Maar ook in andere Veenendaalse geslachten speelde 'de D.S.' een centrale rol.

Veenendaal, de naam zegt het al, vindt haar oorsprong in de turfwinning. Vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw werden de venen in deze contreien geëxploiteerd. Aanvankelijk leed de turfwinning onder de oorlogshandelingen van Stichtsen en Geldersen. De voor het vervoer van de turf gegraven Bisschop Davidsgrift verlandde. Het aantreden van keizer Karel V zorgde voor stabiliteit. Toen Gelre in 1543 onder zijn invloed kwam, keerde de rust in deze regio weer. De turfwinning kon opnieuw ter hand worden genomen. Er ontstond rond 1550 een nederzetting voor de veenarbeiders, die door tijdgenoten Vennendael of Veenendaal werd genoemd. De bouw van een kerk, die in 1566 werd ingewijd, gaf de nederzetting een permanent karakter.

Het afgraven van het veen was seizoensgebonden. Men kon slechts van mei tot augustus turf baggeren, anders was het spul voor de winter niet voldoende gedroogd. De veenarbeiders moesten, om in hun behoeften te kunnen voorzien, voor aanvullende inkomsten zorgen. Die werden gevonden door thuis wol te spinnen en hiervan stof te weven. De gesponnen wol en de lappen stof werden verkocht aan rondreizende handelaren. Tot ongeveer 1700 veranderde er relatief weinig in dit patroon.

Het winnen van turf was ooit begonnen met het afgraven van het hoogveen. Daarna was het veen onder de grondwaterspiegel aan de beurt. Dit werd gebaggerd. Rond 1750 waren de meeste venen echter uitgeput. Bovendien werd de turfwinning steeds onrendabeler. Er kwamen andere brandstoffen, zoals steenkool. Deze bleken energierijker en minder bewerkelijk. Dat leidde ertoe dat er nog slechts turf werd gebaggerd voor eigen gebruik.

Wolnijverheid

De bevolking moest op zoek naar andere bronnen van inkomsten. Het lag voor de hand om daarbij te denken aan de wolverwerking. Men was daarmee al bekend vanwege het seizoensgebonden karakter van de turfwinning. Bovendien werden in de heidevelden in de omgeving veel schapen gehouden. De vrij onvruchtbare, afgegraven veenbodem leende zich, evenals de schrale bodem langs de Utrechtse heuvelrug, uitstekend voor de schapenteelt. Wol was dus een nabije grondstof.

Het spinnen en weven nam steeds meer de plaats van de turfwinning over. Dat blijkt uit een lijst die in 1747-1749 in Stichts-Veenendaal werd opgesteld. De lijst geeft het bezit en de bronnen van inkomsten van alle dorpelingen weer. De lijst vermeldt 485 beroepen, waarvan er 203 betrekking hebben op de textielsector. Rond het midden van de achttiende eeuw vormde de wolnijverheid dus al een belangrijke bron van inkomsten voor de Veenendalers.

Van fabrieken was tot in de negentiende eeuw nog geen sprake. Het werk werd thuis en met de hand verricht. Vaak werkten hele gezinnen tegelijk in een zogenoemde wolkammerij. De wolkammer kocht de wol van de boeren op en voorzag de wolkammerijen van de benodigde grondstof. Nadat de wol in de kammerij was gewassen, gekamd en geveerd, lieten de wolkammers de gekamde wol bij de thuiswerkers tot sajete spinnen. Daarna werd de sajete verkocht aan fabrieken in het westen van het land. De wolkammer was de spil in het produktieproces. Hij bepaalde wie wel of geen wol kreeg om te spinnen of te weven. Een aantal wolkammers had al snel mensen in dienst om alle voorkomende werkzaamheden te verrichten. Zo werden het wolkammersbazen.

In de jaren tussen 1750 en 1800 ontwikkelde de textielnijverheid zich tot de belangrijkste bedrijfstak in Veenendaal. Dat blijkt uit cijfers van rond 1808. Toen waren Stichts- en Gelders-Veenendaal verenigd in een gemeenschap, die 3053 inwoners telde. Het totaal aantal mensen met een beroep bedroeg 441. In de textiel waren 272 mensen werkzaam: 54 wolkambersbazen, 111 wolkambersknechten, 91 spinners, 1 weversbaas, 14 weversknechten en 1 twijnder. Bijna 65 % van de beroepsbevolking werkte in de textielnijverheid.

Firma D.S. van Schuppen

Eén van de 54 wolkambersbazen in 1808 was Dirk Stevenszoon van Schuppen. Hij stamde uit een oud wolkambersgeslacht. Hij woonde, evenals zijn ouders, op wat later het fabrieksterrein van de Scheepjeswol zou worden en waar nu winkelcentrum 'De Scheepjes-hof' is gevestigd. Dit terrein werd in de tijd van D.S. van Schuppen ook wel het Groenewoud genoemd.

De Van Schuppens waren ondernemers met een vooruitziende blik. Zo was Steven Dirkszoon, de vader van D.S., de eerste wolkamer die het belang van mechanisatie inzag. In 1799 liet hij een rosmolen installeren. Dirk Stevenszoon zelf liet in 1837 als eerste de wol machinaal spinnen in Leiden. De overige werkzaamheden (twijnen, verven, opmaken) zou hij nog wel in Veenendaal laten doen. Dat werd hem door de andere Veenendaalse wolkambersbazen niet in dank afgenomen. Zij produceerden nog volledig handmatig en vreesden de concurrentie van Van Schuppen. Die vrees bleek niet ongegrond, want Van Schuppen kon door de mechanisatie veel goedkoper produceren.

De onrust steeg in januari 1838 naar een hoogtepunt. *"Gisteravond beraadslaagden de wolkambers omtrent hunnen belangen in de tegenwoordige omstandigheden en daarbij heerschte wel eenige gisting en opgewondenheid onder deselvden en ook onder de werklieden,"* schreef de burgemeester van Veenendaal. De burgemeester wist het conflict in de kiem te smoren, hoewel Van Schuppen zijn wol in Leiden bleef spinnen.

Toen D.S. van Schuppen op 29 december 1855 overleed, zette zijn weduwe Woutertje Anna Pannekoek het bedrijf voort. Zij werd

bijgestaan door haar toen negentien jaar oude zoon Steven. Vanaf die dag heette de fabriek 'Wed. D.S. van Schuppen en Zoon'.

De mechanisering bleek een niet te stoppen proces. Na 1850 nam de fabrieksmatige produktie verder in belang toe. De kleine wolkammers en de handmatige huisnijverheid hadden hun langste tijd gehad. De firma Van Schuppen had een belangrijk aandeel in die omslag. Zij introduceerde bijvoorbeeld de in 1934 uitgevonden kammachine in Veenendaal. De fabriek kreeg in 1855 ook toestemming voor het plaatsen van een stoomketel en stoommachine met een vermogen van 12 PK.

Sociaal beleid

De arbeiders werkten voor de komst van de stoommachine van half vijf in de morgen tot negen uur 's avonds. Na de installatie van de machine werd de werktijd verkort van 's morgens zes tot 's avonds zeven uur. Ze hadden tussendoor twee uur schafttijd.

De Scheepjeswolfabriek rond 1910.

De arbeiders werden door de bazen aangemoedigd om zelfs voor zes uur 's morgens te beginnen. Zij hadden daar een heel slimme methode voor. Ze legden 's avonds een boterham op de kampot. De arbeider die 's morgens het eerst kwam had een 'uitgebreid' ontbijt en maakte bovendien de kampot aan. De kammen waren dan al warm als de andere arbeiders arriveerden, zodat ze gelijk met werken konden beginnen.

De hoogte van het loon was onder meer afhankelijk van sexe, leeftijd en geleverde prestatie. Onder gunstige omstandigheden verdienden volwassen mannen in de tweede helft van de negentiende eeuw tussen de f 0,75 en f 1,25 per dag, vrouwen f 0,85 en kinderen tussen f 0,25 en f 0,50. Ging het minder goed, dan lagen de lonen voor mannen en vrouwen rond 50 cent per dag en voor kinderen rond 12 cent per dag.

De fabriek van Van Schuppen onderscheidde zich in sociale zin op positieve wijze van andere Veenendaalse fabrieken, zoals de VSW. De overgang van wolkamerij naar mechanische produktie had geleidelijk plaats. De bestaanszekerheid die de werklieden tijdens de ambachtelijke periode hadden gekend, bleef gedurende de industriële periode in stand. Zo kende de D.S. van Schuppen als eerste Veenendaalse fabriek een 'ziekenbus'. De 'ziekenbus' was een ziekteverzekering die de arbeiders vijf cent per week kostte. Voor die premie kreeg een zieke arbeider zes weken lang een uitkering. Deze 'ziekenbus' kan worden beschouwd als het begin van de sociale zekerheid. Voor de invoering van de 'ziekenbus' was een zieke arbeider aangewezen op de welwillendheid van collega's die een paar centen de man gaven bij een collecte aan het hek.

Naast sociale zekerheden als een 'ziekenbus' en later een pensioen-, weduwen- en wezenfonds, bood de fabriek ook mogelijkheden tot neveninkomsten. Dat gebeurde door de arbeiders huisjes te verhuren met een stuk land erbij. Op dit land verbouwden de arbeiders hun groenten. Na werktijd togen ze naar hun land om het te bewerken. Daarnaast hielden velen een varken om vet te mesten en zelf te slachten.

De firma Van Schuppen deed meer op sociaal gebied. Men stimuleerde de oprichting van een zangvereniging en muziekcorps. Ook werd

er een coöperatieve winkel gestart. Tevens bleek de directie bereid om te luisteren naar de wensen van de werknemers, getuige het feit dat men in 1891 na klachten van werknemers over de stijgende prijzen de lonen met 10 % verhoogde.

De opvolgers van Van Schuppen

De fabriek werd toen al niet meer geleid door een Van Schuppen. Steven van Schuppen overleed in 1885. Hij was gezien in het dorp. In 1852 was hij op 26-jarige leeftijd al in de gemeenteraad gekozen. In 1874 werd hij wethouder.

In verscheidene plaatselijke kranten kunnen we lezen hoe goed hij voor zijn arbeiders was. Met kerst- en pinksterdagen kregen 'zijn' arbeiders een krentenbrood mee naar huis. Toch moeten we ook weer niet al te lyrisch worden over Steven van Schuppen. Een werknemer zei in 1892 dat de arbeiders het na de dood van Van Schuppen alleen maar beter hadden gekregen: *"De heer Van Schuppen kon de menschen nog wel eens uitvloeken, maar dat gebeurt nu nooit meer."*

Met het overlijden van de ongetrouwde Steven van Schuppen stierf deze tak van het geslacht Van Schuppen uit. Het florerende bedrijf werd voortgezet onder leiding van de Utrechtse advocaat en notaris Dubois en M. ten Kate. De laatste was een schoonzoon van mevrouw Spruyt-van Schuppen, een zuster van Steven. J.C. van den Bosch was in deze tijd bedrijfsleider. Hij woonde in een huis op het bedrijfsterrein aan de Zandstraat.

Op 1 mei 1906 werd de leiding van het bedrijf overgenomen door J.P.C. Leinweber. Zijn moeder was eveneens een zuster van Steven van Schuppen. Hij was wat men noemt een echte directeur. Hij straalde gezag uit en de arbeiders dweepten met hem.

Leinweber gaf de fabriek in 1907 de naam 'NV Veenendaalsche Sajat- en Vijfschachtfabriek, v.h. Wed. D.S. van Schuppen en Zoon'. De naam 'vijfschacht' heeft betrekking op een wolsoort. Dit was een zware wollen stof die werd geweven op een weeftoestel met vijfschachten.

De glimmend-zwarte stof was uitstekend geschikt voor het maken van een stijve zondagse rok.

Voor 1885 hield het bedrijf zich, behalve met het kammen en spinnen van wol, bezig met het weven van deze vijfschacht.

Na 1885 werd uitsluitend gekamd en gesponnen, getwijnd en geverfd en op strengen gehaspeld. Tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) werden de grijsgroene garens vervaardigd waarvan de stof voor het soldatenuniform werd geweven.

In de jaren twintig kwam aan het breien van kousen en ondergoed een einde.

De kunstzijden kous deed haar intrede.

Het bedrijf, inmiddels 'Scheepjeswol' genaamd, paste zich aan door de bouw van een

fijnspinnerij en door de fabricage van moderne wol geschikt voor het breien van bovenkleding.

Toen directeur Leinweber in 1936 overleed, kwam de leiding van het bedrijf in handen van F.J. Callenbach en W.A. Frederikse. Zij waren beide kleinzons van mevrouw Spruyt-van Schuppen, de zuster van Steven van Schuppen.

Een produkt van de Scheepjeswol.

Fabriekstrouw

Zo bleef de fabriek verbonden met de nazaten van de familie Van Schuppen. Die verbondenheid met een familie zien we overigens niet alleen op directieniveau terug. Ook sommige werknemersfamilies bleken zeer fabriekstrouw.

Neem de familie Van de Pol. Maar liefst vier generaties werkten er op De Schup. Het begon rond 1840 met Hendricus van de Pol. Hij werkte er meer dan 50 jaar. Rond 1890 ontving hij van de toenmalige directeur M. ten Kate een gouden horloge voor een halve eeuw trouwe dienst. Zijn zoon Teunis ontving eenzelfde horloge in 1925. Zijn zoon Breunis was op De Schup actief in het Voorwerk, eerst in het engelse en vanaf 1938 in het Franse. Hij haalde zijn 50-jarig jubileum net niet. Hij overleed toen hij 48 jaar op de fabriek was. Adri, de zoon van Breunis, was de vierde generatie Van de Pol op de DS. Hij werkte onder meer aan de Franse twijnbank.

Niet alleen de geschiedenis van de familie Van de Pol is nauw met de fabriek verbonden. Dat geldt evenzeer voor het gezin van Jan Slok (1879-1950) en Aaltje Kroesbergen (1880-1976). Jan Slok zelf sleet zijn arbeidsleven op De Schup. Maar ook twee zoons, vier dochters en verscheidene schoonzons werkten er, evenals een aantal kleinkinderen. Dat leidde ertoe dat de Slokken de DS gingen beschouwen als 'hun' fabriek.

Bij Jan en Aaltje Slok werd er altijd gepraat over 'bij ons'. Daarmee werd de Schup bedoeld. Wanneer er eens visite was die bij een andere fabriek werkte, was het altijd: 'Bij ons verdienen ze meer en onze stoommachine is veel mooier en beter dan die van jullie.'

Toen de twee oudste dochters met jongens thuiskwamen die op Schup werkten, was het meteen goed. Maar toen dochter Klazien thuis kwam met een jongen die wever was bij Roessingh, was het: 'Kun je er geen krijgen die bij ons werkt? Wat moet je nou met zo'n armoeïg wevertje?'.

Vader Jan Slok oefende op de DS het beroep van zwartverver uit. Het verven van wol ging aanvankelijk op een primitieve wijze met houten kuipen. Nadeel van de houten kuipen was, dat je alleen die kleuren kon verven die al eerder in de bak waren gebruikt. De kuipen waren namelijk niet meer schoon te krijgen.

De overgang op roestvrij stalen kuipen bracht daarom niet minder dan een revolutie in het verven van wol te weeg. Deze kuipen hadden een 'hang'. Aan het deksel van de kuip zaten stangen waaraan je de strengen wol kon hangen. Wanneer deze vol waren, ging het deksel op de kuip en werd het vastgezet. Het verfwater werd door middel van stoom op honderd graden gebracht. Daarna kon de wol worden gereinigd.

Op de DS werd gebruik gemaakt van de kleuren zwart, tabaksbruin, blauw en een meer paarse kleur. Jaegerwol was bijvoorbeeld paars met wit door elkaar gesponnen.

Zoals we al zagen, maakten de arbeiders lange dagen. Toch hadden ze ook wel eens vrij. Voor de Eerste Wereldoorlog lag de fabriek twee weken in het voor- en najaar stil. Dan werden de ketels schoongemaakt en herstelwerkzaamheden gepleegd. Bovendien werd de fabriek gewit. Er werd tijdens die 'vakantieweken' echter geen loon betaald. De werknemers moesten andere bronnen van inkomsten zien te vinden. Jan Slok ging dan bijvoorbeeld spitten en aardappelen rooien.

Het loon van de arbeiders was geen vetpot. Geen wonder dat de kinderen al op jonge leeftijd moesten gaan werken. Hun verdiensten waren in kinderrijke gezinnen zoals dat van Jan Slok en Aaltje Kroesbergen meer dan welkom. Drika, de oudste dochter, ging in 1912 werken. Ze was toen twaalf en kwam net van school af. Zij begon op de Frisia, de voormalige fabriek van Dirk van Woudenberg. Later ging ze dienen bij Van den Bosch, de fabriekschef van Van Schuppen, die aan de Straatbrug woonde.

Dochter Jannetje (1901) ging eveneens op haar twaalfde werken, en wel op de DS. Datzelfde gold voor dochter Klazien (1903) en zoon Jacob (1904). Vanaf zijn twaalfde verjaardag werkte hij van 's morgens zes tot 's avonds zes op de fabriek.

Vader Jan had, net als veel andere arbeiders, een stukje land, dus moest Jacob 's avonds bij zomerdag na fabriekstijd ook mee naar het land tot acht à negen uur. De volgende morgen om half zes stond hij weer op om naar de fabriek te gaan.

Zoon Rijk ging ook op z'n twaalfde werken. Hij werd eerst bakkers-knecht, maar kwam een paar jaar later ook op de DS terecht.

Dochter Steventje trof hetzelfde lot. Op haar verjaardag kwam vader thuis uit de fabriek. Hij zei: 'Stefie, trek een schone schort aan, je moet bij de portier van De Schup komen. Je kunt beginnen in de spinnerij.' Ook dochters Aaltje (1909) en Bep (1920) werkten op De Schup.

Dat zoveel Slokken op de DS werkten had vele voordelen. Deze Veenendaalse fabriek stond immers bekend om haar relatief gunstige arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden. Zo kregen de arbeiders al vanouds met kerst twee broden, die 'kleinrogge' of 'klaainrog' werden genoemd. Ze waren gemaakt van vijf pond speciaal meel.

Er was een jaar waarin het gezin er twee kreeg van vader, Jannetje, Klazien, Jacob, Rijk en Steventje. Ze aten halverwege februari nog 'klaainrog'. Maar dat verveelde niet, want met stroop was het heerlijk, herinnert een van de kinderen zich.

Teloorgang

Vele generaties Veenendalers verdienden gedurende een paar eeuwen op De Schup hun brood. Ook tot ver in deze eeuw brachten duizenden Veenendalers hun arbeidsleven door op deze fabriek, die na de Tweede Wereldoorlog nog een bloeiperiode kende.

Er werd na de oorlog een geheel nieuw laboratorium ingericht. Daar wist men uit schapenvet cholesterol te halen. Dat diende als grondstof voor vitamine- en hormoonpreparaten. Dit proces leidde tot de oprichting van een nieuw bedrijf: Philips Duphar, dat later werd verzelfstandigd.

Dankzij De Scheepjeswol ging ook de naam Veenendaal de wereld over. De fabriek was letterlijk en figuurlijk een baken voor de Veenendaalse gemeenschap. Wie Veenendaal naderde zag al van verre het markante gele fabrieksgebouw met daarop de 's avonds rood verlichte letters *Scheepjeswol*.

Maar ondanks een naoorlogse bloeiperiode ging de Scheepjeswol halverwege de jaren tachtig ten onder.

Na jarenlang concurreren tegen goedkopere buitenlandse textielproducenten, legde de eens zo krachtige Veenendaalse textielgigant het hoofd in de schoot.

Van de eens zo glorieuze fabriek staat geen enkele steen meer op de

De sloop van de Scheepjeswolfabriek in volle gang.

andere. Op het voormalige fabrieksterrein tussen Zandstraat en Nieuweweg verrees winkelcentrum 'De Scheepjeshof'. De herinnering rest, vastgelegd op foto's en in documenten en een enkel voorwerp en natuurlijk in de hoofden van de vele Veenendalers die zich zo lang verbonden wisten met deze trotse wolfabriek.

Johan Slok

Geraadpleegde literatuur

- Arkema, G., *De ontwikkeling van de wolindustrie in Veenendaal*, Veenendaal 1994
- Diepeveen, H., 'Scheepjeswol, u vaart er wel bij', in: *Oud Veenendaal* juni 1987 en september 1987
- Duvekot, R., *Nooit vergeet ik het ongewone geluid van de fabrieksbel. Een studie naar de kulturele strijd in Veenendaal tijdens de overgang van huis- naar fabrieksnijverheid, 1800- 1915*, Utrecht 1988
- Slok, J.T., *Kerk en fabriek in de politiek. Het politieke leven in Veenendaal 1880 - 1920*, Veenendaal 1987
- Slok, C.J. e.a., *Flarden uit een Veens verleden. Het geslacht Slok in woord en beeld*, Veenendaal 1993
- Slok, C.J. e.a., *Flarden uit een Veens verleden II. Het nageslacht van Jan en Aaltje Slok*, Veenendaal 1995
- Stol, T., *De veenkolonie Veenendaal. Turfwinning en waterstaat in het zuiden van de Gelderse Vailei 1546-1653*, Utrecht 1992

M EDEDELINGEN

● Bijeenkomst

De volgende bijeenkomst van de Historische Vereniging Oud Veenendaal wordt *in tegenstelling tot eerdere mededelingen* gehouden *op donderdag 12 juni 1997*. Onze vaste locatie is deze avond niet beschikbaar, zodat we uitwijken naar *de aula van de Koningin Juliana-mavo, Grote Beer 12*.

Omdat de Scheepjeswolharmonie haar honderdjarig jubileum viert, wordt de avond gewijd aan de Scheepjeswolfabriek - de Koninklijke D.S van Schuppen - en de verschillende verenigingen die daaruit zijn voortgekomen.

Er zijn drie sprekers. De heer G. Takken zal spreken over de honderdjarige harmonie, mevrouw J.C. Oudijn-Schelvis heeft een inleiding voorbereid over de geschiedenis van de fabriek en één van de oud werknemers zal vertellen over het wel en wee van het personeel.

In de pauze zullen oude dia's met ondertiteling worden vertoond van het gehele productieproces, alsmede dia's van de fabrieksgebouwen voor de sloop.

Er is veel beeldmateriaal beschikbaar van dit stukje Veense geschiedenis.

Het belooft een bijzondere avond te worden. Wij verwachten een grote opkomst.

- dus:
- donderdag 12 juni a.s
 - 19.45 uur
 - in Koningin Juliana-mavo, Grote Beer 12
 - onderwerpen: De Scheepjeswolharmonie,
de Scheepjeswolfabriek en
het wel en wee van het personeel
 - de toegang is vrij

- **Volgende bijeenkomsten**

De data voor de volgende bijeenkomsten zijn bepaald op:
18 september en 20 november 1997.

Reserveer die data alvast in uw agenda, zodat u niets mist.

- **Voorinschrijving *Geschiedenis van de provincie Utrecht***

Bij het vorige nummer was een folder gevoegd die u informeert over de driedelige *Geschiedenis van de provincie Utrecht*. Deze publicatie zal dit najaar verschijnen en dan f 350,- gaan kosten. Bij voorintekening kost deze reeks u f 275,-; een antwoordkaart was daarvoor aangehecht. *U kunt echter ook op dezelfde voorwaarden intekenen bij Boekhandel Van Kooten, Zandstraat 143.*

Oud Veenendaal

September 1997

** 12e jaargang, nummer 3
verschijnt 4 maal per jaar*

Redactie

Dr R. Bisschop, eindredactie

Drs A.C. van Grootheest

J. Mouthaan, lay-out

L.G.W. Smolders

Bestuur

G. Verhoef r.a., voorzitter

Mr R. Ottens, secretaris

W. Brands, penningmeester

D.J. Bouwhuis

J. T. Slok

L.G.W. Smolders

Mevr. T. Valkenburg-van Bruksvoort

Secretariaat: Postbus 1099, 3900 BB Veenendaal

telefoon 0318-552828

Ledenadministratie: mevr. H. Brands-van Ravenswaaij, Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal

telefoon 0318-513650

Werkgroepen en Commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal

telefoon 0318-528830

Postbank:

nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt f 25,-- per jaar. Voor leden tot 18 jaar f 10,-- per jaar.

Losse nummers van dit blad f 7,50

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Drukkerij Davelaar BV

*Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

***I**NHOUD jaargang 12, nummer 3 (september 1997)*

79	<i>Van de redactie</i>	
80	<i>Algemeen ziekenhuis Veenendaal</i>	
	<i>Julianaziekenhuis, 1946 - oktober - 1971</i>	C.P. Engel
81	<i>Voorwoord</i>	
82	<i>1944. Hoe het begon</i>	
97	<i>Hoe het groeide</i>	
122	<i>Naschrift</i>	
124	<i>Monumentenoorkonde</i>	D.J. Bouwhuis
127	<i>Mededelingen</i>	

Uitgeverij De Persgroep (De Persgroep)

Het Juliana-ziekenhuis.

VAN DE REDACTIE

Ter gelegenheid van de ingebruikname van de nieuwbouw van het Juliana-ziekenhuis, tegelijk met de viering van haar 25-jarig bestaan, verscheen in 1971 van de hand van de heer C.P. Engel, een 40 pagina's tellende brochure, waarin hij op betrokken wijze vertelde over het ontstaan en de uitbouw van dit 'Veense' ziekenhuis - zij het dat het zich op Rhenens grondgebied bevond. Dit Juliana-ziekenhuis is inmiddels geschiedenis. Gefuseerd met de ziekenhuizen in Ede, Bennekom en Wageningen tot één groot Gelderse Vallei-ziekhuis. De bouwvakvakantie 1997 gaf passanten wekenlang zicht op bergen puin, afkomstig van het ziekenhuisgebouw en van het zusterhuis. Inmiddels beschikt Veenendaal over een polikliniek nabij de spoorwegoverweg van de Kerkewijk. Het leek ons een goede gedachte om t.g.v. deze nieuwe fase in de gezondheidszorg van Veenendaal de in 1971 verschenen brochure van dokter Engel opnieuw uit te geven. Dat doen we onder een hartelijk woord van dank aan de heer D. Engel en mevrouw P.J. Engel-Sizoo, die ons daarvoor toestemming verleenden.

Met uitzondering van enkele redactionele aanpassingen is de tekst onveranderd gebleven. In de oorspronkelijke versie waren in de marge nummers opgenomen, die verwezen naar de bijlagen uit het archief van het ziekenhuis. Die nummers hebben we in deze publicatie laten vervallen. Ter wille van de leesbaarheid hebben we bovendien, nadrukkelijker dan in het oorspronkelijke manuscript, met tussenkopjes gewerkt.

Voor veel oudere lezers zal de beschrijving van dokter Engel een zeer herkenbare sfeer oproepen. En voor wie dat niet geldt, is zijn betoog een uitstekend middel om iets te proeven van de enorme betrokkenheid van de Veenendaalse bevolking bij haar Juliana-ziekenhuis.

de redactie

***ALGEMEEN ZIEKENHUIS
VEENENDAAL***

JULIANAZIEKENHUIS

1946 - oktober - 1971

Voorwoord.

In de nood geboren.

Nood in staatkundig opzicht. 1944-1945. Ons land was onder de voet gelopen. Er was geen vrijheid. Er was geen recht.

Nood in maatschappelijk opzicht. Verkeer en zaken-doen waren tot een minimum beperkt.

Nood inzake voedsel en kleding. Alles werd gedistribueerd.

Nood inzake puur lijfsbehoud.

Nood inzake de verzorging van onze zieken en gewonden. Aanstaaende moeders kregen iets meer op hun bon. Jonge moeders werden per bakfiets met hun kindje vervoerd. Kindersterfte nam toe. De tyfus dreigde nog meer slachtoffers te maken.

In die nood is ons ziekenhuis geboren.

C.P. Engel, voorzitter

Medewerk(st)ers van het Rode Kruis Veenendaal, ca 1946. Staande geheel links: Teus van Beek; staande tweede van rechts: Willy van Stempvoort. (foto coll. M. Brink)

1944. Hoe het begon.

De tirannieke maatregelen van de bezetter ontwrichtten heel onze samenleving. Een deel van ons vaderland was bevrijd. Het overige deel ging de barre hongervinter '44-'45 tegemoet.

Ook in Veenendaal had zich de 'Ortskommandatur' genesteld. Met zijn onderhorigen, al of niet in uniform. Niet alleen was de avondklok ingesteld, maar naderhand werd ook bepaald dat men één- of tweemaal per dag een uurtje buiten mocht, om de allernoodzakelijkste boodschappen te doen voor het gezin.

Op initiatief van de fabrikanten werd er een centrale keuken in het leven geroepen in één van de lokalen van de fabriek de Frisia. Daar kon men dan warm eten afhalen.

In tal van huizen kwam het spinnewiel weer in gebruik. 's Avonds zaten we in 't donker, bij zelf gemaakte kleine lichtbronnen.

's Nachts sliepen velen, op advies van de luchtbeschermingsdienst, in de gang, onder de trap of in de kelder. Slechts bepaalde functionarissen, wier diensten onmisbaar waren, kregen een Ausweis, om zich op straat te mogen begeven buiten de Sperr-uren: dat waren de mannen van de luchtbeschermingsdienst, de zg. witte brigade, de mensen van het Rode Kruis, van de brandweer, de politie, verpleegsters en artsen. Op het laatst hadden de artsen ook geen Ausweis meer. Indien men geneeskundige hulp nodig had, dan moest men maar bij de Ortskommandatur zien te komen. Dan kreeg men een soldaat mee en onder geleide van een soldaat kon de arts zijn patiënt bezoeken.

Onze fietslantaarns waren geblindeerd. Slechts door een gaatje van een centimeter mocht er wat licht uitstralen.

De verzorging van zieken, kraamvrouwen en gewonden ten gevolge van voortdurende beschietingen, ging met de grootste moeite gepaard. Vervoer geschiedde per bakfiets.

Aan persoonlijke hygiëne ontbrak soms alles. Wel hadden de artsen voor hun eigen apotheek veel voorraad ingeslagen aan verband en geneesmiddelen, maar aan alles komt een eind. De heer Tiratus moest per fiets naar Arnhem om voorraad 'zwarte' zalf te halen voor mensen met schurft. De wijkzusters weten daar alles van.

Het eerste 'ziekenhuis'

Temidden van deze noodtoestand van de eigen bevolking kwam het bericht van de evacuatie van bejaarden uit Heelsum, die reeds eerder vanuit Wassenaar naar Heelsum waren gedirigeerd.

Wat nu? Een geneeskundige dienst was Veenendaal niet rijk. Gemeente-arts voor dat jaar was dr. Engel. Gelukkig kwam er gauw een noodoplossing.

De heren A.L. en T. van Beek, groothandelaren in textiel, stelden hun magazijn beschikbaar, Julianastraat 74. Dit kreeg direct de naam van Juliana-ziekenhuis. Wel een door de bezetter verboden naam, maar ja, de straat heet nu eenmaal zo. Bovendien profiteerden we van de voorraad die voor de arbeidsdienst was opgeslagen in het kamp 'Dijkstraat'.

Instrumenten en verplegingsartikelen lagen daar ongebruikt. Zo konden we het gebouw van de heren Van Beek omtoveren in een ziekenhuis. De heer Van Walsum had de administratie op zich genomen. Wijkverpleegsters en dames en heren van het Rode Kruis, allen hielpen de patiënten op te vangen en te verplegen. Door beschietingen moesten tal van gewonden opgehaald worden. Onze bekende Willie van Stempvoort heeft zich daar in 't bijzonder bij onderscheiden.

Evacuatie van het ziekenhuis Wageningen

September 1944. Slag om Arnhem. De hele rechter Rijnsoever werd geëvacueerd. Dus ook de bevolking van Wageningen met haar ziekenhuis en de daarin verpleegden. Heel de staf met dr. Van Hees als internist en dr. Kröger als chirurg. Een groot deel der bevolking en het ziekenhuis in z'n geheel moest in Veenendaal worden ondergebracht. Reeds eerder was door de burgemeester een evacuatiedienst georganiseerd onder de voortreffelijke leiding van de heer H.G. Hey. Daarnaast werd een geneeskundige dienst in 't leven geroepen, waarvan dr. Engel de leiding kreeg toebedeeld. Gelukkig hadden we in de heer H.M. van Schuppen, als hoofd van de plaatselijke afdeling 'Afvoer burgerlijke bevolking', een man met ervaring in de problemen waarvoor onze plaats zich plotseling gesteld zag. Niemand die hier buiten stond, kan zich voorstellen wat voor werk en zorgen dit alles met zich meebracht. Ook rusteloze toewijding en fantasie. Want er

moest natuurlijk veel geïmproviseerd worden. De ergste zieken werden onmiddellijk ondergebracht in ons Juliana-ziekenhuis. De zieken die daar reeds verpleegd werden en niet ernstig ziek waren, werden welwillend opgenomen door de bewoners van de Julianastraat, in hun huizen. Zo kwam er in ons ziekenhuisje verschillende bedden vrij.

Het Wageningse ziekenhuis in zijn geheel kreeg het kamp 'Dijkstraat' tot zijn beschikking. Daar hadden patiënt en personeel in ieder geval een dak boven hun hoofd en bedden. Die barakken en loodsen waren slecht. Er was maar één stenen gebouwtje. Dat werd gepromoveerd tot operatiekamer. Heen en terug, van en naar deze operatiekamer ging het door de open lucht. De zusters baggerden op klompen door de modder.

De winter '44-'45

Toen het winter ging worden, was de toestand daar onhoudbaar. Maar komt tijd, komt raad. De directie van de fabriek, bekend onder de naam D.S., stelde grote ruimten van haar fabriek beschikbaar. Dat was een uitkomst. Nu kon er geopereerd worden in enkele administratie-lokaliteiten, soms bij spiritusbranders, die wel eens uitgingen. In lange rijen stonden daar de bedden naast elkaar. Privacy was er alleen voor de zeer ernstige zieken.

Heel ernstige zieken, die hier niet geholpen konden worden, moesten naar Utrecht. Voor hun vervoer werd een aparte regeling ontworpen. Verder dan Utrecht werd niet gereden. Niet absoluut noodzakelijk transport van zieken moest wachten tot er voldoende mensen bij elkaar waren om de wagen geheel te vullen. Heel onze plaats werd in wijken verdeeld. De huisartsen Auer, Landweer, Wuisman en Rutter hielden om beurten spreekuur in het Groene Kruis-gebouw. Deze artsen waren uit Wageningen mede geëvacueerd.

Infectiepatiënten werden verpleegd in huize Van Kreel; als kraamkliniek deed dienst huize 'Marianne', Kerkewijk 43. Transport voor en na de bevalling geschiedde per bakfiets. De zorg voor onze mensen nam toe. Het was winter en... infectieziekten staken de kop op. Vooral kwamen er meerdere gevallen voor van tyfus en difterie. De GGD gaf biljetten uit ter voorlichting aan de bevolking. De kindersterfte was hoger dan normaal. Aanstaande moeders kregen slechts mondjesmaat extra voeding toegewezen.

GEMEENTELIJKE GENEESKUNDIGE DIENST VEENENDAAL

De typhus dreigt nòg méér slachtoffers te eischen.

Reeds vielen er enkelen.

Meerderen zijn ziek.

Laat U tegen deze ernstige ziekte inspuiten.

Driemaal achtereen, met tusschenpozen van een week.

Soms wordt men na zoo'n inspuiting een of twee dagen ziek, maar kwaad kan het niet.

En goed doet het zonder twijfel.

Het verhoogd Uw weerstand en voorkomt in vele gevallen, dat gij de ziekte krijgt.

A.s. Dinsdag 15 Mei 's namiddags om half twee bestaat er gelegenheid tot inenten in het Groene Kruisgebouw.

Dringend gewenscht voor de administratie, oude distributiestamkaart of trouwboekje telkens mee te nemen.

Indien U twijfelt, omdat gij misschien zelf niet geheel gezond zijt, vraag dat Uw huisarts.

In Uw belang en dat der Uwen: komt en laat U behandelen.

Het hoofd van de Gem. Gen. Dienst

Begin '45 namen de tyfusgevallen toe. Er werd een regeling ontworpen waardoor de gehele bevolking kon worden ingeënt. De nood werd wel groot. Ook viel dr. Kröger als slachtoffer van zijn beroep, op 21 mei '45.

Eerste besprekingen

In deze noodtoestand was er één lichtpuntje.

Menige Veenendaler werd in de plaats zelf geopereerd, behandeld en verpleegd. De bevolking kon haar zieken bezoeken... ter plaatse. Geen bus of trein meer nodig. Dat kostte nu geen tijd, geld en verzuim van het werk.

Zou de bevolking van Veenendaal 'ziekenhuis-minded' worden? *Een eigen ziekenhuis in Veenendaal?* Wie weet!

Op zaterdag 20 januari '45 werd het lichtpuntje een vlammetje dat echt brandde. Na ampele bespreking tussen de heren C.P. Engel en H.M. van Schuppen, stelden zij een lijst op van personen die uitgenodigd zouden kunnen worden om overleg te plegen voor het in het leven roepen van een stichting voor een plaatselijk ziekenhuis. Daar zij dachten aan een stichting voor *heel* de bevolking, sprak het vanzelf dat onze burgemeester, wijlen mr. J.J.P.C. van Kuyk, gevraagd werd als voorzitter op te treden, de uitnodigingen voor deze besprekingen te doen verzenden en die besprekingen te leiden.

Uitgenodigd werden de heren: D.J. Anbeek, D. van Barneveld, H.W. Bekker, C. Boer, C.J. Diepenveen, H.J. van de Haar, M. van Leeuwen, A. de Ruiter en H.C.G. van Schuppen. De eerste besprekingen hadden plaats op maandag 29 januari 1945. Allen stemden in met het doel en zegden hun medewerking toe. Dat hier geen gering risico werd aanvaard, is duidelijk. De bezetter stond geen enkele inzameling toe, behalve dan voor de gehate 'Winterhulp'. En onze eerste taak bestond toch in het peilen van de gezindheid en offerbereidheid van de bevolking voor een eigen ziekenhuis.

Terwijl de voorzitter zich beraadde over de beste wettelijke vorm van een ziekenhuisbestuur, toog de financiële commissie onmiddellijk aan 't werk inzake een financiële basis voor onze plannen.

Zou het in normale tijden niet moeilijk geweest zijn een collecte te organiseren, nu moest alles in 't geheim gebeuren. Wie moeten we

vragen en wie kunnen we daarvoor vragen. Toen kwam de heer Ant. de Ruiter op een geweldig idee. Onze gemeente was voor de luchtbescherming ingedeeld in wijken en blokken met blokhoofden. De heer De Ruiter wist wat hij aan zijn mensen had. Ze waren allemaal, wat we toen noemden, 'goed'.

Daar gingen onze mensen op pad. Van huis tot huis. Sluipend van deur tot deur, want niemand mocht zich na 8 uur op straat bevinden. En 14 april '45 moest het afgelopen zijn met collecteren.

14 april 1945

Wat een dag! Om nooit te vergeten. 's Morgens kwam ons voorlopig bestuur, inmiddels aangevuld met de heer A. Middelhoven, ten kantore van notaris P.W. Maris, waar de stichtingsakte werd gepasseerd van het 'Algemeen ziekenhuis Veenendaal'.

Mogen we de heren H.M. van Schuppen en C.P. Engel de doopouders noemen, onze burgemeester heeft het kind ten doop gehouden en notaris Maris verrichtte de plechtigheid, waarna deze akte in zijn 'doop'-registers heeft doen vastleggen. Dat was 's morgens.

Toen kwam de middag, 14 april.

Het bestuur van de jonge stichting had een zijvertrek van Eltheto gekozen als plaats waar de gelden konden worden afgedragen. En daar kwamen de collectanten met hun vangst en legden alles op tafel neer. We kwamen ogen en handen tekort. Uit alle wijken stroomde het geld binnen. De één was nog zwaarder beladen dan de ander. Bij duizenden lag het die middag op zo'n lange tafel. Niemand had ooit zoveel baar geld tegelijk op een tafel zien liggen. Als de vijand een inval gedaan zou hebben waren we met ons geld verloren en ingepikt. Maar zoveel geld maakte ons bijna overmoedig. Niemand had angst.

Het resultaat was verbluffend: *honderdachtenzestigduizend negenhonderdzesenzeventig gulden en tachtig cent!*

Vlug alles bij elkaar in zakken gestopt en gegeven aan onze penningmeester, wijlen de heer Bok, die het veilig in de kluis van de Amsterdamsche Bank wegsloot.

Wat een bedrag! En dan in die tijd - 1945 - onder de bezetting. En daar is het niet bij gebleven. Ook de fabrikanten gaven forse bedragen. op 25 juni '45 beschikte het bestuur over f 181.671,40.

Het was een wonder in onz' ogen. Begrijpen doen we het nog niet. Het is gelukt, zonder dat we verraden zijn geworden. De stichting was er. Dat mocht officieel niet. Een kapitaal was er. Dat mocht ook al niet. Hoera voor Veenendaal!

Wat nu?

Een streekziekenhuis?

Na de voorlopige besprekingen over de uit te nodigen personen, die zitting zouden nemen in het bestuur naast 'de werkers van het eerste uur', werd besloten dat het bestuur zou bestaan uit 15 leden, van wie 10 leden benoemd zouden worden - onder wie de burgemeester - door B & W van Veenendaal en 5 leden door verschillende levensbeschouwelijke organisaties, zoals kerken.

Besproken werd ook of het een christelijk ziekenhuis moest worden. Dat ging niet. De héle bevolking had bijgedragen. Het zou een ziekenhuis worden *door allen - voor allen*. Zonder onderscheid van stand of levensbeschouwing. Eén groep van de bevolking mocht geen misbruik maken van zijn nominale meerderheid. De samenstelling van het bestuur was voldoende garantie dat het werk verricht zou worden in de geest van de barmhartige Samaritaan. En zo was (blijkbaar) iedereen tevreden.

Op 7 april 1945 vond een extra vergadering plaats ten gemeentehuize. Deze werd ook bijgewoond door de heer Sanders, directeur der Federatie van Ziekenhuisverenigingen in Nederland. Was reeds meerdere malen gesproken over de bouw van een ziekenhuis, ook met de artsen uit Wageningen, op die vergaderingen vooral kwam ter sprake de bouw van een groot streekziekenhuis.

Op zichzelf een belangrijke gedachte. Dr. van Hees was er een sterk voorstander van. Het spreekt wel vanzelf dat dit voor onze stichting een geheel nieuwe gedachtengang was. Toch reageerde ons bestuur daar niet chauvinistisch op. Reeds op 27 mei '45, kort na de bevrijding, was er ter gemeentehuize een vergadering met de Inspecteur van de Volksgezondheid in onze provincie, dr. Hemmes. Besproken werd de mogelijkheid van ziekenhuisbouw in de Gelderse Vallei. Oostelijk van de provinciale grens lagen Wageningen en Ede, westelijk Rhenen en Veenendaal. Ieder met hun eigen achtergrond.

Op 22 mei '46 verscheen een nota van B & W van Veenendaal, met een kaart van de Gelderse Vallei en tal van argumenten voor vestiging van een groot ziekenhuis in de onmiddellijke omgeving van Veenendaal. Tal van besprekingen werden gevoerd, ook met afgevaardigden van gemeentebesturen van de omliggende gemeenten en de inspecteurs van gezondheid van Utrecht en Gelderland.

Het kleine Johanniter-ziekenhuis te Bennekom kreeg een groot gebied aangeboden, even ten zuiden van de grote verkeersweg. Dus op grondgebied van Ede. De heren van Wageningen waren daar niet voor te vinden. Zij meenden prioriteit te kunnen doen gelden, omdat Wageningen al lang een ziekenhuis had en dit terrein te ver buiten Wageningen lag. Het bestuur van ons ziekenhuis pleitte voor een streekziekenhuis in Veenendaal op grond van de argumenten van de nota van B & W en bood aan in dat geval haar gehele bezit, grond, gebouwen en kapitaal aan het te stichten streekziekenhuis over te doen. Ook dat werd niet geaccepteerd.

De besprekingen liepen vast. Veenendaal was op zichzelf aangewezen.

Een eigen ziekenhuis - in Veenendaal

Dit bleek vooral, toen er zich een nieuwe ontwikkeling aftekende aan de horizon. Vanuit de diaconieën van de verschillende protestantse kerken in de wijde omtrek kwam het plan naar voren, een Protestants-Christelijk Streekziekenhuis te stichten in samenwerking met de Johanniterorde, omdat uit deze kring het aanbod was gekomen van de grond in Bennekom.

Deze ontwikkeling was voor verscheidene inwoners van Veenendaal reden om hun sympathie te richten naar de Bennekomse plannen. Ik denk daarbij aan wijlen onze burgemeester Bakker en wijlen onze wethouder Middelhoven. Ook vele predikanten waren ijverige propagandisten voor het christelijk ziekenhuis te Bennekom. Zo ook de kerken in Veenendaal. Het beginsel bracht mee deze plannen te steunen.

Ons bestuur is toch gewoon doorgegaan met het verwerkelijken van zijn eigen plannen: een eigen ziekenhuis - in Veenendaal.

'Bergzicht'

Mei 1945. Hoe had de vijand ons land achtergelaten? Wat geen puinhoop was, was leeggeplunderd. Aan alles was gebrek. Voedsel, textiel, gereedschappen, aan alles ontbrak het voor de opbouw. Ook voor de bouw van huizen enz. Verschillende leden van het bestuur gingen erop uit bestaande woningen te bezichtigen. En wat zou er aan zo'n huis verbouwd moeten worden. Maar vóór het jaar der bevrijding ten einde was, zag en had ons bestuur een mogelijkheid. Aan de Cuneraweg stond een gebouw, genaamd 'Bergzicht', dat voor de oorlog geëxploiteerd werd als pension door de gezusters Hootsen. Er omheen lag een terrein van ongeveer 5 hectare. In de mobilisatie vanaf augustus '39 waren daar onze militairen ondergebracht, een deel van de artilleristen voor de verdediging van Grebbeberg. In de oorlog hadden de Duitsers zich erin genesteld.

Gebouw 'Bergzicht'.

En na de bevrijding de Canadezen. Het zal wel duidelijk zijn dat het huis volkomen, maar dan ook volkomen was uitgewoond. Blijkbaar zagen de eigenaressen er weinig heil in om het opnieuw in te richten en te exploiteren. Bovendien was dat niet te realiseren. Ons bestuur zag de mogelijkheid hier een ziekenhuis te beginnen en deed het voorstel het gebouw en de grond te huren. Reeds in december '45 hadden we dit gebouw gehuurd. Wat een vreugde!

Hoe geweldig belangrijk deze beslissing van het bestuur *op dat tijdstip* geweest is, zou later blijken, toen we plannen maakten voor een echt ziekenhuis.

Eerste inrichting

Het is voor ons in 1971 welhaast onmogelijk zich in te denken wat voor zorg het met zich meebracht, een ziekenhuis in te richten.

Ons geld was geblokkeerd. Men kon dus over zijn eigen geld niet vrij beschikken.

Er was gebrek aan het meest elementaire dat voor leven en werken nodig was. Voedsel, kleding, alles wat nodig was voor herstel van huizen om ze bewoonbaar te maken, was op de bon. Het materiaal dat de timmerman, schilder, metselaar, elektriciën en zoveel anderen uit de bouwwereld nodig hadden, ja zelfs hun gereedschap, kreeg men bij geringe hoeveelheden op speciale vergunningen.

Zo ook inzake de woninginrichtingen. Hoe maken we een huis bewoonbaar? Tafels, stoelen, bedden, textiel, keukeninventaris, handdoeken, lakens, slopen en nog veel meer moesten we zien te krijgen, voordat we één patiënt zouden kunnen opnemen.

Treinen reden er niet of nauwelijks. Bij uitzondering kregen bepaalde personen een speciale vergunning voor voedselvervoer en ziekentransport. Benzine was er niet. We reden op gas.

Op een speciale vergunning en met een apart schrijven van de toenmalige Veenendaalse burgemeester J.H. van Schuppen ter introductie, ging dr. Engel verschillende ziekenhuizen bezoeken. Van tal van ziekenhuisdirecties kregen we uitgebreide inventarislijsten van wat er allemaal nodig was per verpleegeenheid en voor de operatiekamer. Want tenslotte moesten we nog trachten die zaken te krijgen die nodig zijn voor behandeling, opereren en verplegen van zieken.

Maar Veenendaal zou Veenendaal niet zijn, indien ons bestuur en zoveel anderen - waaronder vooral de handeldrijvende middenstand - door hun talrijke relaties, geen mogelijkheid zagen om toch te slagen. En het is gelukt.

In Nieuwer-Amstel bezochten we het ziekenhuis en daar tikten we een matige hoeveelheid verplegings- en laboratoriumbenodigdheden op de kop.

Er bestond een 'Help Holland Council'. Via de centrale noodcommissie van de Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst kregen we een schrijven, waardoor we de meest noodzakelijke instrumenten, recordspuiten en naalden konden aanvragen. Van deze 'Help Holland Council' kregen we ook een prachtige operatietafel cadeau. Deze ontvingen we vooral door bemiddeling van wijlen pastoor Paumen. Bovendien kregen we twee kisten met instrumenten van deze zelfde Council. Via bepaalde relaties kregen we van het Rijksbureau een microscoop met toebehoren. Wat waren we daar allemaal blij mee.

Intussen ging de restauratie van 'Bergzicht' door. Wat hebben allen, van hoog tot laag, zich daarvoor ingespannen. Want het ging om *ons* ziekenhuis.

Progaganda

Ook de propagandacommissie zat niet stil.

Was de twee ton een kapitaal bewijs van de wil der bevolking, het was natuurlijk geen basis voor de exploitatie van een ziekenhuis, hoe bescheiden dan ook. Prachtig kon het bestuur daarmee de eerste uitgaven doen, de zg. aanloopkosten.

De huur van het pension bedroeg f 3.000,- per jaar. De restauratie kostte f 37.208,76.

Tenslotte was het in de eerste tijd ontzettend behelpen. Inwendig zouden we zeker nog veel veranderingen moeten aanbrengen, ook nadat het in gebruik zou zijn. En natuurlijk dacht het bestuur toen reeds aan een te bouwen nieuw ziekenhuis.

Daarvoor was uiteraard een veel bredere financiële basis nodig. De geldhandel was door minister Lieftink aan banden gelegd. Een beroep op de publieke kas was natuurlijk uitgesloten. Gemeente en provincie zaten zelf ook financieel aan de grond. Wat dan?

Besloten werd blijvende belangstelling te wekken voor ons ziekenhuis. De bevolking had A gezegd; we mochten verwachten dat ze ook B zou zeggen.

Natuurlijk had één der bestuursleden reeds enkele artikelen geschreven in De Vallei. Maar daarnaast hadden we in Veenendaal een unieke gelegenheid voor propaganda.

Een van onze zakenlieden, de firma Fr. Diepenveen, had een plaatselijk radio-distributiebedrijf opgebouwd. Het bestuur kreeg verlof via deze radio zich te richten tot de hele bevolking. Donderdag 21 maart '46 om kwart over zes zou de uitzending plaats hebben, direct na de nieuwsberichten via Hilversum 2. Ter voorbereiding werd er door heel Veenendaal een folder verspreid, die er, voor die tijd, zijn mocht. Daarin stond, dat het bestuur via de radio belangrijke mededelingen zou doen en een opwekking om te komen naar een algemene vergadering op vrijdag 22 maart '46 in Eltheto.

In deze folder werden twee zaken duidelijk gesteld:

1e. Weet U dat het Juliana-ziekenhuis ook voor U van levensbelang kan zijn?

2e. Dat gerekend wordt op aller medewerking, ook op die van U!

In de radiorede ging spreker vrij uitvoerig in op de voorgeschiedenis van ons ziekenhuis. Daarna besprak hij de moeilijkheden van de exploitatie ervan.

Wie zal dat betalen? Niet een paar rijke mensen of fabrikanten. Ons beginkapitaal kwam uit de beurzen van de *gehele* bevolking. En als nu iedereen meehelpt, dan kan ieder in Veenendaal profiteren van een ziekenhuis, niet ver van zijn eigen woning.

Veenendaalsche Vereniging voor Ziekenverpleging

Nogmaals, wie zal dat betalen?

Er bestond, en bestaat nog, een Ziekenfonds: Wageningen en Omstreken. Naderhand werden de zg. werknemers verplicht, daarin verzekerd te zijn. Dan werden de verpleeggelden door dat fonds betaald bij opname op *medische indicatie*. D.w.z. indien opname in een ziekenhuis absoluut noodzakelijk was voor operatie of behandeling. Daarnaast was er een belangrijk deel der bevolking niet verzekerd. Een ander deel vrijwillig, maar meestal onvoldoende.

Nu is er altijd een groot aantal ziektegevallen, waarbij de directe noodzaak op medische indicatie niet aanwezig is, maar waarin de levensomstandigheden zo zijn, dat van een goede verpleging thuis niet veel terecht kan komen. Hierbij is gedacht aan alleenwonenden, aan huisvrouwen wier man de hele dag naar zijn werk is. In deze gevallen spreken we van de *sociale indicatie*. Hier was wel een noodzaak voor opname, maar daarvoor werden de verpleeggelden door 'Wageningen' niet betaald.

Bovendien betrof het in vele gevallen de sociaal zwakkeren, de kleine middenstand - maar ook de verplicht verzekerden.

Voor al deze moeilijkheden meende het bestuur een oplossing te kunnen creëren. De vergadering van vrijdag 22 maart leende zich uitstekend voor een algemene bespreking. Helaas werd deze vergadering maar matig bezocht.

Na een korte herhaling van de voorgeschiedenis van het ziekenhuis, stelde de voorzitter, dr. Engel, de plannen van het bestuur aan de orde, nl. de oprichting van een VVZ, een *Veenendaalsche Vereniging voor Ziekenverpleging*. Alle verzekerden, zowel verplicht als vrijwillig, eventueel bij andere verzekeringen, zouden zich bij de VVZ met een kleine toeslag kunnen verzekeren zowel voor de *medische* als de *sociale indicatie*. En zij die helemaal niet verzekerd waren, konden zich voor beide indicaties bij de VVZ verzekeren.

Indien dit zou slagen, sneed het mes aan twee kanten. De VVZ zou de verpleeggelden betalen, ook voor de sociale indicatie. De verpleeggelden zijn immers de inkomsten van een ziekenhuis. En er groeide ook een nauwere band met het ziekenhuis.

Opnieuw werd weer een beroep gedaan op samenwerking van de gehele bevolking. Want er bestonden slechts twee mogelijkheden: *samenwerking* of... *geen ziekenhuis*.

Dit bestuursvoorstel werd met algemene stemmen aangenomen. Voorzitter van de VVZ werd de heer T. van de Wal (Bergweg 55). Leden werden zuster Kloet en de heren Slok (Wilhelminastraat), Roor (Mulderslaan), Vaartjes (Bergweg) en D.J. Anbeek (Julianastraat). Belangrijke opmerkingen werden gemaakt door mr. C. Stolk, directeur van het Adviesbureau der Federatie van Verenigingen voor Ziekenhuisverpleging in Nederland. Bovendien werd in artikel 2 sub 5 van het

reglement van de VVZ de bepaling gemaakt, dat - indien aan de verplichtingen van de reserve is voldaan - *het bedrag dat deze reserve overschrijdt, geschonken zal worden aan het Juliana-ziekenhuis.*

Het bestuur was van mening dat de oprichting van de VVZ een belangrijke steun betekende voor de uitvoering van onze plannen.

Opening

Inmiddels ging de restauratie gestadig door.

De personeelsbezetting vroeg toen de aandacht.

Waren we met het huishoudelijk personeel vrij spoedig geslaagd, we dachten dat het met de benoeming van een directrice en verpleegsters wel moeilijk zou gaan.

Wat we deze dames konden tonen als ziekenhuis, kon die naam nauwelijks dragen. De verpleging in zo'n ziekenhuis vroeg veel wat betreft behelpen, aanpassen en fantasie. Toch waren we zo gelukkig begin juli '46 zuster K. Minnema uit Amsterdam als directrice te kunnen benoemen.

Daarna volgde de aanstelling van de andere verpleegsters.

Samen met zuster Minnema maakten we de eerste indeling van het gebouw voor operatie, verpleging en onderkomen van het personeel. Opmerkelijk dat het bestuur daar voorlopig tot tevredenheid in slaagde. Toen naderde oktober '46.

Op 17 oktober had de officiële opening plaats in wat vroeger de conversatiezaal van het pension was geweest. Een verslag van deze samenkomst is niet meer te mijner beschikking, wel de lijst van genodigden. Drie zaken zijn van die vergadering vooral te melden: onze voorzitter, wijlen mr. Van Kuyk sprak de openingsrede uit ten aanhore van tal van genodigden.

Vervolgens verzocht de voorzitter aan dr. Engel om zuster Minnema te installeren als directrice. Daarna werden er vele goede wensen uitgesproken, maar onvergetelijk was de indrukwekkende toespraak van wijlen pastoor Paumen over de zin van het werk dat hier stond te beginnen. Geheel in de geest van onze opzet trok de eerwaarde een parallel met wat Jezus ons leert in de parabel van de barmhartige Samaritaan.

Wat de inrichting betreft: we waren tot blozens toe verlegen. Maar wat

waren we verheugd. En het bestuur was toch ook wel een beetje trots.
Kunt u het plaatsen?

Het 'zandgat' waar later het zusterhuis kwam.

Hoe het groeide.

Ons ziekenhuis had wel een directrice maar nog geen geneesheer-directeur. Als enige medicus in het bestuur fungeerde als zodanig dokter Engel.

De controlerend arts van het ziekenfonds Wageningen en Omstreken besliste over de opname op medische indicatie.

De patiënten opgenomen op sociale indicatie, alsook de opgenomen kraamvrouwen, bleven in het ziekenhuis bij hun eigen huisarts in behandeling.

Voor hen die een specialistische behandeling nodig hadden, kwamen de chirurg dr. Hissink en de internist dr. Cornelis uit Wageningen, die dr. Van Hees was opgevolgd. Een hart onder de riem was voor ons de ongevraagde opmerking van dr. Hissink, dat onze operatiekamer de beste was uit de omtrek. (De andere ziekenhuizen tobden met dezelfde schaarste als wij). En dr. Oskam kwam uit Arnhem om talloze kinderen de amandelen te knippen en natuurlijk ook om de patiënten inzake oor-, neus- en keelziekten te behandelen.

Zoals dat gewoonlijk gaat, werden ook hier zodra mogelijk patiënten opgenomen, reeds vóór de officiële opening. Toen er nog maar 5 bedden gereed waren op kamer 17, rechts boven, werd als eerste opgenomen de heer Teunis van Barneveld. (Jaren later is deze helaas overleden).

Tarieven

Het vaststellen van de tarieven voor de verpleging was een nieuwe opgave voor het bestuur. Wij hebben daarvoor het advies ingewonnen van de Gemeentelijke Sociale Dienst van Arnhem. Onze tarieven per dag waren (in '46-'47):

	<i>volwassenen</i>	<i>kinderen (t/m 15 jr)</i>
1e klas 1 bed	f 10,50	f 7,50
2e klas A 1 bed	f 8,50	f 6,60
2e klas B 2 bedden	f 6,-	f 5,45
3e klas	f 4,-	f 3,-

Voor kraamvrouwen waren de tarieven per dag respectievelijk:

- verzekerden: f 12,-, f 9,80, f 7,50, en f 5,25

- niet verzekerden: f 13,25, f 11,-, f 8,75 en f 6,50.

In de kosten was de verpleging van het kind inbegrepen.

Opname wegens sociale indicatie kostte f 3,- per dag.

In deze prijzen waren de kosten van medische hulp door arts of vroedvrouw niet begrepen. Evenmin het gebruik van operatiekamer, verloskamer (f 10,-) en de kosten van verband e.d. De kosten van de medische hulp werden immers door het fonds of de verzekering betaald. Aldus vastgesteld 28 oktober '46.

De financiële gang van zaken is toch wel bijzonder interessant. Ons kapitaal was f 189.000,- rond. We hadden een 'ziekenhuis' met 25 bedden. Dat is per bed: zeven en een half duizend gulden!

Per 31 december '46 vertoonde de balans voor ontvangen verpleeggelden een bedrag van f 3.717,30. Wel was ons kapitaal verminderd door de post van f 47.499,64 wegens restauratie en inrichting van 'Bergzicht', maar eind '47 was het verliessaldo slechts f 13.074,68. Maar de verpleeggelden in het eerste halfjaar van '47 waren gestegen tot f 10.971,40. Aan het eind van dat jaar was het nadelig saldo f 6.358,25 bij inkomsten van f 38.311,75. Over 1948 vertoonde de verlies- en winstrekening een winst-saldo van f 6.834,03.

Het aantal verpleegdagen over 1947 was 6.639 en over 1948 reeds 7.796. In 1965 bedroeg het aantal verpleegdagen 40.000.

Financiële acties

Of ons ziekenhuis in een behoefte voorzag, was geen punt meer voor discussie.

Twee zaken vroegen toen vooral onze bijzondere aandacht:

1e. We moesten toch een echt ziekenhuis bouwen;

2e. Nog meer propaganda maken onder de bevolking.

Wat betreft dit laatste: de idee van een eigen plaatselijk ziekenhuis leefde wel in Veenendaal. Om enkele voorbeelden te noemen:

De klokken luiden! ook voor het Juliana-ziekenhuis: De Hervormde jeugdraad organiseerde een collecte, die gehouden werd in een samenkomst bij de ingebruikneming van de nieuwe kerkklokken. Deze

gehele collecte, groot f 172,-, werd ter beschikking gesteld van het Juliana-ziekenhuis.

De padvindere verzamelden gebruikte flessen. Opbrengst: f 475,-

De postduivenhouders hielden een bazar. Van de opbrengst kreeg het Juliana-ziekenhuis f 100,-.

Het bestuur van de personeelsvereniging van de Frisia-wolspinnerij organiseerde een personeelsavond. De gehele opbrengst werd aan het bestuur van het ziekenhuis overgemaakt.

De vereniging 'Kunst na arbeid' had zich op veelvuldig verzoek bereid verklaard het stuk 'Een die niet geteld wordt' opnieuw te spelen. De vereniging wenste geen honorarium te ontvangen en bood de avond geheel gratis aan, ten bate van ons ziekenhuis.

En dan herinneren we ons de feestavonden van de 'Hohnerboys' in samenwerking met het Ritmeester Mannenkoor. De netto opbrengst bedroeg f 1.067,-. Geweldig! Want:

*Dat huis is een Veens ideaal,
dat staat er voor ons allemaal.*

*Die tempel der smarten leeft in onze harten,
die bouwen we op - allemaal!*

Propaganda

Toch vond het bestuur het nodig nog een propaganda-avond te beleggen, waar over de zakelijke kant van ons ziekenhuiswerk gesproken moest worden. Ter voorbereiding had ons bestuur weer een prachtige folder in 3-kleurendruk huis aan huis laten verspreiden. De propaganda-avond werd gehouden op 22 november '46 in hotel 'De Haas'. Duidelijk werd gesteld dat het verzekerd zijn bij de VVZ op zichzelf geen voorrang betekende bij opname.

Reeds eerder was in een tweede radiorede gewezen op het puur geldelijke voordeel voor de bevolking van Veenendaal, nu hier ter plaatse een ziekenhuis was.

Stel: men heeft een lid van het gezin of van de kennissenkring ziek, die verpleegd wordt in een ziekenhuis elders, bijv. Utrecht, Amersfoort of Wageningen. Natuurlijk bezoekt men haar of hem. Dat betekent een reisgeld, verzuim van 't werk waarschijnlijk een uitgave van ongeveer f 20,- per week. (Vaak gaat men ook niet alleen).

Wanneer in ons ziekenhuis 25 personen verpleegd worden, dan betekent dat voor de bevolking in zijn geheel een besparing van $25 \times f\ 20,-$ dat is $f\ 500,-$ per week. Dat betekent voor de bevolking per jaar een besparing van $52 \times f\ 500,-$ oftewel: $f\ 25.000,-$.

EEN ZIEKENHUIS

Zo ver van huis
Is steeds een kruis.

+

Máár speciaal

**IN VEENENDAAL
IS IDEAAAL!**

25000^e

BESPARING

Wordt *Begunstiger*
van de stichting

**JULIANA ZIEKENHUIS
VEENENDAAL**

Een plaatselijk ziekenhuis betekent dus voor de bevolking een besparing van $f\ 25.000,-$ per jaar. Als dat eens vrijwillig door de bevolking zou worden opgebracht. Wat zouden we dan op korte termijn veel meer voor onze zieken kunnen doen. Het bestuur was realistisch genoeg daarop niet te rekenen. Toch kregen we in 1948 aan giften van donateurs en collecten nog $f\ 5.466,77$ binnen. Niet onbelangrijk voor die tijd. Alles werd nog gedistribueerd en ook het geld was schaars.

Erkenning 'Ziekenhuis klasse C'

Weer andere zaken vroegen de aandacht van het bestuur. In elk ziekenhuis is er in de verpleging een samenspel tussen gediplomeerde

verpleegsters en leerlingen. Reeds kort na de opening streefde het bestuur ernaar een erkenning te krijgen als ziekenhuis klasse C. Dat zou met zich meebrengen dat we leerling-verpleegsters zouden kunnen aannemen en opleiden.

Een schrijven van de Hoofdinspecteur van de Volksgezondheid, dr. Banning, aan mevrouw Engel, gedateerd 24 december '46, toont aan dat het bestuur toen reeds daarover in correspondentie was met het ministerie. Lang bleef de beslissing uit. Er moesten nog belangrijke verbeteringen worden aangebracht: met name een röntgeninstallatie en de inrichting van een laboratorium. Ook ging, op verzoek van mevr. Engel, blijkens een brief van 20 december '47, mevrouw jonkvrouw mr. C.W.I. Wittewaal van Stoetwegen er persoonlijk op uit om ten departemente onze zaken te bepleiten. Ook een herhaald 'smeekschrift der edelachtbaren' in en buiten het gemeentebestuur, mocht niet baten. Eerst in '51 konden we een röntgenapparaat kopen door bemiddeling van de internist dr. Cornelis.

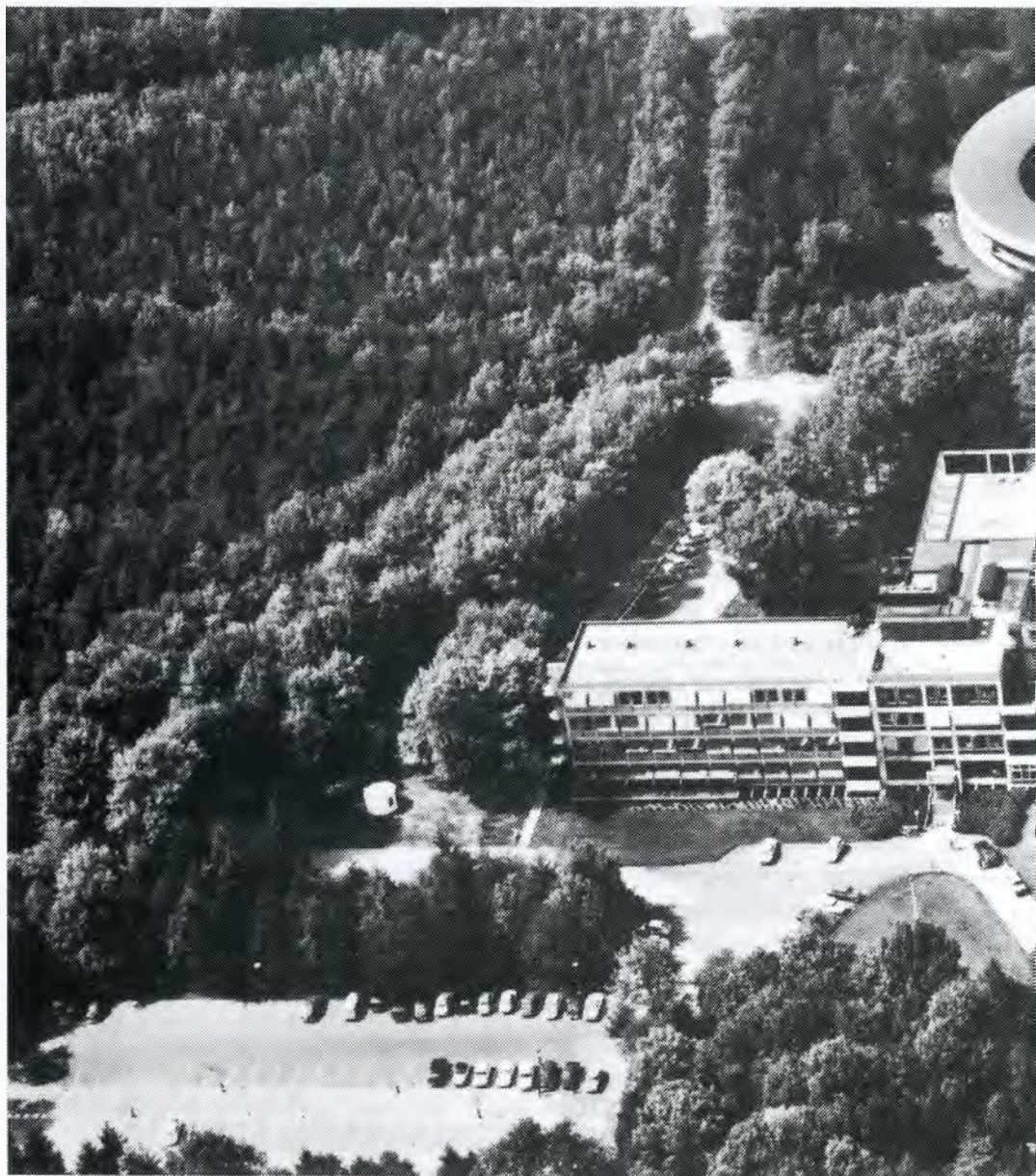
Een laboratorium was toen reeds ingericht.

Het was in ons ziekenhuis voortdurend passen en meten. Door een uitbreiding van enkele zalen hadden we in '47 reeds 40 bedden, kinderbedden inbegrepen. Het aantal verpleegdagen bedroeg in het eerste halfjaar '47 reeds 3.109, het aantal operaties 276 en het aantal bevallingen 28. Belangrijke verbouwingen hadden nog altijd de goedkeuring nodig van 'Den Haag'. Afgezien van deze verbeteringen was het bestuur er direct van overtuigd dat we moesten gaan denken en werken in de richting van een modern en volwaardig ziekenhuis.

Zeer belangrijk was de dag van 1 juli 1950. De chirurg, dokter N. Rodenburg werd op die datum benoemd tot onze geneesheer-directeur. Hij was dus de eerste specialist die zich in Veenendaal vestigde. Beter vertrouwen in de toekomst van ons Juliana-ziekenhuis was moeilijk denkbaar.

Nieuwbouw noodzakelijk

Nu vooral nam de gedachte aan een echt ziekenhuis ons steeds meer in beslag. In een tijd dat men bij het geringste bouwwerk de goedkeuring moest hebben van het Ministerie van Wederopbouw, was het maken van een bouwplan een zaak van durf en van doorzetten. En

Het Juliana-ziekenhuis met het zusterhuis na de uitbreiding in 1971.

van noodzaak. De cijfers spraken een duidelijke taal. In 1951 was het aantal verpleegdagen 11.454; in 1952: 13.614 en in 1953: 17.426. Wel waren er plannen voor een streekziekenhuis in Bennekom onder de vlag van de Johanniter-orde, maar het zou nog wel jaren duren eer dat ziekenhuis geopend zou worden. Voor een groeiende bevolking van Veenendaal en omgeving, 20.000 tot 30.000 inwoners, (juist werd ook de SKF hier gevestigd) was er een ernstig tekort aan opnamemogelijkheid. Terwijl de bouwcommissie onafgebroken bezig was en verzoeken toestemming van verbouwing van het oude gebouw, maakte de secretaris-penningmeester, de heer Bekker, in 1951 een exploitatiebegroting voor een te bouwen nieuw ziekenhuis; aanvankelijk voor 72 bedden. Overleg had toen plaats met de heer A. Vons, economisch directeur van het ziekenhuis 'De Lichtenberg' te Amersfoort. Natuurlijk volgde uitgebreide informatie inzake een bekwame architect op het gebied van ziekenhuisbouw. Tenslotte gaf het bestuur aan de heer Steensma te Vlaardingen opdracht tot het maken van een ontwerp voor een ziekenhuis van 100 bedden, waarvan als eerste etappe de bouw van een huis voor 72 bedden zou worden afgebouwd. In de bestuursvergadering van 11 maart '52 deelde de voorzitter mee, dat alle tekeningen enz. naar de minister waren verzonden. Vol verwachting klopte ons hart. In de vergadering van 12 augustus kon de voorzitter mededeling doen van een bezoek van de ziekenhuiscommissie van het Ministerie van Sociale zaken en Volksgezondheid, om de situatie ter plaatse op te nemen. Met als resultaat dat de mogelijkheid groot was, dat de bouwvergunning in september verwacht kon worden.

Toestemming voor nieuwbouw

Toch verleende de staatssecretaris voor volksgezondheid eerst op 4 maart '53 zijn toestemming voor de bouw van een ziekenhuis van voorlopig 72 bedden, met de mogelijkheid tot uitbreiding. Natuurlijk had het bestuur zich reeds lang beraden over de wijze waarop deze bouw gefinancierd moest worden. Inmiddels hadden we in wethouder Middelhoven een krachtige voorstander gekregen van een plaatselijk ziekenhuis in Veenendaal. Door vereenvoudigingen aan te brengen, werd de oorspronkelijke begroting van f 1.350.000,- teruggebracht tot f 1.300.000,-. Dat betekende in die tijd veel.

Ansichtkaart verstuurt vanuit het ziekenhuis.

En wat gebeurde? Burgemeester en wethouders van Veenendaal brachten aan de gemeenteraad een pre-advies uit op 26 februari '54 tot het garanderen van rente en aflossing van een geldlening van f 1.300.000,-. Bovendien kregen we uit de gemeentekas een kasgeldlening van f 100.000,- tegen een rente van $1 \frac{7}{8}$ % per jaar. Nu was alles in kannen en kruiken. Maar niet heus.

Dankzij de voortvarendheid van de bouwcommissie met haar (onze) voorzitter en de stimulerende activiteit van dr. Rodenburg, werd er spoedig aanbesteed en met de bouw begonnen. Met gerechtvaardigde trots zagen we het betonnen bouwskelet verrijzen. Reeds was men gevorderd tot de bovenste etage, toen we bezoek kregen van de Hoofdinspecteur van de Volksgezondheid uit Den Haag.

In verband met de enorme schaarste in de bouwwereld *dacht men in Den Haag aan de mogelijkheid de verstrekte bouwvergunning weer in*

te trekken. Men had daar blijkbaar geen voorstelling van de Veenendaalse voortvarendheid. Zodat van deze boze plannen moest worden afgezien. Niemand kan zich een voorstelling maken van de voor Veenendaal fatale uitwerking, indien we niet doorgezet hadden en reeds zover gevorderd waren, zodat het plan van de Haagse heren om de bouwvergunning in te trekken, volkomen onmogelijk was. Hoe anders zou alles gelopen zijn indien aan het initiatief van 20 januari '45 van stonde aan niet volijverig was doorgewerkt.

Bouwen en beheren

Moesten we voor de inrichting van 'Bergzicht' ons uitermate behelpen, bij de bouw van een echt ziekenhuis moesten strenge eisen gesteld worden. Ontelbare besprekingen werden gevoerd door onze bouwcommissie en dokter Rodenburg.

Vooraf de 'bouwdokter' kwam met tal van eisen en wensen ten gevolge van de ontwikkeling van de medische wetenschap en de steeds toenemende mogelijkheden voor de behandeling en verpleging van onze zieken.

De architecten Steensma en De Geit hadden de leiding van de bouw; de uitvoering geschiedde door de firma J. Boers en zonen.

Het zal iedereen duidelijk zijn dat voor een goede gang van zaken een juiste administratie een absolute voorwaarde is. Onder toezicht oog van de heer Bekker hadden we in de heer Ph. van de Scheur onze eerste administrateur. Na zijn vertrek werd deze opgevolgd door de heer Stappenbelt. Na zijn heengaan werd door het bestuur benoemd de heer G.C. Spoon (op een aanvangssalaris van f 300,- per maand!). Deze had zich spoedig ingewerkt. De wijze waarop hij de steeds uitgebreider wordende administratie beheerde, was voor het bestuur reden hem te benoemen tot economisch directeur.

Eigenaar van terrein en gebouwen

Treden we nu even terug in de geschiedenis van het ziekenhuis. Zoals gemeld, was het bestuur der stichting *huurder* van terreinen en gebouwen. Dat is natuurlijk voor een ziekenhuis een zeer wankel basis. Daarop kan men, letterlijk en figuurlijk, niet bouwen. Wat was de zaak?

Oorspronkelijk waren de dames Hootsen eigenaressen van pension 'Bergzicht'. Beiden waren gehuwd, de één met de heer Van de Berg, de ander met de heer Van Doorn. Na de oorlog waren de heer en mevrouw Van de Berg overleden. Mevrouw Van Doorn was de enige wettige erfgename en bezitster. Het echtpaar Van Doorn had een dochter, gewoonlijk tante Zus genoemd. Toen de heer Van Doorn overleed, was mevrouw Van Doorn nog steeds de enige bezitster. (Vermoedelijk was het echtpaar Van Doorn op huwelijksvoorwaarden getrouwd). De dochter van mevrouw Van Doorn trad in het huwelijk met mijnheer Van de Berg. Helaas overleed ook de jonge mevrouw Van de Berg.

Inmiddels hadden er talrijke besprekingen plaats gevonden tussen mevrouw Van Doorn (tante Betje genoemd) en onze voorzitter mr. Van Kuyk. Met eindeloos geduld en tact kwam deze namens het bestuur tot een regeling in november '47, waarbij mevrouw Van Doorn haar gehele bezit overdroeg aan onze stichting. Het koopcontract hield in artikel 5 de volgende bepaling in: "Door het aangaan van deze verbintenis is de stichting voor de betaling van de koopsom gekweten." De stichting zou daartegenover haar verdere leven geheel voor haar zorgen. Zij zou gaan wonen in de dependance en kreeg natuurlijk maandelijks een zeker bedrag.

Helaas heeft zij van deze regeling (via notaris Westhof te Lunteren), slechts kunnen genieten tot 27 januari 1952. Op die dag is mevrouw Van Doorn overleden.

Grote puzzels ontstonden toen na haar overlijden haar schoonzoon zijn rechten deed gelden als echtgenoot van de overleden jonge mevrouw Van de Berg. Nu was de wijze van regeling der eigendommen binnen deze families voor buitenstaanders, een, voor allen, duistere zaak. Bovendien was de verhouding van mevrouw Van Doorn tot haar schoonzoon 'niet geheel rimpelloos'.

Door het bestuur werden zijn aanspraken in twijfel getrokken. Bovendien was de heer Van de Berg niet in staat een testament te tonen waarin zijn aanspraken beschreven waren. Want, naar hij zei, was dit testament beschreven bij een notaris te Arnhem, die overleden was en wiens administratie bij de slag om Arnhem geheel verloren was gegaan. Onze voorzitter heeft als jurist voor ons ziekenhuis een voor beide partijen acceptabele overeenkomst weten te ontwerpen. Voor het

treffen van zowel de regeling met mevrouw Van Doorn als die met de heer Van de Berg is onze stichting mr. Van Kuyk veel dank verschuldigd.

Ter herinnering aan mevrouw Van Doorn

Met deze, voor ons ziekenhuis absoluut noodzakelijk regelingen, was onze stichting in het bezit gekomen van de gebouwen en de grond, groot 5 hectaren, 32 aren en 40 centiaren. Hiermee was de basis gelegd voor de hierboven omschreven plannen en de uitvoering daarvan. Onze voorzitter zag zijn bemoeienissen bekroond, o.a. doordat mevrouw Van Doorn hem benoemde tot haar executeur-testamentair. Beter bewijs van tevredenheid en vertrouwen is niet denkbaar.

Toen het nieuwe ziekenhuis in gebruik genomen werd, heeft het bestuur gemeend ter gedachtenis van mevrouw Van Doorn een gedenksteen te moeten aanbrengen in de hal van dat ziekenhuis. De steen werd bij de opening van het nieuwe ziekenhuis op 2 juli 1959 door dokter Engel onthuld en overgedragen aan de voorzitter van ons bestuur mr.dr. J. Hazenberg. De tekst luidt:

Ter eerbiedige nagedachtenis aan
Elisabeth Johanna van Doorn, geboren Hootsen
geboren te Helvoort - 6 februari 1869
overleden te Rhenen - 27 januari 1952
die door het schenken van dit terrein en enige gebouwen
het mogelijk gemaakt heeft, dit ziekenhuis te stichten.
17 oktober 1946 - 2 juli 1959.

Had het ziekenhuisbestuur door de zo zeer gewaardeerde garantieverklaring van het gemeentebestuur van Veenendaal een solide financiële basis gekregen, op 26 februari 1954, door de overeenkomst met mevrouw van Doorn, was ons ziekenhuis dus eigenaar geworden van het terrein met opstanden.

Ingebruikneming van de nieuwbouw

Hoe vlug en hard er ook gewerkt is om zo spoedig mogelijk een 'echt' ziekenhuis te verkrijgen, na de toestemming van de staatssecretaris van

volksgezondheid op 4 maart 1953, moesten er toch nog bergen werk verzet worden aler dat gebouw in gebruik genomen kon worden.

Inmiddels had in het oude gebouw het dagelijks bedrijf zijn voortgang. Telkens waren er veranderingen en verbeteringen nodig omdat het werk zich steeds uitbreidde.

Ook werden er barakken aangekocht, om de verpleegsters een betere behuizing te geven. Daardoor kwam er wat meer ruimte vrij.

Temidden van al deze veranderingen ging de nieuwbouw gestadig door. Het eind kwam in zicht.

Niet zonder een gevoel van trots zagen we de inrichting steeds meer voltooid worden. Totdat we eindelijk een datum konden vaststellen waarop ons ziekenhuis officiëel geopend zou kunnen worden.

Deze datum werd donderdag 2 juli 1959. Op deze blijde dag in de geschiedenis van ons ziekenhuis verrichtte de Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht, mr. C.Th.E. graaf van Lynden van Sandenburg, de opening.

Op deze samenkomst, in de hal van het ziekenhuis, sprak de voorzitter van het bestuur, wijlen mr. Van Kuyk, een woord van welkom en tekende in grote trekken wat aan de totstandkoming was vooraf gegaan. Tijdens de bezetting begonnen, geruggesteund door de gehele bevolking, die een kleine 200.000 gulden op tafel legde, hebben ontelbare inwoners van Veenendaal getoond wat een kleine plaats aan doorzettingsvermogen en burgerzin kan presteren.

Met het oog daarop maakte wijlen de heer Bakker als burgemeester van Veenendaal de opmerking: "Wat de Veenendaler in zijn kop heeft, heeft hij niet ergens anders."

Dr. Rodenburg noemde dit ziekenhuis het werkstuk van zijn leven. En terecht.

In de rij der sprekers moet zeker genoemd worden mw. dr. H.R.M. Plomp, die namens de specialisten een beeld aanbood voorstellende een kind met een gans, vervaardigd door de beeldhouwer Kasbeek uit Oegstgeest.

Aan enkele werkers van het eerst uur en aan dr. Rodenburg werden door de heer A. de Ruiters geschenken aangeboden. Ook werd aan H.M. de Koningin een telegram verzonden, waarna een rondgang door het gebouw gemaakt werd. De prijs per bed was toen f 21.000.-.

Personele wisselingen

Reeds in 1953 was zuster Minnema als directrice opgevolgd door zuster Kielian. Na haar kwam zuster Keulemans, die weer plaats maakte voor zuster Passchier. Helaas was zij maar kort - tot november '59 - aan ons ziekenhuis verbonden. Zij ging naar Rotterdam, maar we waren zo gelukkig al spoedig een opvolgster te kunnen benoemen in de persoon van zuster Berkhout, die in maart 1960 haar werkzaamheden begon.

17 januari '61 trad de heer Bekker af als secretaris-penningmeester. Hij behoorde tot de werkers van het eerste uur en heeft belangrijke bijdragen tot de oplossing van administratieve en financiële puzzels in de beginperiode.

Uitbreidingsplannen

Het was iedereen wel duidelijk dat ons ziekenhuis in een absolute behoefte voorzag. Het aantal opnamen en behandelingen, ook in de polikliniek, nam steeds toe. We kregen wachtlijsten voor opname.

Het is dus geen wonder, dat bij bestuur en directie al gauw de gedachte speelde, dat we binnen niet al te lange tijd ons op uitbreiding moesten bezinnen.

Onze relatie met de architect, de heer Steensma, was dusdanig, dat wij niet zonder hem onze verdere plannen konden uitvoeren. De vele, moeizame besprekingen voerden tenslotte tot het resultaat in '62, dat de heer Steensma afzag van zijn auteursrechten.

Inzake de uitbreidingen werden verschillende mogelijkheden overwogen. Eén daarvan was, de aankoop van de grond ten westen van ons ziekenhuis, het zg. 'zandgat'. Het afgegraven zand had dienst gedaan voor het maken van loopgraven en onderkomens van de manschappen van 10 R.I. dat in en om Veenendaal gelegerd was geweest. Na de oorlog was er een uitgebreide vegetatie ontstaan, zelfs van bijzondere biologische soorten. Dat gaf aparte moeilijkheden met de natuurhistorische vereniging. Deze heeft onze plannen gedwarsboomd. Toch heeft het bestuur deze grond van de familie Vonk gekocht, op 19 juli 1961. Was er met de begroeiing van dit zandgat een wetenschappelijk belang gemoeid, het was aan alle autoriteiten wel duidelijk, dat de uitbreiding van ons ziekenhuis een zaak was van dringende noodzaak op puur

medische maar vooral sociale indicatie. De noodzaak was door de groeiende bevolking van Veenendaal en Rhenen eigenlijk geen punt van discussie.

Gezicht vanaf de Berg; rechts begint het zandgat.

Daarbij kwam, dat we vooral een oplossing zochten voor het wonen van de zusters. Het personeelsvraagstuk is, ook in een ziekenhuis, van eminent belang. Overal verrezen gebouwen, waarin de zusters een woning hadden, waardoor het werken in ons ziekenhuis voor hen aantrekkelijk was.

Het oorspronkelijk bosrijke terrein had reeds veel van zijn natuurlijke pracht moeten prijsgeven. Het geheel vol te bouwen, stuitte wel op ernstige bezwaren. Vandaar dat we de mogelijkheid onder ogen zagen om, naast de uitbreiding van het ziekenhuis, een zusterhuis te bouwen. Nadat dus onze stichting in het bezit was gekomen van het 'zandgat',

gingen de gedachten van het bestuur in de richting van dat terrein, als bijzonder geschikt voor een zusterhuis.

Op de vergadering 11 december '62, kwam de zaak van de uitbreiding van ons ziekenhuis annex een zusterhuis ter sprake. Dat deze plannen, ondanks allerlei bezwaren, nu toch doorgegaan zijn, is vooral ook te danken aan het gemeentebestuur van Rhenen - het ziekenhuis staat immers op grondgebied van Rhenen - en met name aan de vooruitstrevende burgemeester jhr.mr. L.H.N.T.M Bosch ridder van Rosenthal.

Afscheid van mr. Van Kuyk

Het jaar 1962 was nog in een ander opzicht een belangrijk jaar.

Verplicht aftreden van de bestuursleden na het bereiken van de 70-jarige leeftijd was ook van toepassing op onze voorzitter, mr. Van Kuyk. De derde reden waarom 1962 een belangrijk jaar voor ons ziekenhuis was, is dat het gemeentebestuur van Veenendaal tot lid van ons bestuur benoemde mr.dr. J. Hazenberg, die op de vergadering van 29 mei '62 als zodanig werd geïnstalleerd.

Wat mr. Van Kuyk voor ons ziekenhuis heeft betekend, laat zich moeilijk omschrijven. Toen in januari '45 de gedachte aan een ziekenhuis in Veenendaal tot ontwikkeling kwam en de vorming van een bestuur besproken werd, was onze burgemeester zonder enige aarzeling onmiddellijk bereid het voorzitterschap op zich te nemen. Dat dat voor hem en voor de andere leden van het bestuur, het nemen van een bepaald risico betekende, is duidelijk voor allen die zich de willekeur van de bezetter kunnen herinneren.

Mr. Van Kuyk was de eerstverantwoordelijke persoon voor de in 't geheim gehouden inzameling in onze gemeente. Na de bevrijding gaf hij leiding aan de restauratie en inrichting van 'Bergzicht'. Besprekingen met het ziekenfonds Wageningen en Omstreken voerden tot het gewenste resultaat inzake de kosten van opname. In de organisatie van de VVZ had mr. Van Kuyk een belangrijk aandeel. De wijze waarop ons bestuur eigenaar is geworden van 'Bergzicht' is praktisch zijn werk. Temidden van deze opbouw wenkte het ideaal van een behoorlijk ziekenhuis.

Het is ondoenlijk in bijzonderheden af te dalen inzake al de overleggingen met de overheid, met de architect en met allen die bij de bouw

De Veenendaalse gemeenteraad in 1941. In het midden, met ambtsketen, burgemeester mr. Van Kuyk. (foto Gemeentearchief Veenendaal)

betrokken waren, met de medici-specialisten die hun wensen hadden vanuit een voortdurend zich ontwikkelende wetenschap, met het gemeentebestuur van Rhenen, enz. enz.

Wie heeft eigenlijk het ziekenhuis gebouwd? Het bestuur, zal men zeggen. Natuurlijk. Maar uit dat bestuur de bouwcommissie. Enorm veel werk hebben die heren verzet. Maar aan de top stonden toch twee mannen: mr. Van Kuyk en dokter Rodenburg. Reeds eerder werd melding gemaakt van het doorzettingsvermogen en idealisme van deze beide voortrekkers. Zonder dat zou de bouwvergunning van het Ministerie van Wederopbouw en van de hoofdinspecteur weer zijn ingetrokken. Van de bergen werk die verzet zijn, komt maar een klein gedeelte aan de oppervlakte en wordt openbaar. Men kan rustig zeggen dat de opening van ons ziekenhuis op donderdag 2 juli 1959, de kroon was - vooral op het werk van mr. Van Kuyk.

Tot '62 heeft mr. Van Kuyk het voorzitterschap van het bestuur waar genomen.

Het is nauwelijks een punt van bespreking op welke wijze we onze dankbaarheid tot uiting zouden brengen. Mr. Van Kuyk werd een tastbaar geschenk aangeboden van zodanige aard, dat ook mevrouw Van Kuyk-van Lennep daarin deelde, als waardering voor het feit dat zij haar man ontelbare malen had afgestaan voor ons ziekenhuis. Maar ook werd met algemene stemmen het voorstel aanvaard om mr. Van Kuyk te vragen, het ere-voorzitterschap van het bestuur te willen aanvaarden.

Uitbreiding

Hoe gelukkig was het bestuur met de benoeming van mr.dr. J. Hazenberg door het gemeentebestuur van Veenendaal. En nog gelukkiger was het bestuur toen deze bereid was de voorzittersfunctie te aanvaarden in de plaats van mr. Van Kuyk.

Dit zich ter beschikking stellen voor het voorzitterschap was voor de nieuwe voorzitter geen geringe zaak. Want reeds op 11 december '62 kwam op de bestuursvergadering een eventuele uitbreiding ter sprake. Op de eerste vergadering in '63 onder voorzitterschap van mr.dr. Hazenberg, op 19 februari, zag het bestuur zich geplaatst voor belangrijke beslissingen. Weer moest er beslist worden inzake de keuze van een architect. Ook het zusterhuis moest gebouwd worden.

Op 16 juni trad het bestuur in contact met architect Hornstra van het bureau Hornstra en Boudewijns. Een prachtig mooi ontwerp werd ons voorgelegd. Maar toen moesten we concreet worden en de financiële aspecten onder ogen zien.

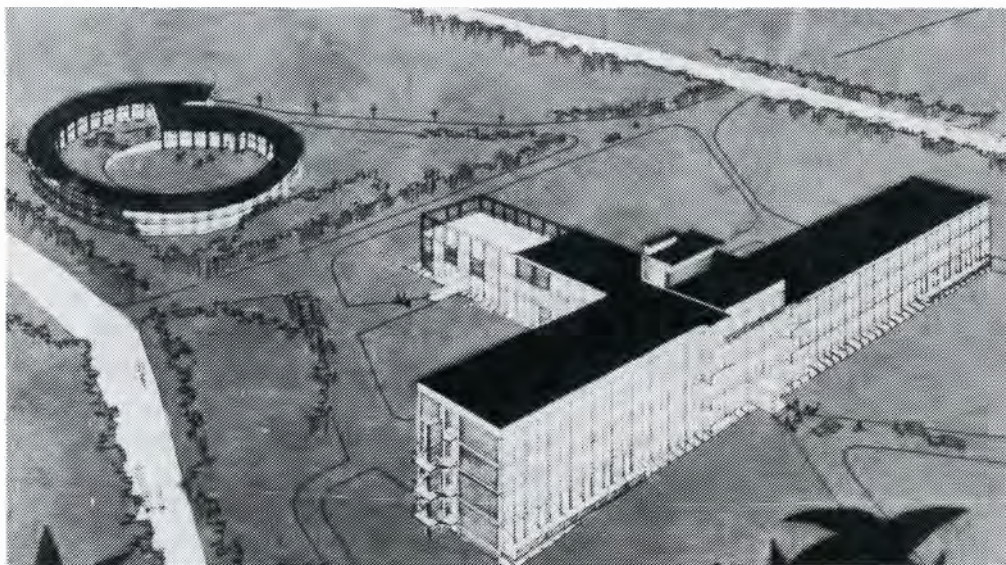
Globaal genomen zouden we f 5.000.000,- nodig hebben voor het ziekenhuis en f 3.000.000,- voor het zusterhuis. Helaas was het ontwerp belangrijk duurder.

Vanwege de ontwikkeling in de bouwwereld en de mogelijke stijging van prijzen, was het absoluut noodzakelijk binnen onze begroting te blijven. Door keiharde onderhandelingen van bouwcommissie en dagelijks bestuur, waarin de directie van ons ziekenhuis ook belangrijk bijdroeg, is men erin geslaagd binnen redelijke grenzen te blijven en een zeer aanvaardbaar ontwerp ter goedkeuring voor te leggen aan het bestuur, maar vooral aan het Ministerie van Sociale zaken en

Volksgesondheid. Ook was de goedkeuring vereist van het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke ordening.

Op 26 oktober '66 kregen we bericht van het Ministerie van Sociale zaken en Volksgesondheid. In principe verkregen we de instemming met het plan voor uitbreiding van het ziekenhuis tot 165 bedden. Op de bestuursvergadering van 15 maart '67 ontving het bestuur de mededeling dat de rijksgoedkeuring voor het zusterhuis was ontvangen - 2e kwartaal '67 - en voor het ziekenhuis - laatste kwartaal '67. Toen was daar de problematiek van de financiering. De oorspronkelijke begroting vertoonde een bedrag van f 10.006.000,-. Door allerlei bezuinigingen is dit teruggebracht tot f 6.946.560,-.

Over de noodzakelijkheid van deze uitgaven bestond dus geen twijfel.

Het ontwerp van Hornstra en Boudewijns, 1963. (foto coll. M. Brink)

En aangezien ons ziekenhuis een specifiek Veenendaals belang was, lag het voor de hand dat onze gemeente een garantie stelde voor een lening van f 8.000.000,-. Toch werd het voorstel van B & W maar moeizaam aanvaard. Niet vanwege de urgentie, maar de leden van de

raad meenden onvoldoende te zijn ingelicht inzake begroting en kostenspecificatie. Dat onze voorzitter zich een goede verdediger toonde van het voorstel van B & W spreekt wel vanzelf.

De ontwikkeling van ons ziekenhuis loopt volkomen parallel met het belang van de gehele bevolking. Nadat onze voorzitter het boetekleed had aangetrokken inzake de te geringe voorlichting, werd het voorstel aanvaard en kreeg ons ziekenhuis de garantie voor een geldlening van f 8.000.000,-.

Hoe gelukkig waren we met deze beslissingen. Nu kon het werk voortgang hebben. De uitvoering vroeg van het DB, de bouwcommissie en de directie de inzet van alle krachten.

Medische staf

Inmiddels ging het werk in het ziekenhuis gewoon door. Nadat dokter Rodenburg zich hier gevestigd had, trok dokter Hissink zich terug. Wat de behandeling van de interne patiënten betreft: dit geschiedde de eerste tijd door wijlen dr. Van Hees en daarna door dr. Cornelis, beiden vanuit Wageningen.

Naderhand werd ook een vaste internist aan ons ziekenhuis verbonden in de persoon van wijlen dr. Wouters. Helaas overleed deze aan een ernstige ziekte. Hij werd opgevolgd door dr. Beekman. Na hem kwam dr. Van Enter. We verheugen ons over het feit dat deze tot op de huidige dag zijn praktijk hier vervult. De groei van ons ziekenhuis heeft het nodig gemaakt, dat dr. Van Enter een tweede internist aantrok in de persoon van dr. Lely.

De afdeling kinderziekten werd verzorgd door dr. Meurs, die in dat werk werd opgevolgd door mw. dr. H.R.M. Plomp.

Als vrouwenartsen kwamen in ons ziekenhuis de doktoren De Roos, Van Ommen en De Planque. Deze laatste droeg zijn praktijk in Veenendaal over aan dokter Hildebrand die zich ook in Veenendaal vestigde. Als oor-, neus- en keelspecialist heeft dr. Oskam uit Arnhem vanaf het eerste uur van ons bestaan, ons geholpen. Hoeveel kindertjes onder zijn bekwame handen de amandelen zijn kwijtgeraakt, is niet te zeggen. Deze deed het deel van zijn praktijk in Veenendaal daarna over aan dr. Hummelen uit Ede, die op zijn beurt weer werd opgevolgd door dr. Belonje. In consult kwamen respectievelijk de oogartsen Kooyman

en Van de Drift. Het werk breidde zich ook op dit gebied dusdanig uit, dat dr. Cozijnsen zich als oogarts ook definitief in Veenendaal vestigde. Wat betreft de patiënten met neurologische of psychische klachten, denken we met weemoed terug aan wijlen dr. Rasker. Deze werd weer opgevolgd door dr. Van der Leeuw. Ook hij heeft zijn praktijk in Veenendaal overgedragen aan dr. Weenink, die tot de vaste staf van ons ziekenhuis gerekend kan worden. Ook kwamen de huidartsen, wijlen dr. Van Heusden, dr. Van Aken, wijlen dr. Zandstra en nu dr. Smit, hun praktijk in ons ziekenhuis uitoefenen. De röntgenafdeling werd geleid door dr. Lopes Cardoso; daarna door dr. Quartero. De bacteriologie werd verscheidene jaren in ons ziekenhuis geleid door wijlen dr. Doorenbos. Na zijn heengaan geschiedt het door prof. Zanen te Arnhem.

De pathologische anatomie wordt verricht door collega Sluiter. Hiervoor werd een stichting gevormd in samenwerking met het ziekenhuis 'De Lichtenberg' te Amersfoort. Reeds in ons oude huis heeft collega Pilon talloze malen narcose toegediend. Naderhand werd dit verricht door de artsen Ulté, Almekinders en Serabian. Trots op onze nieuwbouw, werd er ook een isotopenlaboratorium ingericht in één van de kelders. In '65 kwamen we echter tot de conclusie, dat dit alleen zinvol is voor een groot ziekenhuis.

De geestelijke verzorging van de patiënten had de voortdurende aandacht van directie en bestuur. Daarvoor werd een voor alle partijen goede regeling getroffen, terwijl de godsdienstoefeningen vanuit de kerken van Veenendaal bij toerbeurt telefonisch uitgezonden worden naar ons ziekenhuis.

Inmiddels had ons ziekenhuis de bevoegdheid gekregen tot opleiding van verpleegsters. Ook participeert ons ziekenhuis in de zg. pre-klinische opleiding tot o.a. verpleegsters. In samenwerking met andere ziekenhuizen willen we komen tot een verpleegsterschool.

De vergadering van 2 oktober '68 had weer een kritiek moment. Mr.dr. Hazenberg legde zijn ambt als burgemeester van Veenendaal neer en ging elders wonen. Een regent als hij te zien heengaan, en dan nog midden in de uitvoering van een bouwproject, zou voor ons ziekenhuis een zorgelijke situatie kunnen betekenen. Gelukkig continueerde het gemeentebestuur van Veenendaal zijn bestuurslidmaatschap en ons

bestuur was bijzonder blij en dankbaar te vernemen, dat mr.dr. Hazenberg bereid was de voorzittersfunctie te blijven vervullen. Dat was een grote zorg minder.

Digitalis intoxicatie

In '69 heeft zich in het ziekenhuis een merkwaardige, maar ook betreurenswaardige samenloop van omstandigheden voorgedaan. Door de groothandel waren tabletten afgeleverd die in plaats van de voorgeschreven 0.25 mg digoxine ongeveer 0.20 mg digitoxine en 0.05 mg digoxine bevatten. Zuster Kors vermoedde eind januari bij een aantal patiënten, dat deze abnormaal reageerden na het innemen van bepaalde tabletten.

Nauwkeurige waarnemingen leidden tot de gedachte, dat de reden gezocht moest worden in de samenstelling van de tabletten. Nader onderzoek vond plaats, via apotheker en groothandel. Op 12 februari bleek het vermoeden juist, dat de samenstelling van de tabletten niet beantwoordde aan de voorschriften.

Het bleek dat we te maken hadden met een zg. digitalis intoxicatie. Het laatste woord is in deze nog niet gesproken. Wel was dit voor dr. Lely een reden, de werking van digitalis aan een wetenschappelijk onderzoek te onderwerpen. Voor de praktijk is dit van belang, omdat vermoedelijk 150.000 tot 200.000 patiënten in Nederland deze medicijnen gebruiken.

Natuurlijk trok het ook de aandacht van de gewone en wetenschappelijke pers in binnen- en buitenland. Dr. Lely schreef een proefschrift over deze belangrijke zaak en promoveerde daarop in Groningen op 10 maart 1971. Zijn dissertatie is vertaald vanwege de belangstelling in buitenlandse wetenschappelijke kringen.

Samenwerking

De notulen van 10 december '69 vermelden nog twee interessante zaken.

1e. De verdeling van een gift aan onze stichting van de VVZ groot f 20.000,-

2e. Er is een verzoek ontvangen van het bestuur van het Protestants Christelijk Streekziekenhuis te Bennekom, waarbij de ziekenhuizen te

VEENENDAAL. — „Het Julianaziekenhuis in Veenendaal treft inzake de dood van de twee hartpatiënten geen enkele blaam, integendeel het verdient een woord van lof". Deze woorden komen uit de mond van de officier van Justitie, mr. A. W. Holstijn, van het hoofd-parket in Arnhem. Het Veenendaalse ziekenhuis kwam vorige week in het nieuws naar aanleiding van de dood van 2 hartpatiënten, die vermoedelijk zijn overleden na 't gebruik van verkeerd samengestelde digoxine-tabletten.

Ontdekking getuigt van zorgvuldige waarneming

„Het staat voor mij onomstotelijk vast, dat noch het ziekenhuis, noch apotheker M. H. L. Zuiderma (leverancier van de medicijnen) enige schuld hebben. Het zou toch ondoenlijk zijn om alle medicijnen, die worden gebruikt op hun betrouwbaarheid te controleren. Bij het innemen van een aspirine neemt men toch ook zonder meer aan dat het een aspirine is", aldus mr. Holstijn, die de fout zoekt bij de Onderlinge Pharmaceutische Groot-handel in Utrecht, de fabrikant van de tabletten.

„Dat de schuld alleen bij de fabriek ligt is trouwens ook nog niet helemaal zeker. Voor de vervaardiging van de medicijnen worden namelijk grondstoffen van derden betrokken. Het onderzoek is echter op het ogenblik in volle gang", merkt mr. Holstijn vervolgens op.

• Ontdekking

Volgens de Arnhemse officier van justitie hebben de beide internisten van het Julianaziekenhuis, dr. A. H. Lely en dr. C. H. J. van Enter, de verkeerde samenstelling van de bewuste tabletten ontdekt. Vermoedens en eerdere berichten, dat apotheker Zuiderma uit Veenendaal deze ontdekking zou hebben gedaan zijn onjuist.

„Ik vind het bijzonder lofwaardig, dat het eerste alarm in het Julianaziekenhuis in Veenendaal is geslagen. Zo'n uitermate belangrijke ontdekking aan ik eerder van een groot ziekenhuis

hebben verwacht. Het getuigt van een zorgvuldige waarneming, dat de verkeerde samenstelling van de tabletten in een zo relatief klein ziekenhuis als dat van Veenendaal is gedaan", aldus de officier van justitie mr. Holstijn, die de medel van het Julianaziekenhuis alle lof toegerwaalt.

• Image

Op het ogenblik is men in afwachting van het resultaat van de sectie, die door dr. Zeldenrust op de overleden patiënten is verricht. Alleen het resultaat van deze sectie bepaalt de definitieve doodsoorzaak. Volgens de officier van justitie staat op het ogenblik nog niets officieel vast. „Er bestaan nu alleen nog maar vermoedens", aldus mr. Holstijn.

Het Julianaziekenhuis in Veenendaal is de laatste maanden enkele malen in het nieuws geweest. Ten onrechte ontstond hierdoor bij velen een verkeerde indruk over de verpleegtrichting. Onderzoekingen toonden namelijk telkens weer aan, dat de naam van het ziekenhuis geen enkele blaam trof. Vooral de staf van het Julianaziekenhuis, maar ook vele anderen, betreffen het ontstaan van deze verkeerde „image" ten zeerste.

Ede, Wageningen en Veenendaal uitgenodigd worden tot een gesprek over mogelijke vormen van samenwerking. Gesprekspunten kunnen voorlopig zijn bijv. de gezamenlijke opleiding van zusters voor de operatiekamer en andere zaken betreffende economische problemen en bedrijfsvoering van ziekenhuizen.

De noodzakelijkheid van zulke samensprekingen is wel ingezien, ook in andere delen van onze provincie en ons land, omdat er een wetsontwerp is ingediend inzake ziekenhuisvoorzieningen.

Ons bestuur kreeg eind '70 ook een uitnodiging van 'De Lichtenberg'. Inmiddels is er naar een samenwerkingsvorm gezocht met als resultaat een zg. stuurgroep, waarvan onze geneesheer-directeur voorzitter is. Over de opleiding van zusters en overig personeel dat op de operatiekamer werkt, zijn de inzichten eenstemmig. Het steeds vernieuwen van instrumenten en alles wat daarmee samenhangt, vraagt van het hulppersoneel steeds nieuwe kennis.

De zorg voor de patiënten maakt het ook noodzakelijk bij herstellenden te denken aan de fysische therapie in het ziekenhuis. Dr. Miedema, revalidatiespecialist, bracht daar in december '70 een rapport over uit.

Nieuwbouw voltooid

De bouw ging gestadig door. Vrijdag 28 november 1969 was de bouw van het zusterhuis zover gevorderd dat de eerste steen gelegd kon worden.

Zuster H. Jacobs verrichtte als waarnemend directrice deze plechtigheid. Sedert vele jaren is zij hoofd van de polikliniek-chirurgie. Zij is degene die tal van mensen van elke leeftijd, door ongeval getroffen, soms ernstig verwond, bloedend en vaak stervend, als eerste opvangt in ons ziekenhuis en voor velen levensreddende maatregelen neemt en hulp biedt. Daar moet men niet gering over denken.

De bouw van het zusterhuis naderde in het najaar van '70 haar voltooiing. Geleidelijk betrokken de zusters haar kamers.

De door het bestuur genodigde familie en kennissen van de zusters spraken over deze woningen van onze zusters hun grote bewondering uit.

En nu nadert de voltooiing van de uitbreiding van ons ziekenhuis tot 178 bedden.

Als de nieuwbouw klaar is volgt nog de aansluiting aan en modernisering van het oude gedeelte.

17 oktober '46 zijn wij begonnen. We hopen daaraan 17 oktober '71 met gerechtvaardigde trots te denken.

En met grote dankbaarheid.

Het Juliana-ziekenhuis in de tachtiger jaren.

Naschrift.

De commissie, benoemd door het bestuur, bestaande uit de bestuurs- en oud-bestuursleden de heren D. van Barneveld, D. Blankespoor, dr. C.P. Engel, dr. E.A.C. Reydon, Ant. de Ruiters en H.M. van Schuppen, met de opdracht te overleggen op welke wijze het mogelijk zou kunnen zijn, het 25-jarig bestaan van het ziekenhuis, de ingebruikname van de prachtige nieuwbouw, en die van het zusterhuis niet onopgemerkt voorbij te laten gaan, is na overleg met de directrice en zuster Kors gekomen tot het volgende resultaat:

- Het bestuur organiseert een reünie voor en met de oud-verpleegsters.
- De commissie biedt het ziekenhuis aan
 - een geschenk voor het gehele personeel en voor daarvoor in aanmerking komende patiënten,
 - een tweetal draaibare tuinhuisjes voor lopende patiënten,
 - een eenvoudige geschiedbeschrijving, waarbij vooral het accent valt op het uitzonderlijk moeilijke begin in bezettingstijd (1944).

Nog enkele andere zaken.

Dit resultaat is verkregen door een inzameling onder de inwoners van Veenendaal, en anderen. Onder de brede lagen der bevolking was men bereid te tonen, dat men dankbaar was voor de weelde van een ziekenhuis ter plaatse.

De commissie is de vele gevers en allen die zo bereidwillig waren te helpen, zeer erkentelijk. In korte tijd stond er weer een grote som gelds op onze bankrekening: ongeveer *zesentwintigduizend gulden*.

Eenstemmig is de commissie van oordeel, dat dit resultaat vooral te danken is aan de inventiviteit en de activiteit van de heer Ant. de Ruiters.

Wie weet beter dan onze oud-wethouder, wat er onder de bevolking leeft? Die kennis is ook nu weer gebleken, 'goud waard te zijn'!

De puinhopen van het Juliana-ziekenhuis, zomer 1997.

*M*ONUMENTENOORKONDE

In haar vergadering van 8 september 1992 heeft het bestuur van onze vereniging besloten periodiek een 'monumentenoorkonde' uit te reiken aan een persoon of instelling die zich op bijzondere wijze heeft ingespannen voor het behoud van het '*Veense monument*'.

Op de voorjaarsbijeenkomst van onze vereniging in 1993 werden de eerste oorkonden, vergezeld van een originele pentekening van het monument, door onze toenmalige voorzitter, drs A.C. van Grootheest, uitgereikt aan de heren L. van den Bosch en P. van Schuppen voor hun initiatieven tot behoud en restauratie van de woning Kerkewijk 22 en van het kantoor Kerkewijk 5.

Het kantoor van de Ritmeester Sigarenfabriek in de oude situatie.

Tijdens de najaarsbijeenkomst in 1995 vond de uitreiking van de derde oorkonde plaats en wel aan notaris mr. R. Ottens, voor zijn inzet om de voormalige ULO-school aan de Kerkewijk 53 te behouden en te restaureren.

Het bestuur heeft besloten om in de a.s. septemberbijeenkomst de vierde monumentenoorkonde uit te reiken. De keuze was ook dit maal moeilijk, daar er meerdere nominaties waren. Uiteindelijk is de keus gevallen op het voormalige Ritmeester-kantoor '*over het spoor*' aan de **Kerkewijk 115**.

Dit kantoor maakte deel uit van een fabriekscomplex, waarvan de eerste steen in 1919 door textielfabrikant Roessingh uit Twente werd gelegd. Als gevolg van de malaise in de dertiger jaren moest het complex worden verkocht en zo kwam het in 1937 na een veiling in handen van de Ritmeester als uitbreiding van de reeds bestaande productie aan de Kerkewijk 65. In 1983 kocht de gemeente Veenendaal

Het kantoor van de Ritmeester Sigarenfabriek in de nieuwe situatie.

het complex aan van de Ritmeester en vestigde in een gedeelte het ondernemerscentrum. De bedoeling was om te zijner tijd op deze lokatie een nieuwe woonwijk te realiseren. Daar echter de gemeenteraad besloot het kantoor op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen - door deskundigen wordt het kantoorgebouw als '*bijzonder*' gekwalificeerd - was sloop hiervan niet meer mogelijk.

Na beëindiging van het ondernemerscentrum heeft het gebouw geruime tijd leeg gestaan, waardoor niet alleen de tand des tijds, maar vooral het vandalisme toesloeg. Toen echter de Nederlandse Patiëntenvereniging (NPV) eigenaar werd en een grondige restauratie liet uitvoeren, was het behoud van dit unieke pand verzekerd. Uniek, niet alleen vanwege de herinnering aan de zo glorieuze sigarenindustrie van weleer in Veenendaal, doch zeker ook vanwege het fraaie interieur.

De NPV heeft dankzij vele donaties van haar leden en met subsidie van de gemeente uit het monumentenfonds het pand gerestaureerd tot een werkelijk zeer fraai voorbeeld van wat een Veens monument kan zijn in haar functionaliteit als kantoor. De moeite van een bezichtiging van de buitenzijde waard, maar tijdens de aanstaande 'Open Monumentendag' kunt u eveneens het interieur bewonderen.

Het bestuur hoopt door ook in de toekomst de monumentenoorkonde uit te reiken aan diegenen die zich op een bijzondere wijze verdienstelijk maken voor het behoud van Veense monumenten, het besef te stimuleren dat het behoud van dit cultureel erfgoed steeds meer een **must** voor ons is.

D.J. Bouwhuis

Rectificatie

In het artikel over de Scheepjeswolharmonie in het vorige nummer is een foutje geslopen. Mevrouw Dros belde, dat het idee om een schaap als mascotte mee te voeren niet van de *Prinses Margriet Brigade* afkomstig was, maar van de *Prinses Irene Brigade*.

Zij woonde in die tijd in Haarlem en was na de oorlog het eerste vrouwelijke lid van muziekvereniging Crescendo aldaar. Het jongetje, dat voor deze 'Kees de bok' zorgde, was een wees. Door één van de orkestleden was hij in Indonesië aangetroffen en geadopteerd.

MEDEDELINGEN

● **Bijeenkomst**

De volgende bijeenkomst van de Historische Vereniging Oud Veenendaal wordt gehouden op donderdag 18 september 1997. Spreker is dr. H.P. Deijs te Rhenen. Hij zal ingaan op de lotgevallen van het Juliana-ziekenhuis vanaf het ontstaan tot en met de sloop. Het ziekenhuis lag weliswaar buiten de gemeente Veenendaal, maar was toch een echte Veenendaalse voorziening en elke Veenendaler kende het. De heer Deijs is jarenlang verbonden geweest aan het ziekenhuis en kende het daarom als geen ander.

Daarnaast zal hij ook ingaan op de geschiedenis van de gezondheidszorg in Veenendaal.

Het belooft een bijzondere avond te worden.

dus:

- donderdag 18 september, 19.45 uur
- in de Meent, Grote Beer 10
- dr. H.P. Deijs over 'Opbouw, uitbouw en einde van het Juliana-ziekenhuis'
- iedereen is welkom, de toegang is vrij

● **Monumentenoorkunde**

Op 18 september zal de voorzitter van onze vereniging een oorkonde aanbieden aan de Nederlandse Patiënten Vereniging als waardering voor het behoud en restauratie van het pand **Kerkewijk 115**. Elders in dit nummer wordt aandacht besteed aan de monumenten-oorkonde .

● **November-bijeenkomst**

De datum voor de laatste bijeenkomst van dit jaar is bepaald op 20 november 1997. Houdt u deze avond vrij.

● **Betaling lidmaatschap**

Er zijn nog enkele leden die hun contributie niet betaald hebben. Na de eerdere waarschuwingen ontvangen zij nu opnieuw een acceptgiro. Omdat herinneringen in de vorm van briefkaarten en telefoongesprekken de vereniging geld kosten, wordt nu boven de contributie een extra toeslag in rekening gebracht.

● **Open Monumentendag**

Op zaterdag 13 september is de landelijke *Open Monumentendag*. Het thema in 1997 is "School als monument". In Veenendaal voldoet slechts één (voormalige) school aan de vereiste voorwaarden (de ULO, thans notariskantoor, Kerkewijk 53).

Het Comité Open Monumentendag Veenendaal geeft dit jaar de bebouwing langs de Kerkewijk extra aandacht.

De 'Open Monumenten' zijn van 10.00 uur tot 16.00 uur geopend en zijn herkenbaar aan de monumentenvlag.

In de gratis te verkrijgen routebeschrijving wordt ook aandacht gegeven aan een aantal bezienswaardigheden onderweg.

● **Hollandia-wol**

De vereniging heeft herhaaldelijk aangedrongen op behoud van de voormalige Hollandia-wolfabriek.

De afgelopen zomer is een deel van het complex - de voormalige vermicellifabriek - door brand geteisterd.

Onlangs is besloten de restanten van de vermicellifabriek te slopen, maar de wolfabriek wel te handhaven.

● **Scheepjeswol**

Op 12 juni was de verenigingsavond gewijd aan de Scheepjeswol en de -harmonie.

De aanwezigen hebben interessante lezingen gehoord, maar ook kunnen genieten van een optreden van de Scheepjeswol-harmonie.

De Harmonie alleen was al de moeite waard.

Het bestuur dankt de Scheepjeswol-harmonie voor de prettige samenwerking bij de voorbereiding en uitvoering van die avond.

Oud Veenendaal

November 1997

★ 12e jaargang, nummer 3
verschijnt 4 maal per jaar

Redactie

Dr R. Bisschop, eindredactie
Drs A.C. van Grootheest
J. Mouthaan, lay-out
L.G.W. Smolders

Bestuur

G. Verhoef r.a., voorzitter
Mr R. Ottens, secretaris
W. Brands, penningmeester
D.J. Bouwhuis
J.T. Slok
L.G.W. Smolders
Mevr. T. Valkenburg-van Bruusvoort

Secretariaat: Postbus 1099, 3900 BB Veenendaal
telefoon 0318-552828

Ledenadministratie: mevr. H. Brands-van Ravenswaaij, Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal
telefoon 0318-513650

Werkgroepen en Commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal
telefoon 0318-528830

Postbank:

nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt f 25,-- per jaar. Voor leden tot 18 jaar f 10,-- per jaar.
Losse nummers van dit blad f 7,50

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.
Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het
nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Drukkerij Davelaar BV

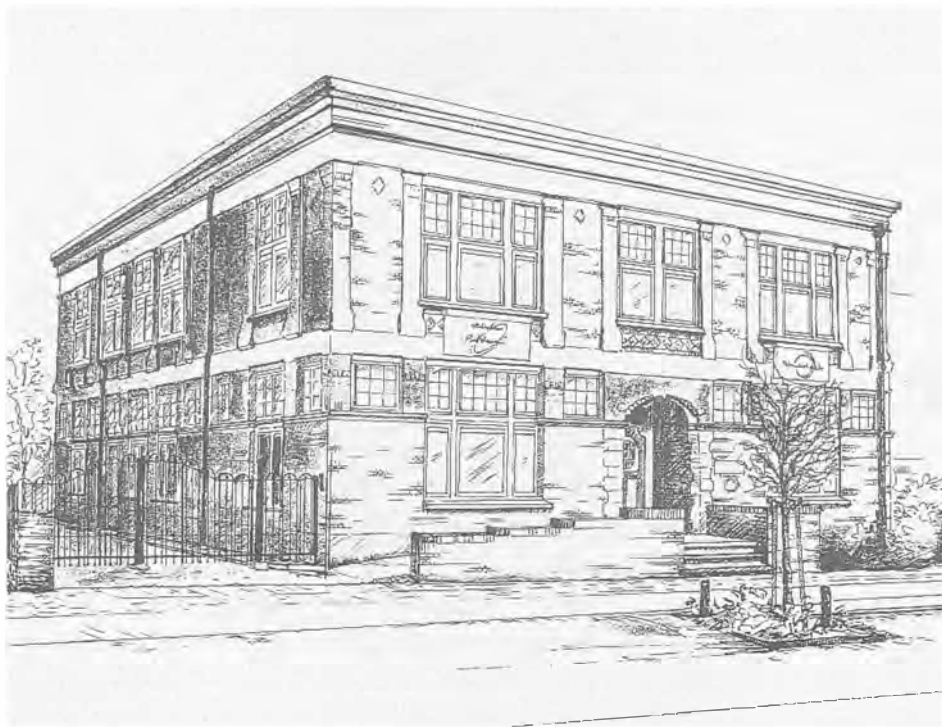
Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Historische Vereniging Oud Veenendaal

I*NHOUD* jaargang 12, nummer 4 (november 1997)

131	<i>Van de redactie</i>	
133	<i>De Veenendaalse Melkinrichting en Zuivelfabriek</i>	M.J. Helder
139	<i>Het Veenendaalse dialect bestaat niet, in Veenendaal wordt wel dialect gesproken</i>	H. van 't Veld
146	<i>Werkgroep Genealogie</i>	J.J.C. van Hardeveld
155	<i>Werkgroep Documentatie en Beeldmateriaal</i>	H. Henzen
159	<i>Documentatiecentrum in bibliotheek?</i>	A.C. van Grootheest
163	<i>Gemeentelijke Monumentencommissie</i>	D.J. Bouwhuis
165	<i>Bericht van 'Het Kleine Veenloo'</i>	J. de Vries
168	<i>Boekbespreking</i>	
171	<i>Mededelingen</i>	

Tekening van het pand Kerkewijk 115, waarvoor de Nederlandse Patiënten Vereniging de monumentenoorkonde 1997 ontving.

VAN DE REDACTIE

Gewoonlijk is het septembernummer van elke jaargang van *Oud Veenendaal* een themanummer. Zo'n uitgave leent zich uitstekend voor de publicatie van een wat grotere studie of voor de heruitgave van een brochure, zoals in het vorige nummer.

Deze keer is ook het laatste nummer van deze jaargang in zekere zin een themanummer. Wij bieden u hier namelijk een aantal bijdragen van en over onze werkgroepen aan.

Evenals in vorige afleveringen van ons kwartaalblad zijn - voor zover niet anders vermeld - de foto's afkomstig uit het archief van onze vereniging, dat beheerd wordt door de werkgroep Documentatie en beeldmateriaal. Om te laten zien wat deze werkgroep voor de vereniging betekent, zijn in dit nummer extra veel mooie plaatjes opgenomen. Bovendien treft u ook een korte tekst over de werkgroep aan.

Oud-voorzitter Van Grootheest doet een suggestie voor een mogelijke opzet van een documentatiecentrum. Waar familiebezoek al niet toe kan leiden!

De werkgroep Industriële geschiedenis heeft zich verdiept in de Vemiez. Als u dat gelezen hebt, weet u iets meer over het nog vrij recente agrarische Veenendaal.

De werkgroep Veldnamen, Scheldnamen en Dialect gaat in op de vraag of er een 'Veens' dialect bestaat (of bestond).

Misschien kunt u na lezing van het artikel de Veense bijdragen van 'Boveneinder' in de *Rijnpost-weekend* wat beter begrijpen.

De werkgroep Genealogie vertelt het een en ander over onverwachte vondsten in oude jaarrekeningen. Het is boeiend om te zien welke detail-informatie over het Veense verleden op deze manier achterhaald kan worden.

En tenslotte doet de heer Bouwhuis verslag van de activiteiten van de gemeentelijke monumentencommissie, waarin hij namens Oud Veenendaal zitting heeft.

Mocht u na lezing van deze bijdragen zin hebben om in een werkgroep mee te doen, aarzel dan niet en laat het aan het bestuur weten. U kunt daarvoor de heer Bouwhuis benaderen. Zijn telefoonnummer vindt u op de binnenkant van de omslag.

Veel leesgenoegen!

de redactie

Sigaren- en sigarettenkiosk Van de Loosdrecht ± 1938, Nieuweweg/Hoofdstraat.

DE VEENENDAALSE

MELKINRICHTING EN ZUIVELFABRIEK

Aan het einde van de jaren dertig ontstond er bij de gezamenlijke melkhandel in Veenendaal behoefte aan een melkproduktiebedrijf. Een melkboer kocht namelijk in die tijd zijn melk rechtstreeks bij de veehouder en zag zich voor het probleem gesteld dat er 's zomers melk teveel was en 's winters, als de koeien minder melk gaven, te weinig.

De eerste jaren

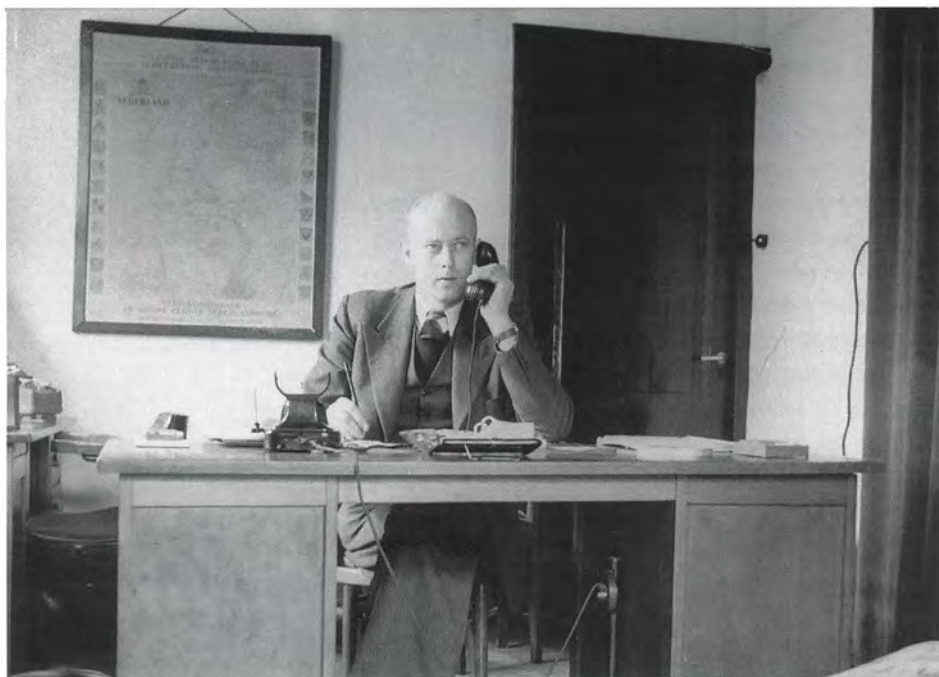
Aan de Parallelweg stond een particuliere melkfabriek, de Zuivelfabriek Wilhelmina, die in 1939 failliet ging. De heer Broekmeyer uit Baarn kocht in april 1940 de leegstaande gebouwen op en vestigde hier de N.V. Veenendaalsche Melkinrichting en Zuivelfabriek, kortweg Vemiez. Broekmeyer benoemde zijn zwager, de heer H. Smit, tot bedrijfsleider en de heer J. Kuipers tot administrateur. Het bedrijf startte met vijf personeelsleden. Circa honderd boeren zorgden voor de levering van melk.

De produktie omvatte vooral consumptiemelk, karnemelk, roomboter en taptemelk (vetloos). Later werd het assortiment uitgebreid met karnemelkseppap, vla en yoghurt. Zestig slijters zorgden voor de afzet. 's Winters werd er niet voldoende melk aangevoerd zodat er melk bijgekocht moest worden van derden, zoals de Roomboterfabriek Vooruitgang in Woudenberg.

In de hongerwinter 1944-'45 was er zo weinig melk dat er alleen melkpoeder in zakjes afgeleverd kon worden. De kleine hoeveelheden consumptiemelk die de Vemiez had, waren bestemd voor baby's.

Groei

Na de oorlog, toen de veehouderij zich herstelde, steeg de melkaanvoer. Ook breidde het aantal leveranciers zich uit. De zelfstandige afnemers,

De heer Broekmeyer in actie als directeur.

verenigd in een melkslijtersvereniging, namen na 1945 de aandelen van de Vemiez over en kregen daardoor volledige zeggenschap over de fabriek.

In de jaren 1946-1960 onderging de fabriek verschillende uitbreidingen. Er kwam een flessenafdeling bij, een kantoor en een magazijn. In 1955 werd er langs de fabriek een straat aangelegd, de Zuivelstraat, zodat het adres niet langer Parallelweg was.

Uitbreiding kwam ook tot stand door een fusie, in 1953, met de Eerste Veense Melkinrichting van de firma Van Doorn aan het Boveneind (nu Stationsstraat) en door de aankoop van de Hygiënische Melkfabriek te Driebergen in 1957. Bij haar 25-jarig jubileum, in 1965, had de Vemiez 52 werknemers. De totale produktie bedroeg elf miljoen kilo per jaar. Vierhonderd boeren zorgden voor de leverantie van melk.

Aan de noordzijde werden de melk- en zuivelprodukten afgeleverd aan de melkhandelaren. Het uitventen van de melk- en melkprodukten geschiedde in die tijd (1952) voornamelijk per bakfiets en soms met paard en wagen. Vanuit de tanks werden de bussen van de melkhandelaren gevuld, met losse melk en karnemelk. Enkele produkten werden in flessen afgeleverd zoals gesteriliseerde melk, yoghurt, papsoorten en 2 soorten vla. Persoon links op de foto is de heer Dirk van Kampen (voorzitter van het bestuur).

Een reclamestunt bij de introductie van $\frac{1}{4}$ liter flesjes schoolmelk. Arie Schoeman deelt vanaf de vrachtwagen de flesjes aan de kinderen uit.

Bussenreiniger: Cees Beijers zorgt er voor dat de veehouders schone- en steriele bussen terugkrijgen door middel van soda en stoom.

Melk- en melkprodukten werden verkocht in de ruime omgeving van Veenendaal, tot aan Wijk bij Duurstede en Kootwijkerbroek toe.

Het einde

Na het jubileum kon de Vemiez zich nog tien jaar handhaven. Ze kreeg te maken met de concurrentie van de Coöperatieve Melkcentrale (CMC) en de Nederlandse Melkunie (NMU).

Daarnaast daalde het gebruik van consumptiemelk, ondanks reclamecampagnes als Joris Driepinter en Met-melk-meer-mans.

In 1962 startte de Vemiez fusiebesprekingen met de Melkcentrale in Zeist, de Roomboterfabriek Leersum en de Vooruitgang in Woudenberg. Ter gelegenheid daarvan werd een taxatierapport uitgebracht waaruit bleek dat de Vemiez ruim f 800.000,- waard was.

Reclame voor de Vemiez-melk- en melkprodukten.

De transportmiddelen van de Vemiez.

De fusiebesprekingen liepen op niets uit en in 1975 sloot de Vemiez haar poorten. De fabriek werd overgenomen door de CMC-Melkunie in Woerden.

**Namens de werkgroep Industriële geschiedenis
M.J. Helder**

Bronnen

- Gemeentearchief Veenendaal, Hinderwetvergunningen 1933-1960.
- 'N.V. Veenendaalse Melkfabriek Vemiez in het zilver', in: *De Vallei* 26-02-1965.
- Notulenboek van de N.V. Veenendaalsche Melkinrichting en Zuivelfabriek 'Vemiez', 1962-1969.
- Informatie dhr. J. Kuipers.

HET VEENENDAALSE DIALECT BESTAAT NIET, IN VEENENDAAL WORDT WEL DIALECT GESPROKEN

Waarom zouw ie dom zìn, à 'j in dialec prùt?

Boveneinder, Rijnpost 06-12-96

Wat is een dialect?

Een dialect is in hoofdzaak een spreektaal, die afwijkt van het standaard- Nederlands, ook wel ABN, dat wil zeggen 'Algemeen Beschaafd Nederlands' genoemd.

Die afwijkingen betreffen niet alleen de woordenschat zoals *huchie* voor **kleine hoogte**, maar ook klinkers, zoals *hoan* voor **haan** en ook woorduitgangen, zoals *lammegie* voor **lammetje** en vervoegingen van werkwoorden, zoals *stinge* voor **stonden**.

Soms, vooral in het oosten van ons land, waar dialect nog niet als 'plat' tegenover 'netjes' staat, wordt er ook wel in dialect geschreven: verhalen - heus niet alleen humoristische -, boeken en zelfs bijbelvertalingen.

Ook zijn er zangers, die van dialect gebruik maken, zoals de band Boh Foi Toch.

In Veenendaal is er in het verleden ook wel in dialect geschreven: dialogen van Willem en Joantje in de Veenendaalse krant uit de vijftiger jaren, stukken van de Oude Veense en van Wout Blauwkous in het Nieuwsblad 'De Vallei'; nog doet de 'Boveneinder' het elke week op zijn manier.

In het Renswouws bestaat er eveneens dialectlectuur, getuige allerlei verhaaltjes en uitspraken in *Het ouwe Renswou*, het mededelingenblad van de Historische Vereniging 'Oud-Renswoude'.

Van dialect naar standaardtaal

Een dialectenquête die medio 1995 is gehouden, waarbij dezelfde

Oude Veenendaalse klederdracht, de dame links op de foto is mevrouw De Haas.

vragen werden gesteld als een eeuw geleden en waaraan maar liefst tienduizend mensen hebben meegewerkt, waaronder twee leden van onze werkgroep, heeft aangetoond, dat er vooral door jongeren steeds minder dialect gesproken wordt.¹

Het standaard-Nederlands rukt vanuit de randstad op - *deile* wordt steeds meer *dele* - , maar heeft het nog niet helemaal gewonnen, zolang een *ladder* nog een *leer* is.

Al heeft mede door het onderwijs het standaard-Nederlands meer status gekregen als officiële, zakelijke taal, toch hoeft niemand zich voor zijn dialectspreken te schamen: ook in 'het Veens' uit je gemakkelijker je gevoelens en leg je soms sneller contact met je burens. Het is soms nog de taal van je grootouders, van sterke verhalen die op feesten verteld worden. *Plaot praote* kan je zelfs het gevoel geven van een eigen identiteit.

In een vervolg op dit artikel zullen wij u de ingevulde enquête voorleggen met het verzoek om commentaar. De eerste zin ter 'vertaling' in het Veens is al zo heel idyllisch: 'Het schaap en zijn lammetje stonden samen met het veulen erwteschillen te eten achter het prikkeldraad bij de molen'. Oefent u al vast?

Het Veenendaalse dialect bestaat niet

'Het Veens' zeiden we en toch bestaat dat niet. Een dialect is immers ook een streektaal, want bovengenoemde afwijkingen van het standaard-Nederlands zijn niet tot één dorp of stad beperkt, maar vertonen in een bepaalde streek grote overeenkomst, zo bijvoorbeeld *schulk* voor *schort*.

Wielaars en Van Dijk, die in 1978 een universitaire scriptie aan het Veens wijdde,² ontkenden al het unieke van veel dialectverschijnselen, zoals *brutsel* voor *opgewarmde prak*, *lobben* voor *kruipen* en *krang* voor *verkeerd om*. Maar ze zagen er toch ondanks het nodige voorbehoud nog te veel voor 'typisch Veens' aan.

Om alvast enkele voorbeelden te geven: *bod* voor *stof*, *EEK* voor *zijn* en *gurrechies* voor *doodziek* zijn ook Noordwest-Veluws; *hugt* voor *hoogte* hoort men ook in de Bommelerwaard en de Achterhoek.

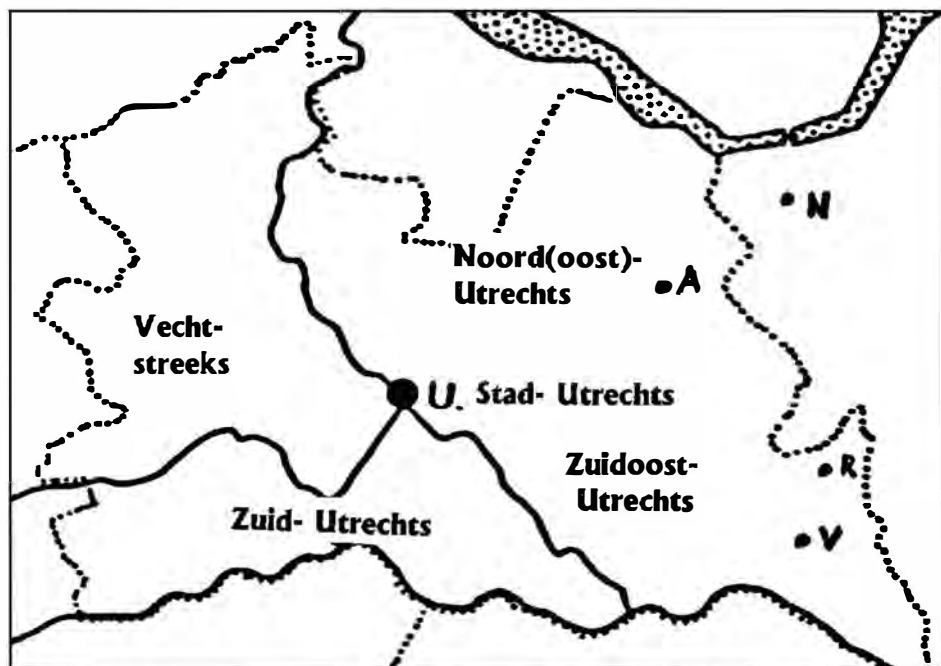
In onze werkgroep hebben wij in Veenendaal voorkomende dialectverschijnselen herhaaldelijk vergeleken met die uit andere regio's; wij

hopen eveneens in een vervolgartikel verslag te doen van onze bevindingen; ook dan zal uw commentaar van harte welkom zijn.

Veens in een wijder verband

Het dialect dat in Veenendaal wordt gesproken, maakt deel uit van het Zuidoost- Utrechts, dat als sub-dialect samen met het Vechtstreeks,³ het Zuid- Utrechts⁴, het Stad-Utrechts en een eventueel Noord(oost)-Utrechts het Utrechtse dialect vormt.⁵

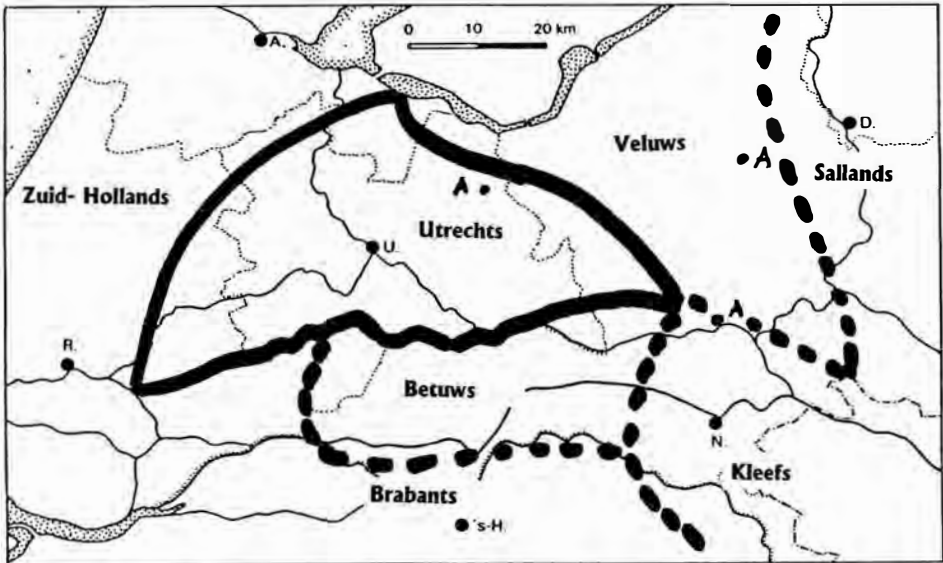
Gezien het feit, dat mensen veel meer reizen dan vroeger, gaan dialectverschijnselen in deze regio's steeds meer op elkaar lijken.

Nuances binnen het Utrechts.

Zeg me, wie je buren zijn....

Het Utrechts, ook wel Utrechts-Alblasserwaards genoemd, valt niet precies samen met de provinciegrenzen. Op onderstaand kaartje zijn de buren van het Utrechts vermeld.

Het Utrechts en zijn buren.

Over dialectgrenzen en isoglossen

De vraag kan inmiddels gerezen zijn, hoe men tot afbakening van sub-dialecten en dialectgrenzen komt. In de dialectologie werkt men met isoglossen (letterlijk: gelijk van taal). Tussen een gebied, waar men *oud* zegt en waar men *old* zegt, wordt een afbakeningslijn, een isoglosse getrokken. Valt een aantal isoglossen samen, dan kan men spreken van een sub-dialect; valt een groot aantal samen, dan wordt er zo een dialect begrensd.

Zo wordt de oostgrens van het Utrechts met het Veluws bepaald door de isoglossenbundel *ijs* - *ies*, *graas* - *gres*, *huis* - *huus* en *gezicht* -

Jan van Barneveld (Kerkewijk nabij de flessenhals) met groente en fruit uitventen op de handkar. In 1935 startte hij een winkel op de hoek Hoogstraat/Nieuweweg. Deze foto is uit de beginjaren '30.

gezicht.

Langs de noordgrens loopt o.a. de isoglosse *vurf* - *vaaref* of *verf*. Ten noorden ervan in het Noord-Hollands *vurf* en ten zuiden ervan in het Utrechts *vaaref* of *verf*.

De afscheiding Zuid-Hollands / Utrechts wordt o. a. gevormd door **hand** - *haand*.

In het zuiden loopt de grens *ga je* in het Utrechts - *gade* in het Brabants.

Binnen het Utrechts wordt het Zuid-Utrechts, dat trouwens wel weer

onderverdeeld wordt in Lopikerwaards en Krommerijns, gekenmerkt door het woord *zaist* tegenover *zeist* in het Vechtstreeks en *zais* in het Zuidoost-Utrechts.

Het Vechtstreeks onderscheidt zich van de rest van het Utrechts door onder andere de klinkers in *ambocht* tegenover *ambaacht* en *veugel* tegenover *vogel*.

We hebben al heel wat voor een vervolg in *Oud Veenendaal* aangekondigd en nog veel meer vraagt de aandacht. Is er Noordwest-Veluwse of Vlaamse invloed op het in Veenendaal gesproken dialect te bespeuren?

Of, gezien het recente artikel van Heida over de herkomst van veel Veense families uit Münsterland en vooral Nederrijnland,⁶ ook Duitse? Is er verschil tussen Boveneinds-Veens en Benedeneinds-Veens?

Tot de volgende keer!

Namens de werkgroep Veldnamen, Scheldnamen en Dialect
Drs. H. van 't Veld

Noten

1. Een presentatie van de eerste resultaten is te vinden in *Dialect in beweging. 100 jaar na de enquête van Willems en Aardrijkskundig Genootschap*, onder redactie van R. Belemans en H.H.A. van de Wijngaard, Stichting Nederlandse Dialecten, Groesbeek 1955.
2. Zie *De Vallei* van woensdag 8 december 1978.
3. Zie hiervoor dr. T. van Veen, *Taal en leven in de Utrechtse Vechtstreek*, Zutphen 1989.
4. Zie dr. H. Scholtmeijer, *Zuidutrechts Woordenboek. Dialecten en volksleven in Kromme-Rijnstreek en Lopikerwaard*, Utrecht 1993.
5. Zie voor het Utrechts dialect in het algemeen en het stads-utrechts in het bijzonder: T. van Veen, *Utrecht tussen oost en west*, Assen 1964 (diss.) en T. van Veen en B. van de Berg, *Utrechts*, Bijdragen en mededelingen der dialectcommissie KNAW, Amsterdam 1966.
6. In *Oud Veenendaal* jrg 12 nr 1, p. 5-11.

WERKGROEP GENEALOGIE

De werkgroep genealogie bestaat reeds sinds oktober 1991. In de eerste bijeenkomsten van de werkgroep is een doelstelling geformuleerd waarmee nu nog wordt gewerkt, namelijk 'het toegankelijk maken van genealogische gegevens voor het grote publiek'.

Als eerste zijn wij begonnen met het transcriberen van de 'leggers op de eigenaren van de graven' in de kerk van Veenendaal vanaf het jaar 1690. Deze transcriptie bevat een schat aan informatie voor genealogen. Vele familierelaties worden vermeld om het recht op het graf te kunnen claimen. Dit gaat in sommige gevallen zelfs terug tot circa 1635.

Om de gegevens betreffende de eigenaren van de graven compleet te maken, is deel twee verschenen met daarin de periode van 1710-1754, 1754-1818 en 1790-1858. Een aanvullend stuk uit 1683 gaf ons de mogelijkheid een reconstructie te maken met betrekking tot de lokatie van de graven in de kerk.

Dat de uitgaven delen goed zijn aangeslagen, blijkt wel uit het feit dat regelmatig in publicaties van zowel de Vereniging Veluwe Geslachten als de Nederlandse Genealogische Vereniging deze boekjes als bron worden vermeld.

Luid- en begraafgeld

Na de uitgave van de leggers op de graven is de werkgroep begonnen met de transcriptie van de z.g. 'luid- en begraafgeld'. Dit blijkt echter een omvangrijker werk te zijn dan wij vooraf vermoed hadden.

Allereerst is het noodzakelijk te weten dat door de kerkmeesters aparte jaarrekeningen zijn opgemaakt inzake inkomsten en uitgaven met betrekking tot kerkelijke aangelegenheden. De uitgaven bestaan uit het onderhoud aan de pastorie, de kerk en omliggende gronden, zoals blijkt uit een voorbeeld uit de kerkrekening van 1583-1584:

De welbekende Veenendaalse predikant Jongebreur, samen met zijn vrouw en familie tijdens zijn 25-jarig jubileum in 1925. In 1930 is hij verongelukt.

*"Item soe bij byde van dese kerckmeesters daer verscheyden groote stormen ende onweder van wynden als andere moetwillicheyten in dese erbarmlijcke tijden voervallende, die glaesen van dese kercke gantz ende geheel wederomme uuytgeweyet, uutgeslagen, uuytgeworpen ende bedorven, soedat d'selve mosten verloeyet vermaeckent ende vernyeuwt werden, alsoock van de glaesen van 't pastoerhuys alhier in Venendaell soedat zij kerckmeesters daarvan hebben moeten betaelen aen meester **Gherit Vasterick** glasmaeker tot 'tgene ende als bij sijner quitantie in datum den eersten augusty 1584 d' somme van derthien gulden vijff stuvers daarover alhier d'selve."*

De inkomsten die in de jaarrekeningen worden vermeld, zijn hoofdzakelijk afkomstig uit de collecten tijdens de hoogtijdagen, Kerstmis, Pasen en Pinksteren alsmede het openen van de graven en het luiden van de klokken. In de jaarrekeningen van 1574-1643 zijn de inkomsten die betrekking hebben op het begraven gespecificeerd in de kerkrekeningen opgenomen. Vanaf 1643 zijn er aparte specificaties gemaakt, waarbij het totaal bedrag wordt vermeld in de jaarrekeningen. De jaarrekeningen werden jaarlijks aan de rendant in Utrecht ter controle aangeboden. In de stukken, zoals wij ze getranscribeerd hebben, zijn de aantekeningen van de rendant terug te vinden.

De werkgroep heeft de complete jaarrekeningen van 1574-1643 getranscribeerd en vervolgens de aparte specificaties vanaf 1643 tot 1813. Uit het feit dat in de periode 1574-1813 slechts 14 jaarrekeningen of specificaties ontbreken, blijkt wel hoe volledig het veenraadschapsarchief is.

Beeld van het dorpsleven

Aan de hand van de diverse volledige archiefstukken kan men ontzettend veel vinden. Het is niet alleen een archief dat betrekking heeft op het waterschap, maar het geeft ook inzicht in de vervening, het dagelijkse leven en het dagelijks bestuur dat bij de veengenoten lag. Ook zijn zij eigenaar van de kerk, waardoor het niet zo verwonderlijk is dat men ook kerkelijke aangelegenheden terug vindt in het veenraadschapsarchief. Het is voor velen een onbekende bron van informatie. Het archief is uniek in zijn soort en een historische bron waar de gemeente Veenendaal trots op mag zijn.

Vanaf 1574 zijn er mensen in en buiten de kerk begraven. Dit kan uiteraard eerder zijn gebeurd, alleen hebben wij hiervoor geen bewijzen tot onze beschikking. Het begraven bracht geld op en derhalve waren de kerkmeesters zo vriendelijk het een en ander over onze voorouders op te schrijven.

Uiteraard is het zo dat niet alle mensen in die periode geld hadden om een graf aan te schaffen. Voor het openen van een graf werd in 1584 één gulden betaald terwijl een nieuw graf al gauw tien gulden moest kosten. In principe sluiten de gegevens over 'luid- en begraafgelden'

perfect aan op die van 'de eigenaren van de graven'. Ze zullen derhalve een welkome aanvulling zijn voor diegenen wiens voorouders afkomstig zijn uit Veenendaal.

Preekstoel

De jaarrekeningen bevatten meer dan alleen de vermelding van de luid- en begraafgelden, zoals uit de onderstaande fragmenten blijkt. In de jaarrekening van 1637-1638 wordt melding gemaakt van het plaatsen van een nieuwe preekstoel:

"Noch heeft denselfden den 7 augustus ses dagen ende een schoft in de kerck gearbeyt om den ouden en vervallen predickstoel af te breken en den nieuwen vereerder te setten tegens het coor ende een deel van het heckjen daerom te maecken met alle hetgene daertoe nootwendig vereyst wierde ten eynde d' menichte van de toehoorders op hoochtijden als andersins t' weren in de kerck soude mogen, waer hem comt uitwijsens specificatie en quitantie."

*"Aen arbeytslyuden die den vereerden stoel een stenen voet heel swaer en groot sijnde uut de kerck van Rhenen op d' wagen ende in Veenendael van de wagen in de kerck hebben gehaelt en gebracht. Item aen de voerman voor twee vrachten over het halen van de verseid stoel en stenen voet gedaen aen **Lijsbet d' Wit** voor twee reysen wechgelt als aen bier en andere oncosten op dien tijt gevallen betaald."*

*"Aen **Jan Tuenisz Verhel** betaald negen gulden wegens seeckere verteringe tot sijnent met d' kerckmeesteren van Rhenen geschiet voor dat sij in onse kerck een goede stercke predickstoel met een seer bequame witte stene voet hadden vereert om in plaets van de onse die daer out en vervallen was en ten eenmael tot grote coste van de kerck vernieuwt moste wesen te gebruycken uitwijsens quitantie."*

Kerkklok

In de jaarrekening van 1641-1642 worden de kosten vermeld voor een revisie van de kerkklok:

Foto genomen ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum van de Patrimoniumschool in 1947.

"Peter Baer uerwercker te Utrecht heeft het uerwerck in onse kerck, seer affgelopen, gebroocken en onstelt sijnde vermaeckt, gesuyvert, om drooch en schoon te staen verset de gewichten, die met groot perikel beneden in de kerck daer het volck sidt nedergingen en somtijts neder gevallen waeren, boven op de solder op schijven gaende gemaect de klock uut het oude cleyne toorentken in den nuwen mede helpen verhangen en de samen daeraen verdient volgens specificatie en quitantie ter somme van ses en veertich gulden."

In de jaarrekeningen komt men regelmatig dit soort verhalen tegen. Elk verhaal schrijft een stukje geschiedenis. Het geeft een idee hoe er in die periode geleefd werd. Men heeft het in de stukken niet uitsluitend over het kerkgebouw en de pastorie, maar ook over een brug onder aan de

31 mei 1930. Kantoorpersoneel Scheepjeswol. Zittend v.l.n.r.: W.J. Schoemaker, C. de Gooijer, F.H. Schoemaker, mej. S.A.O. van Hemert. Staande v.l.n.r.: H.W. Bekker, mej. L. Jansen en D. Loojé.

markt, het planten en kappen van iepen, etc. Er komen tal van zaken in de jaarrekeningen aan de orde die de moeite van het lezen waard zijn.

Activiteiten

Dit lezen gaat echter niet zomaar. Een cursus paleografie is een noodzaak. Zes van de negen leden van de werkgroep zijn binnen de eigen vereniging opgeleid door R. Bisschop. Vele uren hebben de leden van de werkgroep gestopt in studie, lezen en discussies om de soms zeer moeilijk te lezen teksten te kunnen ontcijferen. Daarbij wordt gebruik gemaakt van moderne PC-programma's. De werkgroep heeft, gebruikmakend van andere verenigingen, een 'eigen' standarisatie voor van de schrijfwijze en indexering ontwikkeld zonder dat er afbreuk wordt gedaan aan de oorspronkelijke teksten.

De werkgroep is op dit moment druk doende de resultaten van het project 'luid- en begraafgeld', bestaande uit enkele honderden kopieën van de originele stukken en honderden pagina's transcripties, gereed te maken voor publicatie. Tevens loopt er op dit moment een aantal onderzoeken om onze bevindingen ten aanzien van de 'luid- en begraafgeld' goed te onderbouwen. In het voorjaar van 1998 verwacht de werkgroep de publicatie van de luid- en begraafgeld gereed te hebben.

Daarnaast is inmiddels een start gemaakt met een nieuw project. Dat heeft tot doel om een index te maken van de namen die voorkomen in de notulen van het veenraadschap, zodat ook deze stukken gemakkelijk toegankelijk worden voor een groter publiek.

**Namens de werkgroep Genealogie
J.J.C. van Hardeveld**

Boerderij De Vendel. Links op het paard knecht Niek van Doorn, dan Jan Vonk, G. Legemaat en knecht Veenhof. De dames in het midden zijn: links Jans van de Pol, rechts Teun van de Pol. Zij waren werksters bij mevrouw Vonk, die in het midden staat (± 1930).

Melkboer Van Dijk in de Valleistraat voor de coöperatie 'De Eendracht' in 1950.

WERKGROEP DOCUMENTATIE EN BEELDMATERIAAL

Voor de buitenwacht was 1997 voor de werkgroep Documentatie en beeldmateriaal tot nu toe een rustig jaar.

Achter de schermen zijn we zeer actief geweest, mede dankzij een aantal mensen die officieel niet in onze werkgroep zitten, maar die er wel voor zorgden dat wij de beschikking kregen over foto's die we konden dupliceren.

Als voorzitter van de werkgroep ben ik ook bij de reünie van de Scheepjeswolharmonie geweest. 80 oude foto's konden we daar dupliceren.

Op dit moment bestaat ons foto-archief uit zo'n 2900 foto's. Dat lijkt een indrukwekkend aantal, maar het zouden er nog veel meer kunnen zijn! Daarom roep ik iedereen die beschikt over oude foto's van Veenendalers of van Veenendaal op om de vereniging de gelegenheid te geven deze te dupliceren, of als u er afstand van wilt doen, ze te schenken aan onze vereniging.

Ook houdt de werkgroep zich aanbevolen voor ander materiaal van voor 1950 dat betrekking heeft op Veenendaal, zoals oude kranten, tijdschriften, knipsels, brieven, rekeningen, folders, advertenties, boeken. Als wij daarover kunnen beschikken, dan is dat de beste garantie dat de gegevens in dit materiaal niet verloren gaan, maar juist toegankelijk gemaakt wordt voor andere belangstellenden. Daarmee helpen we als historische vereniging iedereen die geïnteresseerd is in Veenendaal, haar inwoners en haar historie.

Ik hoop dan ook van harte dat er op korte termijn een ruimte beschikbaar komt waar wij onze collectie open kunnen stellen, zodat we onderzoekers snel en goed kunnen helpen. Maar waardoor we ook gewoon u, als u op zoek bent naar een foto van een familielid, een

Achterkerk/Markt met de oude pastorie.

Boveneind. (?)

bedrijf of een bepaalde gebeurtenis van dienst kunnen zijn. Dan pas heeft al dat werk van de afgelopen zes jaar echt zin gehad.

**Namens de werkgroep Documentatie en beeldmateriaal
Hennie Henzen**

Wandelen met de Hollandia Tricotage 1964.

Sajet op de wagen
klaar voor transport
(Kerkewijk/Markt).
Links Voerman Hen-
drik van Appeldoorn,
rechts naast hem
Aart van de Haar.

De heer en mevrouw De Haas-Hardeman, op de Markt (31 augustus 1922).

DOCUMENTATIECENTRUM IN BIBLIOTHEEK?

Het is al vele jaren de wens van de Historische Vereniging een documentatiecentrum te hebben. In zo'n centrum moeten bezoekers alle mogelijke informatie kunnen vinden die van doen heeft met het verleden van Veenendaal. Te denken valt aan een bibliotheek, een foto- en prentenverzameling over Veenendaal, genealogische informatie en zo meer.

In de loop van de tijd is er over verschillende mogelijkheden nagedacht. Het is natuurlijk mogelijk een documentatiecentrum een zelfstandig onderkomen te geven. Dit geeft echter problemen met het beheer en de openstelling. Het is goed als het documentatiecentrum voldoende uren geopend is. Het ligt daarom voor de hand het samen met een verwante instelling te huisvesten. Het is denkbaar het documentatiecentrum in het museum onder te brengen, maar ook een ruimte bij het nieuwe gemeentearchief is een mogelijkheid. Dit artikel is een verslag van de ervaringen elders met het onderbrengen van het documentatiecentrum in een openbare bibliotheek.

Saskatoon

Reeds eerder schreef ik in Oud Veenendaal over een mogelijk documentatiecentrum (Oud Veenendaal 1989, 4^e jaargang blz. 89) en had toen de *Local History Room* in Saskatoon, Canada in gedachten. Toen ik daar tijdens een familiebezoek de openbare bibliotheek binnenwandelde vond ik er tot mijn verbazing een uitgebreid documentatiecentrum voor lokale geschiedenis. Onlangs was ik er weer op bezoek en dit leek me een mooie gelegenheid wat meer te weten te komen over dit centrum, ook al omdat de discussie in Veenendaal nog steeds actueel is.

Saskatoon is een moderne stad van bijna 180.000 inwoners in het midden van Canada. Het ligt nogal geïsoleerd in eindeloze prairies; de dichtstbijzijnde grotere plaats ligt op 250 kilometer afstand. De stad is eind vorige eeuw gesticht, toen pioniers de ontginning van de prairies ter hand namen. Niet veel geschiedenis dus, is een voor de hand liggende gedachte. Wellicht is dat in onze ogen ook het geval, maar het historisch bewustzijn is er groot. Toen Canada in zijn 100-jarig bestaan vierde is er met overheidssubsidie een groot project gestart, waarbij van elk dorp en stad in Canada de geschiedenis is beschreven. In Saskatoon is er behalve de *Saskatoon Heritage Society*, die wellicht het meest overeen komt met onze Historische Vereniging, een aparte *Saskatoon Archaeological Society*, maar ook een *Genealogical Society*. In het documentatiecentrum lag een fraaie folder ("*Heritage directory*"), waarin een 25 tal organisaties op historisch en cultuurhistorisch gebied genoemd worden. Daarbij is ook een *Municipal Heritage Advisory Committee*, een adviescommissie van de gemeente op het gebied van historisch erfgoed.

Het documentatiecentrum

Het hoofd van de "*Local History Room*", mevrouw Ruth Millar, vertelde me dat het documentatiecentrum in 1967 is begonnen als onderdeel van de *Frances Morrison Library*, de Openbare Bibliotheek van Saskatoon. In het documentatiecentrum werken drie mensen fulltime en één partime. Als onderdeel van de openbare bibliotheek worden de kosten door de gemeente gedragen, waarbij de provincie gedeeltelijk subsidieert. Behalve 7000 boeken, bezit het documentatiecentrum 50.000 foto's, die duidelijk de trots van het centrum zijn. Voor een deel zijn deze foto's giften, voor een deel komen ze uit de archieven van locale fotografen, waarvan het centrum de negatieven heeft verworven. Alle foto's zijn keurig geordend naar locatie en tijd. Verder kent het centrum een groot knipselarchief, dat nog dagelijks wordt bijgehouden door uit verschillende kranten en tijdschriften van belang zijnde artikelen uit de knippen en te archiveren.

Ze vertelde dat ook in Saskatoon er veel belangstelling voor genealogie is.

Ook hier is het historische bewustzijn sterk toegenomen, nadat in het

Frances Morrison Library, de Openbare Bibliotheek van Saskatoon.

centrum van Saskatoon veel oude gebouwen verdwenen. Vrijwel alle huizen waren en zijn van hout, wat- meer nog dan in Nederland- het voortbestaan bedreigt. Met name in het centrum is veel oorspronkelijke bebouwing vervangen door hoge kantoorgebouwen. Net als in Veenendaal is er de laatste jaren een kentering. Zo werd het oude stationsgebouw in het centrum behouden en dient het nu als restaurant. Een van de oude straten (*Broadway*) is grotendeel gerestaureerd en heeft de winkelfunctie behouden. Omdat veel winkel verplaatst zijn naar de grote moderne *malls*, winkelcentra, vind je er nu vooral boekwinkel, kunst- en antiekwinkels en andere winkels voor wie de winkelcentra te duur zijn.

Met zo'n 6000 bezoekers voorziet het documentatiecentrum duidelijk in een behoefte. Het blijkt een duidelijke publieke functie te hebben, zoals onder meer bleek uit de vergrote foto's, die op verschillende plaatsen in de stad de situatie vroeger lieten zien.

Veenendaal?

Is een dergelijk documentatiecentrum, ondergebracht in de openbare bibliotheek, voor Veenendaal een haalbare optie? Er lijken veel voordelen te zijn. In Saskatoon werden de boeken uitgeleend via het normale systeem van de bibliotheek. De rest van de documentatie kan gedeeltelijk toegankelijk zijn tijdens de openingsuren van de bibliotheek, gedeeltelijk alleen wanneer er vrijwilligers zijn van de Historische Vereniging. Een verschil zal zijn dat het niet te verwachten is dat de gemeente betaalde krachten voor haar rekening zal nemen.

RUTH MILLAR
Local History Librarian
(306) 975-7578
e-mail: ruth@charly.publib.saskatoon.sk.ca

FRANCES MORRISON
LIBRARY (MAIN BRANCH)
311 - 23rd STREET EAST
SASKATOON, SASK.
CANADA, S7K 0J6
FAX: (306) 975-7542

Mevrouw Millar vertelde me dat ook in Canada en in de Verenigde Staten er verschillende variaties voorkomen. Naast de bibliotheek kwam met name de combinatie met het gemeentearchief veel voor.

Ze liet me verschillende studies zien, zoals die in diverse plaatsen zijn gedaan om voor en tegens van deze mogelijkheden op een rijtje te zetten. Het is duidelijk dat de combinatie van bibliotheek en documentatiecentrum in Saskatoon uitstekend voldoet. Nu in Veenendaal de bibliotheek tijdelijk is gehuisvest en ongetwijfeld plannen maakt voor de toekomst, lijkt het een goed moment om deze mogelijkheid serieus onder ogen te zien.

A.C. van Grootheest

GEMEENTELIJKE MONUMENTENCOMMISSIE

Deze commissie, bestaande uit deskundigen op het gebied van monumenten als ook uit leden van de Bond Heemschut en de Historische Vereniging Oud Veenendaal (namens onze vereniging zijn Harrie Barrau en Dick Bouwhuis bij deze commissie betrokken) en onder voorzitterschap van wethouder Van Herpen, adviseert het College van B & W zowel gevraagd als ongevraagd inzake 'Veense monumenten'.

De zittingsduur van de commissie loopt gelijk met de gemeenteraad. Dat betekent dus dat in het voorjaar van 1998 een nieuwe voordracht voor de monumentencommissie 1998-2002 zal moeten plaatsvinden. In Veenendaal is een gemeentelijke monumentenverordening van kracht alsmede een gemeentelijke monumentenlijst, die een 60-tal objecten omvat. Dat zijn objecten waarvan de gemeenteraad heeft geoordeeld dat zij een zodanige historische waarde vertegenwoordigen, dat daarvoor extra bescherming noodzakelijk is. Voor wijzigingen aan gebouwen die op de monumentenlijst staan, is dus altijd toestemming van B & W nodig. Die verleent pas toestemming nadat de monumentencommissie om advies is gevraagd. Als er met zo'n wijziging kosten gemoeid zijn, dan is daar in principe een subsidie voor beschikbaar.

In de afgelopen periode zijn wijzigingsverzoeken behandeld van o.a.:

1. Markt 15 (café): uithangbord e.a.;
2. Kerkewijk 115 (voorm. Ritmeesterkantoor): algehele verbouwing;
3. Beatrixstraat 63 (kerk Geref. Gemeente): aanpassing galerijen;
4. Kerkewijk 69 (Teekenschool): aanbouw;
5. Kerkewijk 65 (voorm. Ritmeesterkantoor): uitbreiding;
6. Kerkewijk 116-122 (marechaussee kazerne): algehele renovatie.

Ook kan de monumentencommissie op eigen initiatief het College van B & W adviseren, hetgeen onder andere is gebeurd met betrekking tot een gratis abonnement op de Monumentenwacht, het inventariseren van monumentale bomen, het uitbreiden van de gemeentelijke monumentenlijst met enkele gebouwen aan de Kerkewijk en vele andere zaken.

Voor wat betreft het behoud van de Hollandia Wolfabriek aan het Verlaat heeft de monumentencommissie vele inspanningen gedaan om ook dit pand op de monumentenlijst te krijgen. Het ziet er nu naar uit dat deze inspanningen niet voor niets zijn geweest.

Mede op advies van de monumentencommissie zal worden voorgesteld om de navolgende gebouwen te plaatsen op de **landelijke** monumentenlijst:

1. Complex woningen aan de Davidstraat;
2. Frisia villa Kerkewijk 8;
3. Villa in chaletstijl Kerkewijk 22;
4. v.m. Ritmeesterkantoor Kerkewijk 115;
5. v.m. winkel/woonhuis Markt 7
6. Molen de Vriendschap Nieuweweg 109.

De commissie is altijd graag bereid eigenaren van monumentenpanden kosteloos van advies te dienen. Wilt u meer weten over de monumentencommissie, neemt u dan contact op met Dick Bouwhuis (528830) of bezoek eens een vergadering van de commissie; deze zijn openbaar en worden in de Rijnpost aangekondigd.

D.J. Bouwhuis

*B*ERICHT VAN *HET KLEINE VEENLOO*

Het afgelopen jaar leverde voor het museum een verscheidenheid aan wisselexposities op. 'Het Kleine Veenloo' streeft er naar elke 2 à 3 maanden een nieuwe wisselexpositie te organiseren in de speciale tentoonstellingsruimte op de eerste verdieping in het museum.

De eerste helft van het jaar stond in het teken van eerst quilten ('Kerst, kou en quilten') daarna de kinderboekenschrijver W.G. van de Hulst en vervolgens 'Pompeï: leven onder as'. Deze laatste tentoonstelling kwam tot stand in samenwerking met het Christelijk Lyceum Veenendaal.

Deze zomer stonden poppen-kast-poppen centraal in de expositie 'Jan Klaassen in het Veen'. Een mooie collectie poppen-kast-poppen werd aangevuld met diverse workshops voor kinderen die bij deze gelegenheid zelf poppen konden maken. De tentoonstelling werd afgesloten op Monumentendag. Honderden kinderen maakten van deze laatste gelegenheid gebruik om nog mee te doen aan één van de workshops.

Schilderijen staan in oktober en november centraal. Een rasechte Veenendaler - de heer Hennie Rebergen - heeft het beste van zijn schilderijen in 'Het Kleine Veenloo' geëxposeerd. De heer Rebergen laat zich met name inspireren door Hollandse romantische schilders uit de 19e eeuw, zoals Koekoek en Schelfhout.

De natuur - veelal van Veenendaal en omgeving - is een terugkerend element in de ca. 50 schilderijen. Realisme en fantasie gaan hand in hand. Thuis - in zijn atelier - voegt de heer Rebergen vanuit zijn fantasie elementen toe aan hetgeen hij in de vrije natuur aan het doek had toevertrouwd. De titel van de tentoonstelling is dan ook: 'Fantastische werkelijkheid'. De wintermaanden staan in het teken van feesten. 'Van Sint Maarten tot Carnaval' is de naam van de expositie die een overzicht wil geven van de feestdagen in de donkere dagen van het

Museum 'Het Kleine Veenloo'.

jaar. Tot zover de exposities.

Het bestuur van 'Het Kleine Veenloo' wil graag samenwerken met instellingen en instanties in en buiten Veenendaal. Een voorbeeld hiervan was het bezoek van een groep blinden en slechthorenden in maart jl. in samenwerking met de stichting Kubes (en belangenorganisatie voor visueel gehandicapten) is het bezoek aan het museum tot stand gekomen. Daarnaast is samen met de Openbare Bibliotheek Veenendaal een project opgezet rondom de kinderboekenweek.

Verder ziet 'Het Kleine Veenloo' een belangrijke educatieve functie voor het museum weggelegd. Met name basisschoolleerlingen en middelbare scholieren uit Veenendaal zouden - nog meer en beter gestructureerd - het museum moeten gebruiken. Dit ook in het kader van zogenaamde 'omgevingsonderwijs' dat een centrale plaats krijgt toegewezen in het

toekomstige onderwijs. Het museum heeft hierop ingespeeld door - in samenwerking met de Stichting Ondersteuning Musea - een werkgroep in te stellen. Deze werkgroep - bestaande uit professionals uit de museum- en onderwijswereld - heeft zich ten doel gesteld binnen een aantal jaren - door middel van een lessenserie - het museum toegankelijk te maken voor de scholier die het museum individueel of zelfstandig bezoekt.

'Het Kleine Veenloo' is gevestigd aan de Markt 10 in Veenendaal. Openingstijden: dinsdag tot en met zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur. Tel.: (0318)-550010. Het museum is aangesloten bij de Stichting Museum Jaarkaart.

**Namens het museumbestuur
J. de Vries**

Wie kent ze nog, of weet welke school dit was?

BOEKBESPREKING

H. Buiter, *Fabriekswerk. Industrieel erfgoed in de provincie Utrecht*, uitgeverij Matrijs, Utrecht 1997; ISBN 90 5354 0963; prijs f 49,95

Dit boek geeft op 160 bladzijden een inzicht in de voormalige industriële bebouwing in de provincie Utrecht. Voorzien van veel fotowerk wordt in 21 hoofdstukken verslag gedaan van de geschiedenis van de industrieën die kenmerkend waren voor onze provincie en van de bedrijfsgebouwen waarin deze industrieën werden uitgeoefend. Dat varieert van de baksteen- tot de textiel- en tabaksindustrie.

In het hoofdstuk over textiel komt Veenendaal uitgebreid aan de orde. Met name de Hollandia Wol wordt royaal voor het voetlicht gehaald - inclusief de recente plannen van de twee Veenendaalse woningbouwverenigingen.

Ook is Veenendaal ruimschoots in beeld als het hoofdstuk 'tabak' aan de orde is. Over de Ritmeester wordt het nodige geschreven, terwijl ook de Panter genoemd wordt.

Voor degenen die geïnteresseerd zijn in de industriële geschiedenis in de provincie Utrecht en dan in de eerste plaats in haar gebouwen, is dit boek een 'must'.

W. Th. Hofland, *160 jaar Christelijke Gereformeerde Bethelkerk te Veenendaal*, Amsterdam 1997, 195 pag. ISBN 90-6064-931-1; prijs f 35,-

Het ontbreekt Veenendaal niet aan diversiteit in kerkelijke groeperingen. Veel protestantse kerkgemeenschappen hebben hun wortels in de 19e-eeuwse Afscheiding (1834) en Doleantie (1886). Beide keren scheidde een deel van de Hervormde

gemeente zich af van de Nederlandse Hervormde Kerk.

De Christelijke Gereformeerde Kerken komen globaal gesproken voort uit de Afscheiding, die zich in Veenendaal in 1836 voltrok. In Veenendaal geldt deze herkomst inderdaad voor de 'Bethelkerk' aan het Spanjaardsgoed. De eveneens Christelijke Gereformeerde 'Pniëlkerk' aan de Tuinstraat heeft een heel andere historische achtergrond.

Het boek dat hier aan de orde is, biedt een historische beschrijving van de oudste afgescheiden gemeente in Veenendaal: de Bethelkerk. Weliswaar zijn belangrijke bronnen die meer informatie zouden kunnen geven over de Afscheiding in Veenendaal niet meer voorhanden, maar het materiaal dat we wel ter beschikking hebben wijst er eenduidig op dat 1836 het beginjaar van de 'Bethelkerk' is - al dateert de naam als zodanig pas uit 1965.

De gemeente kwam aanvankelijk bijeen in schuren, waar de overheid een stokje voor probeerde te steken. De bekende ds H.J. Budding speelde een belangrijke rol bij het ontstaan van de gemeente. Plaatselijk (overigens samen met Rhenen) was wolkammer Hendrik van der Biezen de centrale figuur. Deze had in het boek een grotere plaats kunnen krijgen, temeer omdat hij ook enkele geschriften op zijn naam heeft. Voor een wolkammer een opmerkelijk gegeven. Aanvankelijk fungeert hij als ouderling, maar na enkele jaren wordt hij zelfs afgezet. Wat heeft hier gespeeld? Is er een relatie met Van der Biezen's brochures? Dit aspect leent zich prima voor verder onderzoek.

Het oudste kerkgebouw van de afgescheiden gemeente bestaat nog steeds, al wordt het tegenwoordig gebruikt als schuur. Het gebouw bevindt zich aan de Zandstraat, achter Barnies kipcorner. Nog steeds treffen we in de muur een gedenksteen aan ter herinnering aan een verbouwing. Daarna werd in 1926/1927 een nieuw gebouw aan de Beatrixstraat gebouwd (waarin nu de Gereformeerde Gemeente in Nederland bijeenkomt). In 1983 verhuisde de gemeente naar het huidige onderkomen aan het Spanjaardsgoed.

De 13 hoofdstukken worden afgewisseld met gesprekken met gemeenteleden die aan het boek een persoonlijke noot geven. Het

geheel wordt afgesloten met een aantal bijlagen.

Dit fraai verzorgde boek is een waardevolle aanvulling op de 'kerkhistorische bibliotheek' van Veenendaal. Al eerder verschenen boeken over kerkgemeenschappen als de Nederlandse Hervormde Kerk, de Pniëlkerk en de Gereformeerde Kerk. Ik denk echter dat voor een werkgroep Kerkgeschiedenis van onze vereniging nog voldoende werk op het terrein van de kerkgeschiedenis overblijft.

Sjoerd de Jong, *Van wol tot cholesterol. De geschiedenis van Solvay Duphar in woord en beeld*, uitg. Solvay Duphar, Veenendaal 1997, 68 pag. ISBN 90-7387-606-0. Niet in de handel; geïnteresseerden kunnen zichervoegen bij Solvay Duphar, Nieuweweg 2a

50 jaar geleden werd de 'vetfabriek' gebouwd. Onder verschillende namen neemt dit complex sinds 1947 haar plaats in in het Veenendaalse centrum: Van Schuppen Chemie, Philips Duphar, en tegenwoordig als Solvay Duphar. Een chemische industrie, die voortgekomen is uit de wolverwerking van de Scheepjeswol. Het bedrijf produceert cholesterol, dat onder andere dient als grondstof voor cosmetica.

Ter gelegenheid van het jubileum is een kunstwerk onthuld als herinnering aan de grondlegger van het bedrijf, drs. W.A. Frederikse. Daarnaast heeft Sjoerd de Jong onder de rake titel *Van wol tot cholesterol* in zo'n 70 royaal geïllustreerde pagina's de geschiedenis van de onderneming beschreven. Naast een historisch overzicht op basis van documenten uit het bedrijfsarchief, biedt het boek veel 'oral history', De Jong's specialiteit. Deze formule levert een goed leesbaar herdenkingsboek op. Misschien worden andere jubilerende bedrijven hierdoor op een idee gebracht?

*M*EDEDELINGEN

● **Bijeenkomst**

De volgende bijeenkomst van de Historische Vereniging Oud Veenendaal wordt gehouden op donderdag 27 november 1997.

Spreker is drs. H. van 't Veld te Veenendaal. Hij zal spreken over het in Veenendaal gesproken dialect, onder het motto "een Veenendaals dialect bestaat niet, maar er wordt wel dialect gesproken".

De heer Van 't Veld is neerlandicus. Hij zal aan de hand van voorbeelden nader ingaan op de in Veenendaal gesproken dialecten. Degenen die hem kennen weten dat hij in staat is om iedereen op amusante wijze te boeien en dat hij daarbij de inbreng van het publiek niet uit de weg gaat.

dus: -donderdag 27 november, 19.45 uur
 -in de Meent, Grote Beer 10
 -drs. H. van 't Veld over de in Veenendaal
 gesproken dialecten
 -iedereen is welkom, de toegang is vrij

(Neem uw schrijfgerei mee!)

● **Politiek in het verleden**

In 1998 zijn er weer verkiezingen voor de Gemeenteraad. Daarom hoopt de heer J. Slok op donderdag 19 maart 1998 te spreken over de politieke partijen in de vorige eeuw. Houdt u deze avond alvast vrij!

● **Overige activiteiten 1998**

Volgend jaar is het honderd jaar geleden dat Koningin Wilhelmina geboren is. De HVOV zal hieraan aandacht besteden op één van haar avonden. Volgend jaar is het ook 75 jaar geleden dat de heer Rik Valkenburg geboren is. In de loop van het jaar zal aandacht worden besteed aan deze bijzondere Veenendaler.

● **Jubileum 1**

De Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken heeft op 18 oktober haar 90-jarig jubileum gevierd. Een hartelijke felicitatie is op zijn plaats.

- **Jubileum 2**

De Historische Kring Kesteren en Omstreken is 30 jaar oud en heeft dat op 25 oktober gevierd. Bovendien bestaat het Arend Datema Instituut - AIC de Betuwe - 10 jaar. Bij de viering is een jubileumboek aangeboden met verhalen uit en over Betuwse dorpen en is een tentoonstelling geopend.

Onze hartelijke gelukwensen gaan ook naar deze zustervereniging.

- **Afdeling Veenendaal van het Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde**

Mevrouw Van Beek-van Galen is op zoek naar gegevens over genoemd genootschap, dat rond 1900 heeft bestaan. Bij een zolderopruiming heeft zij met de hand geschreven notulen gevonden van dit genootschap (van 1881 tot 1909).

Daarom wil zij nu meer weten over deze club. Het bestuur kan haar niet verder helpen. Als u iets weet, kunt u contact opnemen met één van de bestuursleden, die u in contact zal brengen met mevrouw van Beek.

- **Stamboomonderzoek per computer**

In het Rijksarchief Utrecht liggen momenteel ruim 1.300.000 geboorte-, huwelijks- en overlijdensakten vanaf 1780 uit de hele provincie ter inzage. Zij vormen de belangrijkste bronnen waarmee genealogen onderzoek verrichten naar hun familiegeschiedenis.

Niet alleen in Utrecht, maar ook in andere rijksarchieven worden deze akten met behulp van de computer geïndiceerd. De huwelijksakten krijgen hierbij voorrang. Dat betekent dat de namen van de bruidegom, de bruid en de namen van hun ouders in een database ingevoerd worden. Het streven is dit landelijke project in het jaar 2002 af te ronden. In dat jaar bestaan de rijksarchieven namelijk 200 jaar. Als alles volgens plan verloopt, zal het dan mogelijk zijn om thuis of in een rijksarchief achter de PC de familiegeschiedenis tot het jaar 1780 uit te zoeken. In het Rijksarchief Utrecht is het sinds 1 april jl mogelijk om alvast een klein onderdeel van de database te raadplegen.

Wilt u meer informatie over dit project, dan kunt u contact opnemen met de projectleidster Els Elenbaas. Op maandag, dinsdag en donderdag is zij te bereiken onder telefoonnummer 030-2753275.

ISSN 0926-2857

